

Ernest Mandel

1994

**LÅNGA VÅGOR I DEN
KAPITALISTISKA
UTVECKLINGEN**

Andra utvidgade upplagan

Första upplagan gavs 1982 ut på svenska av Röda Bokförlaget i översättning av Nisse Sjödén.

I den andra utvidgade upplagan har de nya kapitlen har översatts av Martin Fahlgren och Göran Källkvist i januari 2025.

Innehåll

Förord	1
1. Långa vågor: empiriska bevis och förklaringen av dem genom fluktuationer i den genomsnittliga profitkvoten	2
2. Långa vågor, teknologiska revolutioner och klasskampscyklar.....	21
3. Långa vågor, inflation och efterkrigsboomens slut	33
4. Långa vågor som specifika historiska perioder.....	49
5. Gamla problem och nya data: en inventering av den internationella debatten	62
6. Nya frågor, nya förtydliganden	75

Förord

Denna bok är en utvidgning av 1978 års Alfred Marshall-föreläsning som jag inbjöds att hålla vid Faculty of Politics and Economics i Cambridge. Själva ämnet har fånglat mig mer och mer sedan mitten av 1960-talet, när de första tecknen började visa att efterkrigstidens högkonjunktur gick mot sitt slut. Jag har redan tagit upp ämnet i min bok [Senkapitalismen](#). Begreppet långa vågor har under den kapitalistiska ekonomins utveckling definitivt varit i onåd bland de flesta marxister under åtskilliga decennier, och inte heller i akademiska kretsar har det ägnats någon större uppmärksamhet. Det krävdes en omsvängning i det faktiska ekonomiska läget innan ekonomerna återigen började uppmärksamma de långa vågorna, en uppmärksamhet som, vilket knappast behöver påpekas, var betydligt intensivare under mellankrigsperioden.

Genom att försöka ge en marxistisk förklaring av de långa vågorna, som huvudsakligen är grundad på långsiktiga rörelser i profitkvoten, vilken i sista hand bestämmer kapitalackumulationens (den ekonomiska tillväxten och expansionen på världsmarknaden) långsiktiga ökning och minskning, anser jag att jag också lämnat ett bidrag till den nu allt intensivare debatten bland akademiska ekonomer om de grundläggande orsakerna till att dessa långa vågor uppstår. Det skall bli intressant att se om kommande försök att ”marginalisera” profitens och kapitalackumulationens roll till förmån för monetära, psykologiska eller i fantasin påhittade faktorer kommer att fortsätta att vara regeln bland de ekonomer, som i allt högre grad börjar studera de långsiktiga rörelserna i den ekonomiska tillväxten under kapitalismen. Det minsta man kan säga är att ”praktiska” ekonomer sannolikt kommer att ha lättare att hålla med de marxistiska ”teoretikerna” på denna grundläggande punkt än många akademiska ekonomer.

Jag vill tacka Andre Gunder Frank, David M. Gordon, Dick Roberts och Anwar Shaikh för många fruktbara och kritiska anmärkningar om originalmanuskriptet, av vilka en del haft inflytande på den slutliga versionen. Men jag vidhåller starkt min avvikande mening gentemot de två förstnämnda, som tror att de långa vågorna kan förklaras utifrån internt framväxande mekanismer i den kapitalistiska ekonomin.

Första upplagan av denna bok publicerades 1980. I denna upplaga har jag lagt till två kapitel som behandlar både den pågående debatten om långa vågor och de allt fler bevisen för deras dynamiska konsekvenser för nutiden.

EM, april 1994

1. Långa vågor: empiriska bevis och förklaringen av dem genom fluktuationer i den genomsnittliga profitkvoten

Fastän teorin om långa vågor i den kapitalistiska ekonomins historia helt klart är av marxistiskt ursprung (Parvus, Kautsky, van Gelderen och Trotskij¹ var dess första företrädare), så har marxisterna paradoxalt nog vänt ryggen åt begreppet ända sedan det togs upp av akademiska ekonomer såsom Kondratjev, Schumpeter, Simiand och Dupriez. Detta har visat sig vara självförödande i dubbel bemärkelse. För det första har det gjort marxisterna blinda för det som nu framträder som en nyckelaspekt av industricykeln, nämligen att den uttrycker sig i långa vågor och att den därför varierar i styrka. För det andra har det hindrat de flesta marxister från att förutse viktiga vändpunkter i den senare ekonomiska historien, nämligen den som inträffade under slutet av 1940-talet och som innebar ett starkt uppsving i den ekonomiska tillväxten i de kapitalistiska länderna, och inte minst den slående vändpunkten i slutet av 1960- och början av 1970-talet, vilken förorsakade en kraftig nedgång i den genomsnittliga tillväxten i den internationella kapitalistiska ekonomin.

I ljuset av överväldigande bevis går det knappast att förneka förekomsten av dessa långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen.² Alla tillgängliga statistiska uppgifter visar tydligt att om vi tar industriproduktionens och världsexportens (världsmarknadens) tillväxt som nyckelindikatorer, så utmärks perioderna 1826-47, 1848-73, 1874-93, 1894-1913, 1914-1939, 1940(48)-1967 och 1968-? av slående fluktuationer i den genomsnittliga tillväxten, med upp- och nedgångar mellan på varandra följande långa vågor på 50 till 100 procent.

Dessa långa vågor har varit tydligare i de ledande kapitalistiska ländernas ekonomier (Storbritannien under perioden före första världskriget, USA under perioden efter detta krig) och i världens industriproduktion som helhet än i de enskilda kapitalistiska ländernas ekonomier. Lagen om den ojämna utvecklingen verkar även här. Kapitalistiska länder, som lägger ner en maximal ansträngning för att komma i fatt i industrialiseringsprocessen, såsom USA efter inbördeskriget och Japan under 1900-talet, har en tillväxt som ligger över genomsnittet även under stagnationsfasen i en lång våg. Men detta faktum understryker endast de långa vågorernas övergripande relevans.

Låt oss i korthet erinra om det viktigaste statistiska beviset för teorin om de långa vågorna i *Senkapitalismen* (Tabell 1.1).

Tabell 1.1. *Statistiska bevis för teorin om långa vågor*

	År	Procent
Världshandelns årliga kumulativa tillväxt (i fasta priser)	1820-1840	2,7
	1840-1870	5,5
	1870-1890	2,2
	1891-1913	3,7
	1914-1937	0,4
	1938-1967	4,8
Den industriella produktionens årliga kumulativa tillväxt i	1827-1847	3,2
	1848-1875	4,55 ^a

¹ Se Mandel, *Senkapitalismen* (Kristianstad 1974), kapitel 4, för en detaljerad diskussion om dessa bidrag, liksom om hela den långa kontroversen om långa vågor under de senaste 80 åren.

² Kenneth Barr, "Long Waves: A Selective Annotated Bibliography". *Review* (Binghamton) 2 (1979):675 ger en utmärkt bibliografisk översikt över litteraturen och kontroversen om långa vågor. De enda anmärkningsvärda arbeten han utelämnat är Hans Rosenberg, *Grosse Depression und Bismarckzeit* (Berlin 1967), som är försedd med en omfattande bibliografi, och Gerhard Mensch, *Das technologische Patt* (Frankfurt am Main 1975):

Storbritannien	1876-1893	1,2
	1894-1913	2,2
	1914-1938	2,0
	1939-1967	3,0
<hr/>		
Den industriella produktionens årliga kumulativa tillväxt i Tyskland (efter 1945: Väst- Tyskland)	1850-1874	4,5 ^b
	1875-1892	2,5
	1893-1913	4,3
	1914-1938	2,2
	1939-1967	3,9
Den industriella produktionens årliga kumulativa tillväxt i USA	1849 – 1873	5,4
	1874-1893	4,9
	1894-1913	5,9
	1914-1938	2,0
	1939 – 1967	5,2
<hr/>		
	Procent	Procent
	1947-1966	1967-1975
<hr/>		
Industriproduktionens årliga kumulativa tillväxt efter andra världskriget		
USA	5,0	1,9
EEC (det ursprungliga)	9,9	4,6
Japan	9,6	7,9 ^c
Storbritannien	2,9	2,0

^a Dr J. J. Van Duijn, *De Lange Golf in de Economie* (Assen 1979) s. 213, ifrågasätter denna siffra. Han tycks ha rätt.

^b Devleeshouwer ("Le Consulat et ('Empire, période de 'takeoff' pour l'économie beige?" i *Revue de l'Histoire Moderne et Contemporaine*, XVII, 1970) ger följande årliga kumulativa tillväxt för den belgiska ekonomin: 1858-1873: 6 %; 1873-1893: 0,5 %; 1893-1913: 4 %.

^c Denna var nere i 7 % för perioden 1967-79 och den kommer att fortsätta att glida neråt. *The Economist* (24 maj 1980) anger den årliga tillväxten för den japanska bruttonationalprodukten till 4,1 % för perioden 1973-1979 och beräknar att den kommer att sjunka till 3,5 % för perioden 1979-1985.

Låt oss lägga till en del statistiskt material som utarbetats av andra. Gaston Imbert arbetade fram de index (baserade på beräkningar av Jörgen Kuczynski) för världsproduktion per capita (exponentiella tendenser), som visas i tabell 1.2. Även om hans kronologi till en viss del tycks godtycklig (och därför reducerar svängningarnas styrka), bekräftar dessa uppgifter den allmänna slutsatsen om förekomsten av långa vågor. Det är inte svårt att utsträcka dessa trender genom att inkludera det starka uppsvinget i världsproduktion per capita 1948-68 och den efterföljande nedåtgående trenden för tillväxtkvoten.

Tabell 1.2. *Index för världsproduktionen per capita (exponentiella tendenser)*

År	Procent
1850-1873	2,20
1874-1896	1,40
1897-1913	1,72
1921-1933	-0,49

Källa: Imbert, Gaston, *Des mouvements de longue durée Kondratieff, vol.3*. Aix-en-Provence, Office Universitaire de Polycopie, 1956, s. 27.

Imbert har kommit med en intressant beräkning av världens energiproduktion (tabell 1.3). Vi vill återigen göra starka invändningar mot en del av hans kronologi, men vågorna framträder inte mindre slående utifrån dessa siffror.

Tabell 1.3. *Världens energiproduktion (exponentiella tendenser)*

År	Procent
1850-1873	6,56
1874-1896	4,13
1896-1913	4,80
1921-1933	0,55
1934-1950	2,80

Källa: Imbert, Gaston, *Des mouvements de longue durée Kondratieff, vol. 3. Aix-en-Provence, Office Universitaire de Polycopie, 1956, s. 32.*

För inte länge sedan publicerade W. W. Rostow en tjock bok, som huvudsakligen ägnades åt problemet med de långa vågorna och som innehåller en uppsjö av statistiska uppgifter.³

Angus Maddison⁴ presenterade nyligen statistiska uppgifter som bekräftar förekomsten av långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen, sju år efter det att vi gjorde det i *Senkapitalismen*. Det är riktigt att hans beräkningar skiljer sig något från våra. Han försökte verifiera förekomsten av långa vågor för alla de sexton OECD-länderna tillsammans. Detta val tycks oss dubiöst, eftersom flertalet av dessa länder har ekonomier som, åtminstone för perioden före första världskriget, inte var industrialiserade i egentlig mening och som därför helt faller utanför den normala konjunkturcykeln (även om de naturligtvis påverkades mycket starkt av den).

Även hans periodisering skiljer sig från vår, eftersom han utesluter åren för andra världskriget, vilket är oberättigat, åtminstone för Förenta staterna, och han klumpar samman perioden 1870-1913 till en enda våg, varmed han utesluter den långa depressionen 1873-93, något som ekonomiska historiker säkerligen inte håller med om. Tabell 1.4 visar hans statistiska resultat. Om vi emellertid utesluter de icke industrialiserade länderna från denna beräkning, erhåller vi en differentiering mellan perioden 1870-90 och perioden 1890-1913 (tabell 1.5). Och om vi rättar till kronologin så att den överensstämmer med den verkliga historiska rörelsen (dvs. så att den täcker den stora depressionen 1873-893), ändrar sig siffrorna till 2,2 och 3,2 procent (skillnaden blir alltså klart signifikant – 50 procent). Maddisons uppgifter skiljer sig med andra ord inte i grunden från våra, utom i det avseendet att de inte går tillbaka till perioden 1826-73, vilken vi försökte inkludera i våra beräkningar.

Tabell 1.4. *Genomsnittlig årlig kumulativ tillväxt*

År	Procent
1870-1913	2,5
1913 – 1950	1,9 ^a
1950 – 1970	4,9
1970 – 1976	3,0

Valet av perioden 1913-1950 är minst sagt godtyckligt. Genomsnittet undervärderar den depressiva trenden 1913-39 genom att inkludera det starka uppsving i Nord-Amerika, som tar sin början 1940. I *Theories of Crisis and Long Cycles*, som snart publiceras av den finska arbetarrörelsens ekonomiska forskningsinstitut, använder Pekka Korpinen rörliga medeltal för

³ W. W. Rostow, *The World Economy, History and Prospects* (Austin 1978).

⁴ Angus Maddison, "Phases of Capitalist Development", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review* (Juni 1977), s. 103. Detta är en utvidgad version av en uppsats, som presenterades för World Congress of Economists i Tokyo 1977.

OECD-länderna, och han fastställer en klar vändpunkt 1948-49 (1,13 % tillväxt 1948, 5,4 % 1949). Detta stämmer överens med våra beräkningar. För USA var en likadan vändpunkt tydlig 1940.

Tabell 1.5. *Genomsnittlig årlig kumulativ tillväxt för åtta industriländer*

År	Procent
1870-1890	2,48
1890-1913	3,00

Länderna är Storbritannien, USA, Tyskland, Frankrike, Belgien, Japan, Italien och Holland.

Under tiden har även andra välkända ekonomer hoppat på tåget, bland dem professor Jay Forrester.⁵

Om vi betraktar den kapitalistiska utvecklingshistorien som helhet, återstår endast två viktiga frågor angående teorin om de långa vågorna. Kan den tillämpas bakåt i tiden till en period före 1826, året för den första moderna industriella överproduktionskrisen? Går det att spåra en lång växande våg från, låt oss säga, franska revolutionen eller Napoleon-krigen fram till 1826? Kan man utifrån teorin om de långa vågorna sluta sig till att en ny växande lång våg kommer att följa på den nuvarande långa lågkonjunkturen mot slutet av 1980- eller i början av 1990-talet? Den senare delen av kapitel 4 kommer att ägnas åt en genomgång av den andra frågan.

Den första frågan är främst av intresse för ekonomiska historiker och socialhistoriker. Marx själv betvivlade att man i egentlig mening kunde tala om en industriell cykel före 1826 – därmed tänkte han på hur begränsad industrialiseringen var utanför Storbritannien och på den ringa exporten av industrivaror. Inte desto mindre var det fråga om en definitiv ökning i den industriella utvecklingstakten mellan 1790 och början av 1820-talet och en definitiv minskning i denna takt under de följande 25 åren. Det är utmärkande att just denna rytm står att finna i de länder på kontinenten som var mest industrialiserade under denna period, nämligen Belgien och Frankrike.⁶

Vad gäller själva metoden är valet av nyckelindikatorer det första utmärkande draget i den marxistiska teorin om långa vågor och den ekonomiska utvecklingen, till skillnad från den rådande akademiska teorin. En marxist vägrar att följa de ekonomiska historiker, som centrerar sin analys av de långa vågorna på pris- och penningrörelser.⁷ Han förnekar inte att dessa rörelser har relevans för diagnosen av de långa vågorna, och han skulle till och med ge en viss autonomi hos de monetära fenomenen. Men han skulle utgå från en hypotes, som är grundläggande för den marxistiska ekonomiska analysen, nämligen att lagarna för kapitalackumuleringen är de grundläggande rörelselagarna i det kapitalistiska systemet, och att kapitalackumuleringen har sitt ursprung i produktionen av varor, värde och mervärde och i den därpå följande realiseringen av dessa. Det är således rörelser som inbegriper varuproduktion och varuförsäljning, som är nyckelindikatorer för de långa vågorna. Och då Marx höll världsmarknaden för att vara den verkliga ramen för ekonomiska fluktuationer, framstår industriproduktionen och statistiken för världsexporten klart som de två viktigaste indikatorerna. Detta visar tydligt på det oberättigade i Altvaters mycket milda kritik mot vår teori

⁵ Jay Forrester i *Fortune*, 16 januari 1978. Denna intervju är en sammanfattning av en mer omfattande behandling av problemet med långa vågor av Forrester, "Business Structure, Economic Cycles and National Policy", *Futures* (1976):195-214

⁶ I denna fråga, se den bibliografi som citeras i not 2: Barr: *Review* 2 (1979):675. Andre Gunder Frank försvarar starkt uppfattningen att en uppåtgående lång våg startade omkring 1789.

⁷ De är särskilt starka i Cassel-Kitchin-Woytinski-traditionen och i den franska skola, som bygger på Francois Simiand.

om långa vågor, en kritik som går ut på att vi skulle underskatta den relativa expansionen (eller kontraktionen) på världsmarknaden. Hans anmärkning att det inte går att bevisa förekomsten av stora mängder reservpenningkapital vid början av en expansiv lång våg är inte heller riktig beträffande 1893 (efter den långa lågkonjunkturen fanns det ett överflöd på kapital i väst, vilket började bli föremål för en massiv export till andra kontinenter) eller efter 1940(48) (Marshall-planen).⁸

Mitt eget bidrag till formuleringen av en marxistisk teori om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen har missförstått. Av en del kritiker har den tolkats som en ”teknologisk förklaring” av dessa långa vågor.⁹ Tanken att teknologiska revolutioner, av vilka jag kan urskilja tre efter den industriella revolutionen, är *orsaken* till långsiktiga uppgångar i den genomsnittliga industriella tillväxten, svarar inte alls mot min analys.

En marxistisk analys av de långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen kan i verkligheten endast vara en teori om kapitalackumuleringen, eller, om man vill uttrycka samma tanke i en annan form, en *teori om profitkvoten*. Från ett marxistiskt synsätt är det tautologiskt att en plötslig långsiktig uppgång i industriproduktionens genomsnittliga tillväxt endast kan vara uttryck för en plötslig uppåtgående svängning i den genomsnittliga kapitalackumulationskvoten och i den genomsnittliga profitkvoten, så länge vi betraktar dessa fluktuationer inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet. I samband med en marxistisk analys är det absurd att tänka sig att en fördubbling av industriproduktionens långsiktiga tillväxt kan sammanfalla med en långsiktig kapitalstagnation (eller ännu värre, en långsiktig nedgång i den genomsnittliga profitkvoten). Det är inte svårt att visa att det skulle vara absurd även utifrån den klassiska eller neo-klassiska analysen, och går inte heller att visa på basis av empiriska bevis.

I denna diskussion har vi inte för avsikt att gå in på den långa debatten (som pågått i trekvarts sekel eller mer) om riktigheten i Marx’ ”lag om den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens” för utvecklingen i den internationella kapitalistiska ekonomin under 1800- och 1900-talen, varvid vi också går förbi den ännu mera abstrakta (men för den skull ingalunda ointressanta eller oviktiga) frågan om huruvida denna ”tendentiella lag” kan verifieras historiskt eller empiriskt eller om Marx’ avsikt med den endast var att visa att den stimulerar mottendenser (som kan verifieras) men inte kan stimulera dem i all evighet (den så kallade kontroversen om sammanbrotts teorin).¹⁰ Det räcker med att påpeka att de flesta marxistiska ekonomer, liksom många akademiska ekonomer med analyser av konjunktur- eller industricykeln som specialitet, i allmänhet erkänner fluktuationerna i den genomsnittliga profitkvoten och den genomsnittliga kapitalackumuleringen inom en sjuårig eller tioårig industricykel. Inom varje cykel karaktäriseras uppgångsfaser och högkonjunktur av ökade profitförvänt-

⁸ Elmar Altvater, Jörgen Hoffmann och Willi Semmler, *Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise* (Berlin 1979), s. 25-26.

⁹ Se Robert Rowthorn, *New Left Review* (1976):59 [svensk översättning på marxistarkivet: [Bob Rowthorn: Boken ”Senkapitalismen”](#)] och Erik Olin Wright, *Class, Crisis and the State* (London 1978), s. 164. Jag vill dessutom göra det blygsamma påståendet att jag inte hör till dem, som med facit i hand vill framstå som insiktsfulla. Jag förutspådde omsvängningen från den expansiva långa vågen till den depressiva långa vågen innan den inträffade [”The Economics of Neo-Capitalism”, *The Socialist Register* (1964):56] och placerade ganska så korrekt den troliga vändpunkten till slutet av 1960-talet.

¹⁰ En nyare variant är baserad på det så kallade Okishio-teoremet, vilket förutsätter, att eftersom ingen företagare introducerar ny teknik, om den inte upprätthåller eller förbättrar profitkvoten, så måste det som gäller för varje enskilt företag också gälla för ekonomin som helhet. Detta teorem missuppfattar uppenbarligen kapitalismens själva natur (dvs. privat produktion och privategendom), och glömmer därför att ekonomiska agenter, inklusive företagare, inte på ett riktigt sätt kan förutse det objektiva sammantagna resultatet av sina beslut, ett resultat som kan vara rakt motsatt det avsedda. Det bortser från den kapitalistiska konkurrensens natur. Det som är bra för vissa företag behöver inte nödvändigtvis vara bra för alla. För ett bra svar på Okishio-teoremet, se Anwar Shaikh, *Cambridge Journal of Economics* (1978).

ningar och av en ökad profitrealisering (profiter *ex ante* och *ex post*), och de följs eller åtföljs av en ökad produktiv kapitalackumulationskvot.¹¹

Akuta kris- och depressionsfaser karaktäriseras av en nedgång i den realiserade profitkvoten och i minskade profitförväntningar, åtföljda eller följda av en nedgång i den produktiva kapitalackumulationskvoten (dvs. i investeringarna).

Vi skall inte fördjupa oss i de fina nyanserna hos dessa samband, vilka ingalunda är mekaniska, varken för en seriös marxistisk eller för en seriös akademisk analytiker. De beaktar tidsfördröjningar, särskilt dem mellan investeringsbesluten och den slutliga produktionsökning, som dessa leder till. De beaktar fluktuationer i den mängd penningkapital, som är tillgänglig för investeringar utöver produktivt kapital, dvs. den fluktuerande delningen av det samhällsliga kapitalet mellan produktivt kapital, varukapital (kapital som bundits i redan producerade varor, t ex. i inventarier) och penningkapital, inklusive fluktuationerna i kredit och räntefot. De beaktar fluktuationer i efterfrågan och tillgång på penningkapital, liksom hela raden av sidofaktorer. Men fluktuationerna i den genomsnittliga produktiva kapitalackumulationen utgör fortfarande de väsentliga rörelserna, alltså de som bestämmer de grundläggande trenderna i systemet.

Den marxistiska analysen har i allmänhet beaktat rörelserna i den genomsnittliga profitkvoten inom två olika ramar: inom industricykeln och inom hela det kapitalistiska systemets livstid (återigen den så kallade kontroversen om sammanbrottsteorin).¹² Vi vill hävda att en tredje tidsram måste föras in för att det skall råda konsekvens såväl med avseende på den övergripande teoretiska analysen som de empiriska uppgifter som är tillgängliga. Denna tredje tidsram är just de så kallade långa vågorna, som varar mellan 20 och 25 år. De utgör en verklig utmaning för den marxistiska ekonomiska analysen. Att vägra att anta denna utmaning är liktydigt med ett strutsliknande försök att förneka verkligheten och innebär ett implicit medgivande av teoretisk impotens.

För en teori, i vilken den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens spelar en så viktig roll, är det en utmaning att förklara hur det är möjligt att det efter åtminstone tre historiska vändpunkter i kapitalismens ekonomiska historia (efter 1848, efter 1893 och efter 1940 i Nordamerika och efter 1948 i Västeuropa och Japan) plötsligt uppstod långsiktiga uppsving i den genomsnittliga tillväxten. Vi har redan understrukt det teoretiskt ohållbara och det empiriskt opåvisbara i att få sådana långsiktiga tillväxtökningar i industriproduktionen att sammanfalla med en stagnerande eller fallande profitkvot. Det verkliga problemet inom ramen för den marxistiska ekonomiska analysen är således detta: *Är det möjligt att med de begreppsverktyg, som den marxistiska ekonomiska analysen erbjuder, förklara den långsiktiga uppgången i den genomsnittliga profitkvoten vid bestämda historiska vändpunkter – trots den cykliska nedgången i denna profitkvot vid slutet av varje industricykel, och trots den sekulära nedgång, som pekar mot det kapitalistiska produktionssättets historiska gräns?* Vårt svar på denna fråga är ett kategoriskt ”Ja”. Vi är övertygade om att det som inträffade efter 1848, efter 1893 och efter 1940(48) verkligen var en långsiktig uppgång i den genomsnittliga profitkvoten. Och vi är övertygade om att det är fullt möjligt att förklara detta inom ramen för Marx’ ekonomiska analys, och detta av följande orsak:

¹¹ Den ungerske marxisten P Erdős, ”A Contribution to the Interrelation between the Theory of Reproduction and That of Business Fluctuations”, *For the Progress of Marxist Economics* (Budapest 1967), har från en marxistisk ståndpunkt kritiserat *ex ante*-profitbegreppet som en avgörande bestämmande faktor i konjunkturcykeln, varvid ‘han insisterar på dess psykologiska (dvs. subjektiva) karaktär. Det är emellertid Ante svårt att visa, att dessa *ex ante*-profitförväntningar, som bestämmer investeringsbesluten, inte alls är subjektiva, utan är funktioner av objektiva faktorer, bland dem *ex post*-profiter ‘under. föregående period (år, reproduktionscykel, etc.), marknadstrender, marknadsandelar, etc

¹² För en sammanfattning och en stor antologi över denna kontrovers, se L. Colletti och C. Napoleoni (red.), *Il Futuro del Capitalismo – Crollo o Sviluppo?* (Bari 1970).

Många av nyckelvariablerna i det marxistiska systemet är *partiellt autonoma variabler*. Sambanden mellan dem är inte mekaniska. En av de viktigaste orsakerna till att det förekommer så många missförstånd i fråga om Marx' ekonomiska teori beror just på att många av hans kommentatorer och kritiker har missuppfattat hans metod att verka på successivt skilda abstraktionsnivåer (eller, om man föredrar det, hans vana att använda den successiva approximationsmetoden). Därför har de tillskrivit honom ett mekaniskt samband mellan dessa grundläggande variabler, vilket står i motsättning inte bara till den interna logiken i hans system utan också till det han uttryckligen säger i ämnet.

En god illustration i detta sammanhang är Marx' löneteori, vilken står i motsättning till Malthus-Lasalles' begrepp om den järnhårda lönelagen, en teori som endast kan förklaras inom ramen för just sådana partiellt autonoma variabler, vilka verkar inom den inre logiken i ett sammanhängande system.¹³ Vi kan inte här gå in på en detaljerad analys av Marx' löneteori för att bevisa vår sak. Låt oss endast erinra om en viktig konsekvens av Marx' mervärde-teori. För Marx utgjordes de tre viktigaste bestämningarna av profitkvoten av fluktuationerna i kapitalets organiska sammansättning, i mervärdekvoten och i kapitalets omslagshastighet (som vi just nämnde är mervärdekvoten i sig själv inte heller någon linjär funktion av fluktuationerna i reallönerna).¹⁴ Det som händer med profitkvoten kan alltså inte på något sätt härledas direkt ur det som händer med reallönerna. Profitkvoten kan gå upp samtidigt som reallönen stiger, och den kan gå ner samtidigt som reallönen sjunker. Endast genom en ingående undersökning av samtliga partiellt autonoma variabler kan man komma till några slutsatser om den rådande trenden för profitkvoten och till några förutsägelser om dess svängningar på kort och mellanlång sikt.

Man kan kanske tycka att detta är att avvika från ämnet. Så är det inte. Ty genom att visa hur det i Marx' system råder ett sammansatt dialektiskt samspel mellan olika processer, som inte är mekaniskt och ensidigt förutbestämda, kan vi förstå den metod, som måste användas för att vi ska kunna förklara den plötsliga uppgången i den genomsnittliga profitkvoten, vilken ensam kan förklara den plötsliga långsiktiga uppgången i industriproduktionens och världshandelns genomsnittliga tillväxt efter 1848, 1893 och 1940(48), liksom den långsiktiga nedgången i den genomsnittliga profitkvoten på samma sätt ensam kan förklara den slående nedgång i den ekonomiska tillväxttakten som inträffade kring 1823, 1873, mellan de två världskrigen under 1900-talets första hälft och mot slutet av 1960-talet.

En plötslig uppåtående svängning i profitkvoten kan med andra ord förklaras av en kraftig ökning av mervärdekvoten, av en kraftig nedbromsning av ökningen av kapitalets organiska sammansättning, av en plötslig ökning av kapitalets omslagshastighet eller av en kombination av flera eller av alla dessa faktorer. Dessutom pekade Marx på krafter som håller tillbaka effekterna av profitkvotens tendentiella fall, såsom en ökning av mervärdemängden och ett kapitalflöde till länder (och vi bör tillägga sektorer), där kapitalets genomsnittliga organiska sammansättning är avsevärt lägre än i de viktiga industribranscherna i de industrialiserade kapitalistiska länderna.

Man kan således dra den slutsatsen att på den mest abstrakta teoretiska nivån inträffar en plötslig och snabbt uppåtående svängning i den genomsnittliga profitkvoten, när flera av eller samtliga de fem förutnämnda faktorerna verkar synkroniserat och därigenom övervinner den långsiktiga nedgång i den genomsnittliga profitkvoten som tidigare kunnat iakttas. Detta betyder inte att de upphäver den normala cykliska upp- och nedgången i den genomsnittliga profitkvoten (dvs. att de eliminerar den normala konjunkturcykeln). Däremot betyder det att

¹³ Vi har behandlat detta ämne, bland andra, i *Senkapitalismen* (Kristianstad 1974), s. 149-159, och i vår inledning till *Kapitalets* första bok (Harmondsworth, Middlesex 1976).

¹⁴ Se Karl Marx (dvs om reallönernas fluktuationer under högkonjunkturer) *Kapitalet*, kapitel 32; MEW (Berlin 1969) volym 25, s. 529-530, 876 ff.

de lägger en broms på de cykliska nedgångarna och denna broms verkar så länge som de motverkande krafterna arbetar snabbare och mera synkroniserat än tidigare.

När dessa motverkande krafter är förhållandevis svaga, och när endast några (eller ingen) av dem verkar, råder det omvända förhållandet: den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens sätter sig igenom med all kraft och karaktäriserar en lång period (en depressiv lång våg) med låg genomsnittlig tillväxt eller t o m en tendens till stagnation. Som vi redan framhållit utesluter detta inte cykliska uppgångar i profitkvoten och kapitalackumuleringen (dvs en normal konjunkturcykel), men det förklarar varför återhämningsperioden blir relativt svag och kortlivad.

Expansiva långa vågor är således perioder, under vilka de krafter som motverkar profitkvotens tendentiella fall arbetar starkt och synkroniserat. Depressiva långa vågor är perioder, under vilka de krafter som motverkar profitkvotens tendentiella fall är färre, svagare och avgjort mindre synkroniserade. Varför detta inträffar vid bestämda vändpunkter kan bara förklaras i ljuset av en konkret historisk analys av en given period av den kapitalistiska utveckling som leder fram till en sådan vändpunkt.

Denna analys måste sedan göras fullständig genom en förklaring av varför en rad av faktorer kan förbli operativa och dominerande under en hel historisk period, alltså varför de inte snabbt neutraliseras av just de ekonomiska resultat som de producerar. Till exempel: varför leder inte en kraftig ökning av industriproduktionens tillväxt under en cykel snabbt till en situation med full sysselsättning och växande svårigheter att öka mervärdekvoten, vilket sedan dominerar nästa cykel och får den att börja med mycket sämre profitförväntningar än den föregående, varmed även en kumulativt högre tillväxt förhindras under åtskilliga successiva cykler?

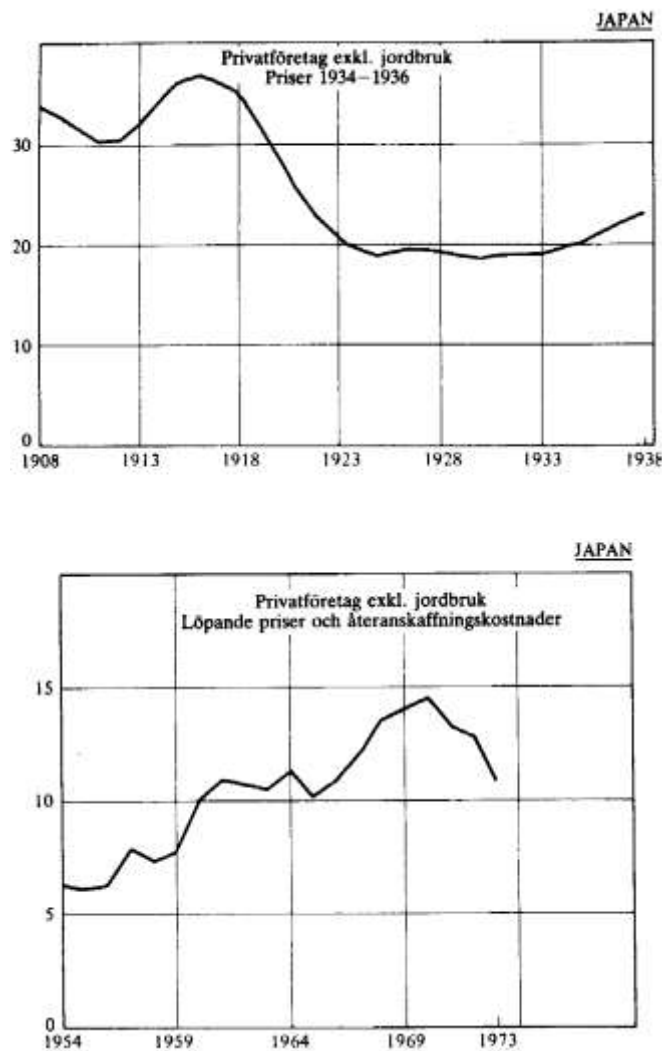
En ökning över genomsnittet i kapitalets organiska sammansättning, en stagnerande eller rent av sjunkande mervärdekvot, en markerad tillbakagång beträffande ökningen av kapitalets omslagshastighet eller en kombination av flera eller av samtliga dessa faktorer kan å andra sidan förklara en långsiktig nedgång i den genomsnittliga profitkvoten. Denna analys måste likaså kompletteras med en förklaring av orsakerna till att en sådan nedgång inte automatiskt leder till resultat, som snabbt möjliggör ett nytt uppsving i profitkvoten (t ex varför det som ett resultat av en stagnerande ekonomi under en cykel inte uppstår en sådan ökning av arbetslösheten att reallönerna sjunker, vilket sedan i sin tur, från och med nästa cykel, kan leda till en kraftig ökning i den genomsnittliga profitkvoten, till en kraftig ökning i kapitalackumuleringen och därför också till en kraftig ökning i den ekonomiska tillväxten).

Går det att producera empiriska bevis för sådana långa vågor i den genomsnittliga profitkvoten? Det tycks saknas uppgifter som möjliggör detta för de kapitalistiska länderna som helhet, även om det lagts ner mycket forskningsarbete vad gäller vissa perioder och i synnerhet vad gäller specifika branscher i specifika länder. Men dessa uppgifter täcker i allmänhet inte så långa tidsperioder att de kan kasta ljus över vår förklaring av de långa vågorna i den ekonomiska utvecklingen. Vad gäller Japan har Christian Sautter gjort en grafisk framställning över den långsiktiga lönsamheten för de japanska privatföretagen (exklusive jordbrukssektorn) under perioden 1908-73, vilken klart visar de långsiktiga trenderna (fig. 1).¹⁵

Det finns emellertid ett område där statistiken är till fyllest och verkligen täcker långa tidsperioder, nämligen räntefoten. Utifrån den marxistiska ekonomiska teorin är räntefoten ingalunda parallell med profitkvoten i varje givet ögonblick. Under exceptionella omständigheter kan den avvika mycket kraftigt från profitkvoten. När en djup ekonomisk kris bryter ut, och när den sammanfaller med en monetär kris eller kreditkris (en "likviditetskris" för många kapitalistiska företag och banker), kan räntefoten skjuta i höjden till en nivå över profitkvoten, eftersom det är fråga om företagare som lånar pengar inte för att skapa ytterligare

profiter utan snarare för att rädda sitt kapital. Och under en djup depression kan räntefoten tvärtom sjunka långt under den genomsnittliga profitkvoten, eftersom det finns ett överflöd av penningkapital och industriföretagen skjuter upp eller stoppar pågående investeringsplaner.

Men om vi ser på de långsiktiga genomsnitten i den årliga räntefoten, reduceras dessa avvikelser från normen mycket kraftigt, och man kan förutsätta, åtminstone vad gäller de långsiktiga trenderna, att räntefoten fluktuerar parallellt med den genomsnittliga profitkvoten. Det visar sig då att en beräkning av dessa långsiktiga fluktuationer i räntefoten grovt sett sammanfaller med de långa vågorna i den ekonomiska utvecklingen. Även om detta samband inte i sig själv är något bevis för den marxistiska tolkningen av de långa vågorna som en funktion av fluktuationerna i den genomsnittliga profitkvoten, så utgör de förvisso ett stöd för vår ståndpunkt.



Figur 1. Lönsamhet för japanska privatföretag (exkl. jordbruk) 1908-1973. Efter Sautter.¹⁵

¹⁵ Christian Sautter, "Phases et Formes structurelles du capitalisme japonais", *Quatre Economies Dominantes sur Longue Période*, Institut National de la Statistique et des Études Économiques, Paris 1978, s. 178-179. Siffrorna är baserade på beräkningar i Ohkawa-Rosovsky, *Japanese Economic Growth*, (Stanford 1978) och C. Sautter, *Le Ralentissement de la Croissance au Japon et en France d'ici 1980* (Paris 1978).

Långsiktig ränteavkastning:

Storbritannien:

Hög avkastning 1798: 5,9%

Obestämda fluktuationer fram till 1812-1815

Nedgång fram till 1852, sedan en uppgång fram till 1874, sedan en ny nedgång fram till 1897

Låg avkastning 1897: 2,25%

USA:

Hög avkastning 1920: 5,32%

Låg avkastning 1946: 2,19%

Hög avkastning 1974: 7,2% (en siffra som måste korrigeras på grund av den höga inflationen. Den högsta ränta som noterats i Schweiz är 7,13%, 1974)

Frankrike:

Före 1841: sjunkande

1852-1973: stigande

1973-1896: sjunkande

1897-1914: stigande

Kortsiktig ränteavkastning (genomsnitt per decennium):

Storbritannien:

1805-1845: sjunkande

1845-1875: stigande

1875-1895: sjunkande

1895-1925: stigande

1925-1964: sjunkande

1945-1965: stigande

USA:

1835-1845: sjunkande

1845-1855: stigande

1855-1895: sjunkande

1895-1925: stigande

1925-1945: sjunkande

1945-1965: stigande¹⁶

Sedan vi väl på ett klart sätt bestämt angreppsmetoden för en marxistisk teori om långa vågor, vilken i sista hand är en teori om ”långa vågor i den genomsnittliga profitkvoten”, kan vi betona två andra distinkta drag i den marxistiska teorin (till skillnad från den akademiska teorin) om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen, två drag, som är nära knutna till varandra.

När de plötsliga uppsvingen i den genomsnittliga profitkvoten efter de stora vändpunkterna 1848, 1893 och 1940(48) ska förklaras, *spelar utomekonomiska faktorer en nyckelroll*. Och det är av samma orsak som marxister i allmänhet inte accepterar den slags teori om *långa cykler* i den ekonomiska utvecklingen, som Kondratjev står för, dvs. en teori, i vilken det i själva ekonomin finns en inbyggd mekanism, genom vilken en expansiv lång cykel på kanske

¹⁶ Sidney Homer, *A History of Interest Rates*, 2:a uppl. (New Brunswick 1977). För långsiktiga avkastningar i Storbritannien, se s. 505 och s. 195-196; för långsiktiga avkastningar i USA och Schweiz, se s. 505. För kortsiktiga avkastningar, se s. 513. Uppgifterna om Frankrike kommer från Robert Marjolin, *Prix, Monnaie, et Production. Essai sur les mouvements économiques de longue durée* (Paris 1941), s. 207.

25 år leder till en stagnerande cykel av samma längd, vilken sedan automatiskt leder till en ny expansiv lång cykel, och så vidare.¹⁷

Eller för att uttrycka det klarare: Även om den inre logiken i de kapitalistiska rörelselagarna kan förklara den *kumulativa naturen hos varje lång våg, sedan den väl satt igång*, och även om den också kan förklara övergången från en expansiv lång våg till en stagnerande lång våg, kan den inte förklara omsvängningen från den senare till den förra.¹⁸ Det finns ingen symmetri mellan de oundvikliga långsiktiga resultaten av en accelererad kapitalistisk ekonomisk tillväxt (dvs. en långsiktig nedgång i den genomsnittliga profitkvoten) och den plötsliga långsiktiga uppgången i den genomsnittliga profitkvoten efter en oavbruten nedgång under ett kvarts sekel. Denna uppgång kan inte härledas ur det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar i sig. Den kan inte härledas ur verkningssättet för ”kapitalet i allmänhet”. Den kan förstås endast om alla den kapitalistiska utvecklingens konkreta former i en given miljö gör sig gällande (dvs. ”de många kapitalens” konkreta former och motsägelser).¹⁹ Och dessa implicerar en hel rad av icke-ekonomiska faktorer, I såsom erövringskrig, utvidgning och inskränkning av det kapitalistiska verksamhetsfältet, inomkapitalistisk konkurrens, klasskamp, revolution och kontrarevolution, etc. Dessa radikala förändringar i den övergripande sociala och geografiska miljö, i vilken det kapitalistiska produktionssättet verkar, utlöser så att säga i sin tur radikala omvälvningar i den kapitalistiska tillväxtens grundläggande variabler (de kan således leda till omvälvningar i den genomsnittliga profitkvoten).

1848 års revolution och upptäckten av guldfälten i Kalifornien innebar en plötslig kvalitativ utvidgning av den kapitalistiska världsmarknaden. Stora områden i Central- och Östeuropa, Mellanöstern och Stilla Havsområdet öppnades plötsligt som marknader för kapitalistiskt producerade varor. Denna oerhörda utvidgning av marknaden (proportionellt sett antagligen den största som kapitalismen genomgått efter sin tillkomst) utgjorde en skarp sporre för en extensiv industrialisering och för en ny teknologisk revolution, så som Marx i detalj beskrivit det i det trettonde kapitlet i *Kapitalets* första band: Övergången från ångmaskinen till ångmotorn, från hantverk till industriell produktion av fast kapital. Detta innebar i sin tur en kraftig ökning av arbetets produktivitet (dvs. av relativt mervärde, av mervärdekvoten).

Kapitalets omslagshastighet ökade likaså avsevärt som ett resultat av revolutioner inom transportväsendet och telekommunikationerna (ångfartygen, telegrafen, den allt snabbare utbyggnaden av järnvägsnätet i Väst- och Centraleuropa) och revolutioner inom kreditväsendet och handeln (aktiebolagen, de stora varuhusen, etc.). Alla dessa förändringar tagna tillsammans är tillräckliga för att förklara en kraftig, plötslig och varaktig ökning av profitkvoten.

¹⁷ Trotskij var den förste, som ställde den marxistiska teorin om långa perioder (faser, vågor) i den kapitalistiska ekonomin mot Kondratjev's begrepp om mekaniska cykler. Se Leo Trotskij, ”O krivoi kapitalisticheskovo razvitiya” (Om den kapitalistiska utvecklingskurvan), *Viestnik sotsialisticheskoi Akademii*, No. 4, april–juni 1923; engelsk översättning i *Fourth International*, maj 1941. Svenska: [Den kapitalistiska utvecklingskurvan](#).

¹⁸ Richard Day, *New Left Review* (1976):67, ansåg att vi förbisett Trotskijs angrepp mot Kondratjev's fundamentala tes, att kapitalismen på något sätt mer eller mindre automatiskt kan återupprätta sin jämvikt efter det att denna brutits i en lång våg med depressiva undertoner. Det är inte sant. I *Senkapitalismen* delade vi Trotskijs uppfattning, att det inte finns någon automatisk inre logik hos kapitalismen, som kan leda från en depressiv lång våg till en expansiv lång våg. Det måste till yttre faktorer (”system-chocker” för att citera Angus Maddison). Det bör stå klart för varje läsare av *Senkapitalismen*, där vi riktar mycket hård kritik mot sådana uppfattningar, som utvecklas av Hilferding och Bucharin, att vi inte i någon bemärkelse är ”neo-harmoniker”, som tror på det kapitalistiska systemets förmåga att automatiskt upprätta en jämvikt.

¹⁹ Angus Maddison (se not 4, s. 120) drog också slutsatsen att ”rörelsen från en fas till en annan orsakas av system-chocker. Dessa chocker kan mycket väl bero på ett förutsebart sammanbrott i någon grundläggande egenskap i en tidigare fas, men tidpunkten för förändringen styrs vanligen av yttre eller tillfälliga händelser, som det inte går att förutse.” Detta är sant beträffande vändpunkten från en stagnerande lång våg till en expansiv lång våg. Det är inte sant beträffande vändpunkten från en expansiv lång våg till en stagnerande lång våg.

Imperialismens mest framträdande drag (den slutgiltiga uppstyckningen av Afrika, Mellanöstern, Östafrika och Kina till koloniala imperier eller till semikoloniala inflytelsesfärer, den kvalitativa tillväxten av kapitalexporten till underutvecklade länder, sänkningen av de relativa råvarupriserna) förklarar likaså den plötsliga uppgången i den genomsnittliga profitkvoten efter 1893 (dvs. upphörandet av den långa depression, som rådde mellan 1873 och 1893). En uppbromsning i tillväxten för kapitalets organiska sammansättning i förening med en stigande mervärdekvot, vilken återigen var ett resultat av en teknologisk revolution (elektriciteten), spelade en nyckelroll för den varaktiga ökningen av den genomsnittliga profitkvoten.

Vad gäller vändpunkten 1940(48) har vi i *Senkapitalismen* lämnat en ingående förklaring av den uppgång i den genomsnittliga profitkvoten, som gjorde det möjligt för kapitalismen att övervinna den långa relativa stagnation, som den befann sig i mellan 1914 och 1939. Den utlösande faktorn var återigen av utomekonomisk natur. Den här gången var det varken fråga om social revolution (med geografisk utbredning av kapitalets verksamhetsfär, som efter 1848) eller imperialistisk erövring (som under 1800-talets senare del). Den viktigaste utomekonomiska utlösande faktorn var den här gången det historiska nederlag, som den internationella arbetarklassen led under 1930- och 1940-talen (fascism, krig, det kalla kriget och McCarthy-perioden i USA) och som gjorde det möjligt för kapitalist-klassen att tillskansas sig en avsevärd ökning av mervärdekvoten (i Tyskland, Japan, Italien, Frankrike och Spanien sensationella öknings på mellan 100 och 300 procent; i USA en mera modest men inte desto mindre avsevärd ökning). Denna kraftiga ökning av mervärdekvoten, återigen åtföljd av en långsammare ökning av kapitalets organiska sammansättning (sjunkande relativa råvarupriser efter 1951, lättillgänglig och näst intill monopolistisk tillgång för USA till den billiga oljan i Mellersta Östern, sänkta kostnader för många element i det fasta kapitalet sedan början av 1950-talet) och av en snabbare omslagshastighet för kapitalet (revolutioner inom telekommunikationer och kreditväsende, födelsen av en verklig internationell penningmarknad, åtföljd av de multinationella bolagens uppkomst) – denna kraftiga ökning av mervärdekvoten är tillräcklig för att förklara en plötslig uppgång av den genomsnittliga profitkvoten, följd av en kraftig ökning av kapitalackumuleringen.²⁰ Möjligheten att investera överskottskapital i vapenindustrin, med profiter som garanterades av staten, spelade en bidragande roll.

Vi har sagt att även om de avgörande vändpunkterna har sin tydliga orsak i yttre utomekonomiska faktorer, så utlöser de dynamiska processer, vilka kan förklaras av de kapitalistiska rörelselagarnas inre logik. Det är här som vi, i likhet med Marx, tillskriver de *teknologiska revolutionerna* en viktig roll. I jämförelse med Kondratjev och Schumpeter har vår tolkning av de långa vågorna den fördelen, att den inte förklarar de långa vågorna, deras ursprung och deras upphörande medelst den tvivelaktiga förekomsten av ”investeringsprojekt som kräver lång tid för att mogna” – tjugofem eller till och med femtio år – (något som helt uppenbart endast spelar en marginell roll i den kapitalistiska ekonomin), eller ännu värre medelst ett plötsligt uppdykande av ”uppfinningsrika personligheter” (dvs. medelst biologisk eller genetisk tillfällighet), utan snarare medelst de långsiktiga upp- och nedgångarna i den genomsnittliga profitkvoten. Men när en sådan lång våg väl kommit igång, finns det likväl frågor att ställa: Hur kommer den i rörelse? Hur kan den pågå under så lång tid? Svaren måste sökas på skilda nivåer.

²⁰ I en intressant studie, publicerad av Ecole Nationale Supérieure de Techniques Avancées (Ensta, No. 37, 1974), visar F. Hoffherr och R. Leruste empiriskt ett nära samband mellan fluktuationer i profitkvoten (så som de har beräknat den, vilket tydligt skiljer sig från det marxistiska profitkvotsbegreppet, dock inte så mycket att det gör sambandet meningslöst från marxistisk ståndpunkt) och den ekonomiska tillväxten i Västtyskland, Storbritannien och Frankrike under 1950- och 1960-talen.

En verklig teknologisk revolution inbegriper en radikal omvälvning av den grundläggande tekniken inom alla sfärer i den kapitalistiska produktionen och distributionen, inklusive transportväsende och telekommunikationer.

Innovationer i stor skala förekommer inte under den långa våg av relativ stagnation som föregår en teknologisk revolution, eftersom profitförväntningarna är så blygsamma. Just därför kan kapitalet, när den kraftiga uppgången i profitkvoten väl kommer, finna en reserv av uppfinningar, som inte funnit någon tillämpning eller endast en marginell sådan, och därför har det den materiella möjligheten till ett uppsving i den teknologiska innovationstakten. När en grundläggande teknologisk revolution inträffar, så har denna i sig själv redan varit för handen en lång tid. I förening med denna materiella möjlighet har vi den finansiella möjligheten. Den föregående perioden fick bevittna en avsevärd ökning av nyackumulerat kapital, vilket inte investerades produktivt (dvs. penningkapitalreserver). Nu förstärker detta kapital den kraftiga ökningen av producerat och ackumulerat mervärde för att möjliggöra en kraftig ökning av den produktiva kapitalackumuleringen (dvs. produktiva investeringar).

En verklig teknologisk revolution innebär, åtminstone i sin första fas, stora skillnader i produktionskostnader mellan de företag som redan tillämpar den revolutionära tekniken, och de som inte gör det eller endast gör det marginellt. Men eftersom det rådande klimatet är expansivt, kommer det att bli den genomsnittliga arbetsproduktiviteten i de avancerade industribranscherna som bestämmer det samhälleliga värdet av dessa varor, och de företag som har en arbetsproduktivitet över genomsnittet, kommer att åtnjuta stora extraprofit. Det samma gäller i ännu högre grad för de ”nya” industribranscher som ”bär upp” den teknologiska revolutionen. Till en början kommer det samhälleliga varuvärdet att bestämmas av de företag som har de högsta produktionskostnaderna. Den teknologiska räntan driver med andra ord under dessa förhållanden upp den genomsnittliga profitkvoten och realiserar inte på bekostnad av mindre produktiva företag.

Dessutom, när arbetarklassen träder in i en expansiv lång våg, bär den i allmänhet fortfarande på ärren efter en omfattande arbetslöshet under den föregående perioden (med försämrat förhandlingsläge och i många fall rubbat självförtroendet), varför den inte kan utnyttja de expansiva förhållandena (åtminstone inte omedelbart) för att hinna i kapp den sänkning av de relativa lönerna, som var en av de utlösande faktorerna för uppgången av profitkvoten. Reallönerna ökar, men ganska långsamt; i åtminstone ett decennium, eller kanske ännu längre, ökar de långsammare än arbetsproduktiviteten i avdelning II, något som förstärks ytterligare av den teknologiska revolutionen i sig själv. Mervärdekvoten fortsätter därför att öka, trots de stigande reallönerna.

Dessutom förorsakar det allmänna expansiva klimatet en enorm folkomflyttning av under-sysselsatt arbetskraft och utarmade småvaruproducenter från den industriella kapitalismens periferi till metropolerna. Det innebär i sin tur en regelbunden påfyllning till den industriella reservarmén, något som håller reallöneökningarna inom ”rimliga” gränser, sett utifrån borgarklassens ståndpunkt.²¹

²¹ Vi kan urskilja två faser i varje expansiv lång våg. Först en där, beroende på den relativt låga lönenivån, en ”intensiv” industrialisering är förhärskande, och sedan en andra där, som ett resultat av att leden i den industriella reservarmén tunnare ut (”full sysselsättning”), tonvikten läggs vid produktion av relativt mervärde (dvs. på en ökning av arbetets produktivitet i konsumtionsvaruindustrin). Det är alltså under denna andra fas, som alla de inre motsägelserna i det kapitalistiska systemet stadigt träder fram, varvid de förbereder den oundvikliga vändpunkten mot en lång våg med depressiv trend.

Detta gäller förvisso för den långa vågen från 1940(48) till slutet av 1960-talet. Varje tidigare lång våg kräver en särskild analys i detta avseende, även om det finns slående likheter i sådana inflyttningsvågor under 1850- och 1890-talen.²²

Alla dessa krafter samverkar således för att ge den expansiva långa vågen kraft att hålla den genomsnittliga tillväxten över genomsnittet under flera successiva industricykler, eftersom den realiserade och förväntade genomsnittsprofitkvoten ligger genomsnittet under den föregående långa vågen.

Detta betyder absolut inte att den genomsnittliga profittkvoten befinner sig i en ständig uppgång eller att den är mer eller mindre jämn på en nivå som ligger över genomsnittet. Det finns en förbindelse mellan de långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen och den normala konjunkturcykeln. Under en expansiv lång våg är perioderna med uppgång och högkonjunktur långvarigare och mera uttalade, och recessionerna är kortare och inte lika allvarliga. Under en lång våg med stagnationstendenser förhåller det sig tvärtom: perioderna med uppgång och högkonjunktur är kortare, tveksammare och ojämnare, och recessionerna varar längre och är mera uttalade. Men under en expansiv lång våg förekommer det förvisso recessioner (dvs temporära nedgångar i den genomsnittliga profittkvoten). Under en lång våg med stagnationstendenser finns det likaså uppgångar och högkonjunkturer (dvs. konjunkturella uppgångar i den genomsnittliga profittkvoten).

Det finns empiriska belägg som bekräftar denna förbindelse. Woytinski har lämnat följande uppgifter om två långa vågor i Tysklands ekonomiska utveckling: Under den depressiva långa vågen 1874-94 var det kris eller lågkonjunktur under 15 år, medan det var uppgång under sex år. Men under den expansiva långa vågen 1895-1913 var det bara fyra år med kris eller lågkonjunktur, medan det var uppgång under 15 år.²³ De uppgifter, som lagts fram av Gordon (tabell 1.6) tillåter en bekräftande analys för USA och Storbritannien. Dessa konjunkturella upp- och nedgångar i den genomsnittliga profittkvoten behöver inte förklaras av teorin om långa vågor. Det går alldeles utmärkt att förklara dem med hjälp av den traditionella kris-teorin (som marxisterna säger) eller teorin om konjunkturcykler (som de akademiska ekonomerna kallar dem). Men det är just den traditionella industri- eller konjunkturcykelns förbindelse med den långa vågen som gör teorin om långa vågor till ett användbart verktyg för förklaringen av särskildheter i varje specifik industricykel, eller, konkretare uttryckt, av variationerna i deras styrka.

När Trotskij helt korrekt tillbakavisade Kondratjevs användande av termen ”långsiktig cykel” i analogi med den normala industricykeln, berodde det i första hand på att de plötsliga uppåt-gående vändpunkterna inte i huvudsak kan förklaras med hjälp av interna ekonomiska orsaker. Av samma orsak kan det inte finnas någon mekanisk symmetri mellan industricykelns längd och den långa vågens längd. Marxister anser (i likhet med Marx själv) att industricykelns längd är beroende av det fasta kapitalets ”moraliska” livslängd (dvs. av den klart urskiljbara period, under vilken det sker en massiv förnyelse av det fasta kapitalet), eftersom

²² Man måste vidare ta den internationella migrationen i beaktande. Under 1800-talets andra hälft var migrationen av överskottsarbetskraft från Europa till den nordamerikanska industrialiseringsprocessen vida större än migrationen inom Europa, varvid det skapades en sekulär nedgång i den industriella reservarmén i Väst- och Centraleuropa, vilket skapade förhållanden som var gynnsamma för uppkomsten av en bred arbetarrörelse på 1880- och 1890-talen. Uttningen av arbetskraftsreserven i Västeuropa under 1960-talet ledde omvänt till en massiv migration till dessa industrialiserade länder från Medelhavsländerna, inklusive Nord-Afrika och Turkiet, från Västindien, Indien, Pakistan och till och med från Syd-Korea (till exempel sjukhuspersonal i Västtyskland). Liknande rörelser förekom i USA (massiv inflyttning från Puerto Rico, Mexiko och Centralamerika) under efterkrigsboomen och i Mellanöstern med början på 1960-talet och i allt högre takt efter oljeprishöjningen 1973 (inflöde av arbetskraft till Kuwait, Saudi-Arabien och länderna kring Persiska viken – inte bara palestiniere, egyptier och pakistaniere utan även sydkoreansk arbetskraft).

²³ W. Woytinski, ”Das Rätsel der langen Wellen”, *Schmollers Jahrbuch* 55 (1931).

detta, på grund av dess fysiska natur, inte kan förnyas kontinuerligt bit för bit. Men sådana händelser som nya geografiska erövringar av kapitalismen, krig, revolutioner och kontra-revolutioner kan inte styras av sådana lagar som maskineriets moraliska livslängd.

Tabell 1.6. *Sambandet mellan långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen och den normala konjunkturcykeln*

	Proportion mellan expansiva och kontraktiva månader		
	USA ^a	Storbritannien	Tyskland
Expansiv våg 1848-1873	1,80	2,71	1,61
Depressiv våg 1873-1895	0,86	0,76	0,79
Expansiv våg 1895-1913	1,14	1,62	1,33
Depressiv våg 1919-1940	0,67	1,36	1,82

^a Under den expansiva långa vågen 1940-1967 i USA varade nedgångarna i genomsnitt 11 månader; under den depressiva långa vågen 1968-1976 var samma genomsnitt 21 månader.

Källa: Uppgifterna kommer från Gordon, David M., "Up and Down Long Roller Coaster" i *U. S. Capitalism in Crisis*, Union for Radical Political Economics, 1978, s. 26; Rostow, W. W., *The World Economy, History and Prospects*, Austin: University of Texas Press, 1978, 323, 325, 343. Uppgifterna för tiden efter 1967 kommer från egna räkningar.

Att förneka att kapitalismens inre logik (dvs. systemets rörelselagar) med nödvändighet måste bestämma den vidare händelseutvecklingen, när en ny lång våg väl kommit igång, är emellertid liktydigt med ett förnekande av att dessa rörelselagar överhuvudtaget är giltiga i någon verklig mening. Om man tror externa icke-ekonomiska krafter ständigt, och inte bara en gång vart femtionde eller sextionde år, bestämmer den kapitalistiska ekonomins utveckling, då förkastar man hela den marxiska ekonomiska analysen.²⁴

Det är därför som vi inte kan acceptera den kritik som riktats mot oss (och mot den marxistiska teorin om långa vågor i allmänhet) och som menar att vi eklektiskt försöker förena exogena och endogena förklaringar av den kapitalistiska utvecklingen (dvs. försöker "förena Trotskij och Kondratjev").²⁵ Det finns inte något eklektiskt i tesen att plötsliga långvariga uppgångar i den genomsnittliga profitkvoten i sista hand endast kan förklaras med förändringar i den sociala miljön, i vilken kapitalismen verkar, och att de inre motsägelserna i det kapitalistiska produktionssättet, när dessa uppgångar väl inträffat, åter träder i kraft och oundvikligen leder till nya nedgångar i profitkvoten, både konjunkturrellt (industricykeln) och långsiktigt. Det är ofrånkomligt att en ny lång stagnationsvåg måste följa på en lång expansionsvåg, såvida man inte är benägen att anta, att kapitalet på något sätt lyckats komma på knepet, hur det under ett kvarts sekel (eller mer) ska kunna eliminera den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens.

För att ge en ännu tydligare bild av denna förbindelse mellan externa och interna faktorer i samspelet mellan de långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen och kapitalismens ekonomiska historia, måste vi till analysen av de långa vågorna foga ytterligare två element: den

²⁴ Det är klart att under en expansiv lång våg verkar kapitalismens grundläggande rörelselagar i en dubbel bemärkelse. När uppsvinget, genom en kraftig ökning av profitkvoten, väl kommit igång, kan den teknologiska revolutionen "nära sig själv" (dvs. den tillåter en tillväxt i avdelning I, som ligger över genomsnittet och en takt i de produktiva investeringarna, som likaledes ligger över genomsnittet, under en hel period). Men när denna utvecklingstakt över genomsnittet i avdelning I väl passerar en viss tröskel arbetar både kapitalets ökade organiska sammansättning och den teknologiska revolutionens effekt på den produktiva kapaciteten i avdelning II obevekligt mot en fallande profitkvot och en realisationskris.

²⁵ Utöver Days artikel (not 18), se Marcel van der Linden, *Vrij Nederland Kleurkatern* (19):20 och Chris Harman, *International Socialism* (1978):79.

långsiktiga trenden i den internationella kapitalistiska konkurrensen på statlig nivå, och de långsiktiga fluktuationerna i guldproduktionen.

Det finns paralleller som inte kan ifrågasättas mellan Storbritanniens relativa hegemoni på världsmarknaden under perioden 1848-73, följd av en nedgång i denna hegemoni under den 'långa lågkonjunkturen' 1873-1913, följd av den tvärbranta nedgången i denna hegemoni under perioden 1914-40 och den amerikanska imperialismens starka hegemoni under perioden från 1940(48) till slutet av 1960-talet, följd av den relativa tillbakagången därefter.

Vi kan emellertid endast tala om paralleller, inte om någon absolut identitet. Den brittiska industrins hegemoni under perioden 1848-73 var mycket mera uttalad än den brittiska imperialismens hegemoni under perioden 1893-1913, vilken nästan redan från början i växande grad utmanades av den tyska, och senare av den amerikanska imperialismens uppkomst. Och den amerikanska imperialismens hegemoni under slutet av 1940- och under 1950-talet går vida utöver det som de brittiska kapitalisterna för egen del någonsin kunde bevittna under 1800-talet. Man skulle även kunna framhäva andra skillnader.

Men den rytmiska rörelsen är slående i samtliga dessa tre fall. Vi hörde till de första analytiker, som så tidigt som vid mitten av 1960-talet påtalade den amerikanska imperialismens nedgång.²⁶ Det kan inte råda något som helst tvivel idag om att dessa förutsägelser fullständigt bekräftats av de senare händelserna.

Under betingelser med privat egendom och profitkonkurrens kan endast en höggradig internationell koncentration av den ekonomiska och politisk-militära makten möjliggöra ett påtvingande av pragmatiska lösningar på den kapitalistiska världen i kristider, lösningar som kanske eller kanske inte kan hjälpa systemet att övervinna sina svårigheter, men som under alla omständigheter drivs igenom. När denna maktkoncentration saknas, när det råder en klassisk "instabil jämvikt" mellan två, tre, fyra eller kanske ännu fler kapitalistiska maktblock, då går det inte att driva igenom några som helst beslut, och det inträffar en allmän kris i det internationella kapitalistiska ledarskapet, något som förvisso inte hjälper systemet att snabbare övervinna sina djupa lågkonjunkturer.

De uppenbara likheterna mellan de imperialistiska makternas utdragna tvekan under och efter depressionen 1929-32 att främja varje slags internationell "lösning" på krisen (till och med rena surrogatlösningar) och samma oförmåga hos det internationella kapitalet att (trots de många "toppkonferenserna") samarbeta efter 1973, kan därför inte anses vara en tillfällighet.²⁷ Intensiteten i de internationella handelskrigen och i de protektionistiska initiativen är visserligen mindre uttalad nu än den var under 1930-talet. Men omsvängningen i trenden är, i jämförelse med vad som inträffade under mitten av 1940-talet, 1950-talet och det tidiga 1960-talet, inte mindre slående.²⁸ Under denna period lyckades den amerikanska imperialismen, på

²⁶ Denna tes har mött mycket kraftigt motstånd av olika marxister, såsom Martin Nicolaus och Christian Palloix. De senare händelserna har bilagt kontroversen.

²⁷ "Förklaringen i denna bok går ut på att depressionen 1929 blev så utbredd, så djup och så långvarig på grund av att det internationella ekonomiska systemet blivit så instabilt genom brittisk oförmåga och amerikansk ovilja att vidta stabiliserande åtgärder i tre avseenden: (a) att vidmakthålla en förhållandevis öppen marknad för utsatta varor; (b) att tillhandahålla långsiktiga, kontracykliska lån; (c) att diskontera i krisen. . . . Det världsekonomiska systemet var instabilt, såvida inte något land gjorde det stabilt, såsom Storbritannien gjort under 1800-talet och fram till 1913. 1929 kunde Storbritannien inte längre åstadkomma något, och USA ville inte." Charles P. Kindleberger, *The Work in Depression 1929-1939*, s. 291-2, London 1973.

²⁸ Det finns ett oräkneligt antal bekräftelser på detta. En fransk f d kabinetsminister publicerade nyligen en bok till den "moderata protektionismens" försvar. Den tyska liberala veckotidningen *Die Zeit* publicerade den 17 november 1978 en rapport från ett internationellt symposium i detta ämne, organiserat av Sperry Rand i november 1978 nära Nice, där, vid sidan av politiker (och prominenta representanter för den trilaterala kommissionen) och ledande teknokrater från internationella institutioner, många världsberömda affärs- och bankmän deltog. Artikeln har den vältaliga rubriken: "Ingen tror längre på frihandel." Se också pamfletten "The Rise in Protectionism",

gott eller ont, driva igenom Bretton Woods-systemet, Marshall-planen och den industriella återuppbyggnaden av Västtyskland och Japan utan något allvarligt motstånd från dess allierade/konkurrenter. I dag kan den inte åstadkomma något liknande.

Dessa successiva variationer i kraftförhållandena mellan de viktigaste imperialistiska (på 1800-talet kapitalistiska) makterna eller maktblocken kan uppenbarligen inte förklaras enbart av "det kapitalistiska produktionssättets inre rörelselagar", även om de helt visst är knutna till lagen om kapitalets koncentration och centralisation och till lagen om ojämna utveckling. Men det är klart att krig, expansion eller kontraktion av koloniala imperier eller semikoloniala inflytelsesfärer, nationella befrielseörelser, revolutioner, kontrarevolutioner och resultaten av dessa spelar avgörande roller här. Utan den tyska arbetarklassens förödande nederlag 1933 skulle den tyska imperialismen aldrig ha kunnat slå in på sin väg av accelererad expansion och aggression under 1930- och början av 1940-talet. Utan den tyska imperialismens nederlag i andra världskriget skulle den amerikanska imperialismen aldrig ha kunnat bygga upp den starka hegemoni den åtnjöt under perioden 1945–65. Utan de förenade resultaten av tillbakagången i den brittiska militära och politiska makten under andra världskriget och uppsvinget för de nationella befrielseörelserna i Asien och Afrika skulle det brittiska imperiet inte kunna bryta samman på så kort tid som det verkligen gjorde.

Sambandet mellan fluktuationerna i guldproduktionen och de långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen har fascinerat många ekonomiska historiker. Efter Cassels pionjärbete har många subtila fulländningar av hans grundläggande teser (nämligen att de långa vågorna i sista hand bestäms av långa vågor i prisrörelserna, vilka i sin tur bestäms av långsiktiga fluktuationer i guldproduktionen) introducerats.²⁹ Men från marxistisk ståndpunkt lider de alla av en grundläggande svaghet. Guldproduktionen i allmänhet, eller den "monetariserade" guldutgivningen (dvs. den del av guldproduktionen som köps av centralbankerna, eller ökningstakten i centralbankernas totala guldlager, etc.) jämförs alltid kvantitativt med den totala världsproduktionen och säges bestämma den allmänna pristrenden medelst ett förhållande mellan tillväxttakten för de båda. Detta är endast en grov tillämpning av Ricardos felaktiga kvantitativa penningteori, tillämpad på guld som pengar.

Guld kan spela sin roll som pengar (dvs. som allmän ekvivalent) just på grund av att det är en vara, ett förkroppsligande av abstrakt mänskligt arbete liksom alla andra varor. Därför är det inte mängden producerat guld utan fluktuationer i *guldets värde* jämfört med varornas genomsnittsvärde, som bestämmer den allmänna pristrenden uttryckt i guld/pengar eller i papperspengar med en fastställd "guldbas" (dvs. konvertibel till en fastställd guldmängd). De nyckelfaktorer som ska undersökas i förklaringen av de långsiktiga pristrenderna (uttryckt i guld-pengar), är således den komparativa trenden för arbetsproduktiviteten i guldgruvorna å ena sidan och i industrin och jordbruket å den andra.

Det har länge varit den rådande meningen, att guldproduktionen fluktuerar "kontracykliskt" som svar på upp- och nedgångar i den kapitalistiska ekonomin.³⁰ Men när vi försöker fastställa, om detta kontracykliska beteende även är tillämpligt på de långa vågorna i den kapita-

publicerad 1978 av IMF och artiklar med liknande innehåll i 1978 års septemberutgåva av fondens "Finances and Development".

²⁹ Gustav Cassel, *The Theory of Social Economy* (New York 1924) s. 441 ff. Se också Woytinski (not 23) och Robert Marjolin, *Prix, Monnaie et Production*, (Paris 1941). Vi vill erinra om att Kautsky, i "Die Wandlungen der Goldproduktion und der wechselnde Charakter der Teuerung" (bilaga till *Die Neue Zeit*, No. 16, 24 januari, 1913) framhöll att de viktiga guldfyndena på 1800-talet gjordes före uppsvinget, och därigenom stimulerade de investeringarna.

³⁰ Leo Katzen, *Gold and the South African Economy* (Cape Town/Amsterdam 1964), s. 233. Denna hypotes är baserad på det faktum att priserna (uttryckta i guld) faller under depressioner. Guldets terms of trade stärks gentemot alla andra varor (eller mellan guldexporterande länder och alla andra länder), profitkvoten inom guldproduktionen stiger likaledes, och därigenom dras kapital till guldindustrin och guldproduktionen ökar.

listiska utvecklingen, måste vi först och främst skilja mellan den situation som rådde för guldproduktionen under 1800-talet, och den som rått under 1900-talet. Under 1800-talet var sökandet efter guld, och de plötsliga radikala sänkningar av guldets värde som berodde på upptäckten av nya rika guldfält, till väsentliga delar utlämnat åt slumpen. De kapitalutlägg som var inbegripna i dessa upptäckter var minimala.³¹ Det var först efter upptäckten av Randgruvorna i Transvaal under slutet av 1800-talet som guldgruveindustrin blev en kapitalistisk industri, vars egna rörelselagar bestämdes av kapitalackumulationens logik.³² Den efterföljande utvecklingen i Oranje-fälten, liksom det som händer idag efter den sensationella ökningen av ”guldpriset” till mer än 500 dollar per uns, bekräftar bara denna regel.³³

Men slumpmässiga tillfälligheter såsom de rika fynden i Kalifornien, Australien och Transvaal på 1800-talet är yttre faktorer, som inte kan förklaras (varken vad gäller volymen eller det ögonblick det skedde³⁴) utifrån det som hände under den föregående långa vågen i den kapitalistiska utvecklingen. Och genom den plötsliga och starka nedpressningen av guldvärdet utövade de ett inflytande som pressade upp priserna, något som tvivelaktigt gynnade en uppgång i profitkvoten; de hör med andra ord till de ”miljöfaktorer”, som kan förklara de två vändpunkterna i profitkvoten, vilka möjliggjorde de två expansiva långa vågorna efter 1848 och efter 1893.³⁵

³¹ ”På 1800-talet berodde växlingarna i tillgången på guld huvudsakligen på tillfälliga upptäckter av nya malmresurser och på utvinningen av dessa. Kostnadsfaktorerna var förhållandevis oviktiga, eftersom kapitalutrustningen ofta inskränkte sig till en skål att vaska med eller till maskiner av enklaste slag. . . Under de senaste 50-60 åren har tillfälligheten upphört att spela huvudrollen, när det gäller förändringar i tillgången på guld. Guldgruvorna drivs av mycket stora enheter, och man arbetar på stora djup med dyr kapitalutrustning. Förbättrad teknik har reducerat riskerna för driften av guldgruvor och prospektering. Guldindustrin har, kort sagt, blivit en industri, som är lika känslig för kostnader och priser, som vilken annan industribransch som helst.” Katzen (se not 30, s. 9).

³² Detta gäller inte bara kapitalinvesteringarnas amplitud inom guldgruveindustrin utan också dess del i utjämningen av den imperialistiska kapitalexportens profitkvot. I detta avseende, se S. Herbert Frankel, *Investment and the Return on Equity Capital in the South African Goldmining Industry 1887-1965* (Cambridge, Mass. 1967).

³³ Detta implicerar naturligtvis två samtidiga faktorer: en oerhörd ökning av differentialräntan för de rikare gruvorna och möjlighet att återigen öppna många mindre rika gruvor, inte bara i Sydafrika utan också i USA. Se *The New York Times*, 28 juli 1979, som talar om en ”andra guldrush västerut”, och som påstår att med det nuvarande ”guldpriset” ”lönar det sig att flytta fem ton sten för att utvinna ett uns guld”.

³⁴ Det är intressant att notera att sökandet efter guld i Transvaal satte igång i början av 1850-talet fram till slutet av 1860-talet, och det tycks inte ha ökat av någon kronisk ”guldbrist” under den långa lågkonjunkturen 1873-93.

³⁵ Det skulle vara avslöjande att förbinda guldvärdets långsiktiga trend (och värdet av alla andra varor, uttryckt i guld, dvs. den sekulära pristrenden) med de svältlöner, som betalas sydafrikanska svarta gruvarbetare (dvs. med alla de åtgärder, som den rasistiska apartheidregimen vidtagit för att göra dessa låga löner möjliga och därmed den förhållandevis låga produktionskostnaden för det sydafrikanska guldet), Enligt Katzen var arbetskostnaden per brutet ton i de sydafrikanska gruvorna praktiskt taget stabil under mer än 40 år med endast obetydliga svängningar. Den var 25/9 sh. per ton 1902 och 25/7 sh. per ton 1946 (före första världskriget var det en successiv nedgång, mellan 1916 och 1922 steg arbetskostnaden, sedan en ny nedgång mellan 1921 och 1936 och en ny uppgång efter 1936, vilken 1946 nådde 1902 års nivå) (Katzen, se not 30 s. 18-19). Lönekostnaden utgör ungefär halva totalkostnaden. Lönen för svarta arbetare är exakt 10 procent av den, som vita anställda erhåller. Mellan 1914 och 1920 ökade den endast med 10 procent, medan levnadskostnaderna steg med 55 procent. Mellan 1940 och 1950 ökade den med 48,7 procent, medan detaljhandelspriserna steg med 65 procent. Mellan 1950 och 1961 ökade arbetslönen med 36 procent, en ökning som inte heller den var i takt med ökningen av detaljhandelspriserna under samma period (Katzen, se not 30, s. 22-23). De svarta arbetarnas reallöner var antagligen lägre vid mitten av 1960-talet än vid seklets början! Enligt Francis Wilson, *Labour in the South African Mines, 1911-1969* (Cambridge 1972) var reallöneindex 109 för 1969, jämfört med 111 för 1911. Katzen sammanfattar: ”Det är klart att varje betydande minskning av löneklyftan mellan vita och afrikanska gruvarbetare skulle ha ett avsevärt inflytande på brytningskostnaden. Om vi, till exempel tar år 1930, och antar att de afrikanska gruvarbetarna plötsligt fick samma lön som de vita gruvarbetarna, skulle arbetskostnaderna ha stigit från £31 miljoner till ungefär £100 miljoner, dvs. mer än dubbelt så mycket som guldproduktionen var värd detta år.” Katzen (se not 30, s. 22).

Underligt nog har en sovjetisk ekonom följt uppfattningen bland många amerikanska och internationella ekonomer och teknokrater om möjligheten av att "demonetarisera" guld, varmed han samtidigt försvarar tanken att "kreditpengar" (bankkrediter) representerar "verkliga pengar" och som därför kan spela samma roll som guld.³⁶ Detta står helt i strid inte bara med Marx' arbetsvärdeteori utan också med det man under senare år har kunnat iaktta på världsmarknaden: Ju snabbare inflation i de ledande kapitalistiska länderna och ju mer guld bekräftar sin roll som det verkliga måttet på papperspengarnas "värde", desto mer kommer "guldpriset" att stiga i världsekonomin. Alla planer på en "demonetarisering" av guld kommer att misslyckas.

³⁶ G. G. Matyushin, *Problems of Credit-Money under Capitalism* (Moskva, 1977).

2. Långa vågor, teknologiska revolutioner och klasskampscyklar

Teknologiska revolutioner är omöjliga utan vetenskapliga framsteg. I vilken grad bestäms de av vetenskapliga framsteg? I vilken grad kan de vetenskapliga framstegen sättas i samband med produktivkrafternas utveckling, en utveckling som domineras och styrs av kapitalismen; m a o, i vilken grad kan de sättas i samband med det kapitalistiska produktionssättets inre logik? Det är ett fascinerande ämnesområde, på vars yta vi inte ens kan skrapa i denna uppsats.¹

Ett första samband kan fastställas på nivån för kapitalets grundläggande historiska tendens att transformera vetenskapligt arbete (dvs. ”allmänt arbete” i ordets mest abstrakta bemärkelse² till en specifik form av proletariserat arbete (dvs. arbete som är underordnat kapitalismens behov och som kontrolleras av kapitalet). I *Senkapitalismen* pekade vi på hur Marx härledde denna tendens ur kapitalets allmänna rörelselagar, varigenom han anticipatoriskt beskrev ett fenomen, som inte skulle inträffa under hans tid utan mycket senare. Detta är inte liktydigt med en ständigt upprepade plattityd utan en bekräftelse på att Marx’ *Kapitalet*, just på grund av dess breda, historiska överblick, är ett arbete som snarare hör till 1900-talet än till 1800-talet:

Tillgången av det levande arbetet genom kapitalet får i maskineriet också i detta avseende en omedelbar realitet: det är å ena sidan analysen som stammar direkt ur vetenskapen och användningen av mekaniska och kemiska lagar, som gör det möjligt för maskinen att utföra samma arbete, som tidigare arbetaren utförde. Maskineriets utveckling i denna riktning inträder dock först på en nivå, där storindustrin har nått ett högre stadium och där samtliga vetenskaper tagits till fånga i kapitalets tjänst och där å andra sidan det förhandenvarande maskineriet självt erbjuder stora resurser. *Uppfinningen blir då en affär, och vetenskapens användning på den omedelbara produktionen är en synpunkt, som bestämmer och ställer krav på den.*³

I *Senkapitalismen* beskrev vi den konkreta process, i vilken de företagsdominerade forskningslaboratorierna utvecklades, en process som startade vid slutet av 1800-talet och fortsatte under första och andra världskriget.⁴ Som Marx förutsade, framträder emellertid denna direkta länk mellan vetenskapliga framsteg och framväxten av ny teknik relativt sent i det kapitalistiska produktionssättets utveckling. Den föregås av två faser, under vilka kapitalet på ett mycket mer pragmatiskt sätt tillägnar sig hantverkarnas–teknikernas färdigheter i syfte att ersätta det levande arbetet med maskiner i en process av ständig sönderstyckning och fragmentarisering av arbetet med kapitalets socio-ekonomiska kontroll över arbetet som målsättning (dvs. maximering av produktionen av merarbete, vilket är den drivande kraften i den ständigt växande och förfinade arbetsdelningen inom produktionsprocessen):

1. En fas under vilken hantverkarnas experiment, som sker i produktionen och som under flera sekler föregår naturvetenskapsmännens systematiska experiment, direkt befinner sig

¹ Låt oss ange följande titlar ur den växande litteraturen i ämnet: J. D. Bernal, *Science in History* (London 1969); S. Lilley, ”Social Aspects of the History of Science”, *Archives Internationales d’Histoire des Sciences*, 28 (1949): 376; Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (London 1964); *Die Wissenschaft von der Wissenschaft* (av ett kollektiv vid Karl Marx-universitetet i Leipzig) (Leipzig 1968); Benjamin Coriat, *Science, Technique et Capital* (Paris 1976); Pierre Papon, *Le Pouvoir et la Science en France* (Paris 1979); Robert B. Lindsay, *The Role of Science in Civilization* (London 1963); J. Agassi, *Towards a Historiography of Science* (Haag 1963); D. Gabor, *Innovations: Scientific, Technological and Social* (Harmondsworth, Middlesex 1970); Peter Weingart Hrsbg., *Wissenschaftliche Entwicklung als sozialer Prozess* (Frankfurt 1972); Peter Bulthaup, *Zur gesellschaftlichen Funktion der Naturwissenschaften* (Frankfurt 1973); Hans-Jörg Sandkühler Hrsbg., *Marxistische Wissenschaftstheorie* (Frankfurt 1975).

² Marx använde uttryckligen kategorin ”allmänt arbete” med avseende på vetenskapligt arbete. *Kapitalet* (Köthen 1973) Tredje boken.

³ Karl Marx, *Grundrisse*, s. 591.

⁴ E. Mandel, *Senkapitalismen* (Kristianstad 1974), s 239-257. Se också Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York 1974), s. 157-166 [svensk översättning: *Arbete och monopolkapital*, Stockholm 1977].

vid basen för de flesta framstegen inom teknologin. Denna fas svarar för större delen av perioden med manufakturkapitalism enligt Artur Clegg.⁵ Harry Braverman, som följer Bernal, har påpekat att detta också gäller de flesta uppfinningarna under den industriella revolutionen. David Landes har gjort ett liknande påpekande i *Prometheus Unbound*.⁶

2. En fas under vilken ingenjörernas (eller ingenjörer som blivit kapitalister) experimentella iakttagelser får dem att, som Marx säger, omvandla arbetarnas verksamhet till mer och mer mekaniska verksamheter, så att en mekanism vid en viss punkt kan träda i arbetarens ställe. Här bör det påpekas att hantverkarnas bidrag till uppfinningarna var mera indirekt, även om uppdelningen mellan hantverkare och ingenjörer inte var så tydlig som det ibland kan tyckas av tillfälliga kategoriseringar.

Den formella återföreningen mellan den ”abstrakta vetenskapen” och de ”konkreta teknologiska uppfinningarna” sker i och med den ”tillämpade vetenskapens” framträdande. Det går inte att här fördjupa analysen av sambandet mellan detta framträdande och den inre dialektiken i naturvetenskapens framsteg å ena sidan, och den inre logiken i det kapitalistiska produktionssättet (eller, bättre, det borgerliga samhället i allmänhet) å den andra. Detta är ett ämne som förtjänar betydligt mer uppmärksamhet av marxistiska teoretiker än det hittills erhållit. Vi hoppas att vi en dag ska kunna återkomma till det och då tränga djupare in i det.

Det måste understrykas att kapitalets tendens att proletarisera (dvs. underordna sig) det vetenskapliga arbetet är direkt förknippad med den outsläckliga törsten efter mer merarbete, mer mervärde och mer profit, och den sporrar både av konkurrensen och av klasskampen mellan arbete och kapital. Därför är den redan förbunden med kapitalackumulationens rytmiska rörelse. Det förefaller uppenbart att långa perioder med allmänt sjunkande profitkvot tenderar att stimulera till sådan forskning som syftar till radikala genombrott vad gäller produktionskostnadssänkande åtgärder (dvs. radikala teknologiska omvandlingar), samtidigt som de inte mindre uppenbart har ett hämmande inflytande när det gäller att åstadkomma omfattande radikala teknologiska innovationer; de tenderar med andra ord att koncentrera investeringarna till rationaliseringsinvesteringar (dvs. investeringar som omedelbart innebär besparingar beträffande arbetskostnaderna).⁷ Gerhard Mensch har samlat viktiga bevis på att det gjordes mängder av grundläggande uppfinningar på 1820-, 1880- och 1930-talen, alltså just under långa vågor med stagnerande tendens.⁸ Den ekonomiska historien visar i sin tur att investeringarna för de första breda tillämpningarna av dessa grundläggande uppfinningar gjordes tio år senare, efter det att omsvängningen från den depressiva till den expansiva långa vågen ägt rum (fig. 2).



Figur 2. Basinnovationsfrekvens, 1740-1960.

⁵ Arthur Clegg, "Craftsmen and the Origin of Science", *Science and Society* 43 (1979):187.

⁶ Harry Braverman (not 4, s. 132-134); David Landes, *Prometheus Unbound* (Cambridge 1970), s. 62-63.

⁷ Detta var säkerligen ett allmänt drag under 1920- och under 1970-talet, i synnerhet efter recessionen 1974-1975. Om den första rationaliseringsvågen, se Lyndall Urwick, *The Meaning of Rationalization* (London 1929), liksom Otto Bauer, *Rationalisierung und Fehlrationalisierung* (Wien 1931).

⁸ Gerhard Mensch, *Das technologische Patt* (Frankfurt am Main 1975), s. 142-145.

När däremot den allmänna atmosfären i det borgerliga samhället domineras av en anda av stigande tillväxt (högkonjunktur), som återspeglar den plötsliga skarpa reella ökningen i den genomsnittliga profitkvoten och kapitalackumuleringen, är villkoren gynnsamma för de väldiga kapitalutlägg som är nödvändiga för radikala teknologiska revolutioner, till skillnad från de bit för bit-innovationer, som inte revolutionerar den grundläggande tekniken inom alla samhällslivets sfärer, alla industribranscher, transporter, telekommunikationer, handel och kredit, administration, etc. Man kan således dra den logiska slutsatsen att det finns ett rytmiskt växelspel mellan intensifierad forskning och inledande grundläggande innovation (under depressiva långa vågor)⁹ och intensifierad radikal innovation (under expansiva långa vågor). Det återstår att fastställa om den avgörande förmedlande länken (en växande anhopning av uppfinningar) uppträder under den depressiva långa vågens slutstadium, eller om detta är ett alltför mekaniskt samband mellan kapitalackumuleringens långsiktiga rytm och ”forskning-
uppfinning-innovationscykelns” långsiktiga rytm (om ett sådant samband skulle fastställas, är uttrycket ”cykel” berättigat här).

J. Schmookler har försökt bevisa att patentcykeln är nära relaterad till konjunkturcykeln i allmänhet och inte föregår eller föregriper den.¹⁰ Fastän argumentationen förefaller övertygande, skiljer den inte mellan kvalitativt olika typer av patent, och därför kan den inte ge något svar på den fråga vi ställer. Det som är avgörande är om patenten medger radikala innovationer, och inte patentcykelns utseende i allmänhet.

W. Rupert Maclaurin¹¹ har introducerat distinktioner mellan fem successiva innovationsbetingelser:

1. Benägenheten att utveckla ren vetenskap
2. Benägenheten att göra uppfinningar
3. Benägenheten att göra innovationer
4. Benägenheten att finansiera innovationer
5. Benägenheten att acceptera innovationer

Men fastän han visar att ”en nation i avsevärd grad kan bidra till ren vetenskap och till uppfinningar och ändå förbli stagnerande, om en alltför liten del av landets kapitaltillgångar kanaliseras till ny utveckling”¹² (här är förmedlingen mellan profitförväntningar och svängningar i profitkvoten uppenbar), lyckas han inte skilja mellan innovationer som inte modifierar den allmänna produktionstekniken, och de som åstadkommer detta. Förenar man hans analys med Gerhard Menschs, kan man på ett riktigare sätt se följande successiva betingelser för en teknologisk revolution:

1. Benägenheten att utveckla ren vetenskap.
2. En vändpunkt beträffande investeringarna, som leder fram till grundläggande uppfinningar, vilka kan förändra hela den grundläggande produktionsteknologin.
3. Benägenheten till inriktning på radikala innovationer.

⁹ Låt oss, för att utsträcka analogin bakåt i tiden, påpeka att man, enligt David Landes (se not 6, s. 237) strax före 1800-talets sista fjärdedel ”hade uttömt den industriella revolutionens sista möjligheter”. Investeringarna omfattade inte stora teknologiska innovationer, åtminstone inte i de förut industrialiserade länderna. I detta ämne, se H. Rosenberg, *Grosse Depression und Bismarckzeit* (Berlin 1967).

¹⁰ Jacob Schmookler, ”Economic Sources of Inventive Activity”, *Journal of Economic History* 22 (1962):1.

¹¹ W. Rupert Maclaurin, ”The Sequence from Invention to Innovation and Its Relation to Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics* 67 (1953):96.

¹² *Ibid.*, s. 108.

4. Modifikationer av de allmänna betingelserna för kapitalackumulation, profitförväntningar och förutsebara marknadsutvidgningar, som berättigar massiva utlägg för radikal innovation.¹³
5. De förenade effekterna av redan tillämpade radikala innovationer, stigande profitkvot och accelererad ekonomisk tillväxt (kapitalackumulation) som sätter igång den teknologiska revolutionen i uttryckets verkliga bemärkelse.

Men vid denna punkt i analysen måste vi fastställa ett andra mäktigt samband mellan kapitalackumulationsprocessen och de teknologiska revolutionernas logik. Varje specifik teknologi, radikalt annorlunda den föregående, är centrerad kring en specifik typ av maskinsystem, och detta förutsätter i sin tur att arbetsprocessen är organiserad i en specifik form. Låt oss mycket allmänt förutsätta att de successiva stadierna i den industriella revolutionen och i den första, andra och tredje teknologiska revolutionen (vi vill varna för en alltför mekanisk tolkning av dessa stadier och betona den ofrånkomliga förekomsten av övergångsformer, allt i enlighet med lagen om den ojämna och kombinerade utvecklingen) mycket allmänt svarar mot följande maskinsystem: ångdrivna maskiner, tillverkade och betjänade av hantverkare; industriellt framställda ångdrivna maskiner, som sköts av maskinarbetare; elektriskt drivna maskiner, som kombinerats i en sammansättningslinje och som sköts av mindre utbildad (semi-skilled) arbetskraft; maskineri flödesproduktion, integrerade till halvautomatiska system, vilket möjliggjorts av elektronikens utveckling.¹⁴

Det går inte att förneka att dessa successiva och radikalt olika typer av teknologi och maskinsystem förutsätter fyra olika typer av arbetsorganisation. Övergången från den ena typen till den andra har medfört hårt motstånd från arbetarklassens sida (bland annat på grund av att det inneburit allvarliga försämringar av arbetsförhållandena, som inte nödvändigtvis varit förenade med en sänkning av reallönen eller med en ökning av den fysiska arbetsbördan, men som upplevts som en försämring av arbetsförhållandena över huvud av en stor del av arbetarna i produktionen). Det vi vill betona är inte så mycket följderna av som *ursprunget* till de revolutionära omvandlingarna av arbetsprocessen. Enligt vår uppfattning har de sitt ursprung i kapitalets försök att bryta ner de under den föregående perioden växande hindren för en fortsatt ökning av mervärdekvoten. Härmed har vi återigen kunnat fastställa ett direkt samband mellan kapitalackumulationens långsiktiga rörelse och den starkare (eller svagare) knuffen i riktning mot *radikala* förändringar i arbetsorganisationen. Under större delen av en expansiv lång våg, då den genomsnittliga profitkvoten ökar eller befinner sig på en hög nivå, är incitamenten till en radikal förändring av arbetsorganisationen (vilka tendentiellt sett är permanenta under kapitalismen) inte lika påträngande för bourgeoisin. Stora kapitalutlägg har gjorts, och de måste avskrivas och förmeras. Att ersätta dem alltför snart skulle motverka dessa behov. Radikala förändringar i arbetsorganisationen skulle framkalla kraftigt motstånd från arbetarklassen med täta produktionsstörningar och allmänt ökad klasskamp, vilket är oförenligt med bourgeoisins normala tendens att minska de sociala spänningarna, när tillväxttakten är hög och de materiella medlen för vissa reformer åt arbetarklassen är för handen.

Mot slutet av en expansiv lång våg och under en stor del av den efterföljande depressiva långa vågen är däremot nedgången i profitkvoten uttalad, och denna kvot förblir i allmänhet i en vågdal som är mycket djupare än under den föregående expansiva långa vågen. Då finns det

¹³ George Ray, "Innovation in the Long Cycle", *Lloyds Bank Review*, januari 1980, s. 21, anmärker korrekt: "Om man ser det utifrån dess inflytande på ekonomin, så är det inte den grundläggande innovationen utan dess utbredning inom industrin eller ekonomin, och hastigheten för denna utbredning, som är viktiga. Det är endast en vittomfattande snabb utbredning av några viktiga innovationer, som kan antas spela någon roll för utlösningen av ett långsiktigt uppsving av Kondratjev- eller någon annan modell."

¹⁴ Se Robert Blauner, *Alienation and Freedom* (London 1964), s. 7-8, och W. H. Armytage, *A Social History of Engineering* (London 1969).

ett växande och mäktigt incitament för kapitalet att åstadkomma en radikal ökning av mervärdekvoten, vilket inte kan komma till stånd enbart genom ökning av arbetsbördan, snabbare arbetstempo, intensifiering av den existerande arbetsprocessen, etc., utan kräver djupgående förändringar i denna process. Mot slutet av den expansiva långa vågen intensifieras likaså klasskampen av orsaker som är förknippade med själva den långsiktiga accelerationen av kapitalackumuleringen (arbetarklassen blir större, arbetslösheten förhållandevis mindre, den fackliga organiseringen ökar, etc.). Just på grund av att klasskampens intensifiering redan blivit en objektiv trend, så minskar kapitalistklassens tveksamhet inför en ytterligare ökning av den sociala spänningen genom förändringar i arbetsorganisationen (styrkeförhållandet mellan de sidor inom kapitalistklassen som berörs av dessa frågor tenderar åtminstone att svänga över till förmån för dem, som vill gå över till en starkare offensiv mot arbetarklassen).

Om vi undersöker de historiska stadier, som omfattas av införandet av de första maskinerna, de första maskinsystemen, taylorismen och flödesorganisationen av arbetet, kan vi se att även om *experimentarbetet* och det första införandet i allmänhet sker mot slutet av en expansiv lång våg, så sammanfaller det *utbredda tillämpandet* av dem med en depressiv lång våg. Detta syns tydligt i fråga om det löpande bandet som första gången infördes under perioden 1910-14,¹⁵ men som kom i mera allmänt bruk först efter första världskriget.¹⁶ Det syns också klart i fråga om flödesorganisationen, vilken under perioden 1940(48)-1968 var begränsad till ett fåtal industrier (kärnkraftverk, oljeraffinaderier, petro-kemiska anläggningar, halvautomatiserade konservindustrier, bryggerier och förpackningsföretag inom livsmedelsindustrin, etc.). Dess allmänna tillämpning gör sig gällande först nu, genom mikrodatorernas framväxt.

Inom arbetsorganisationssystemet har vi därför en slående bekräftelse på det vi tidigare hävdade i samband med de teknologiska revolutionerna: Det sker växlingar över tiden mellan långa perioder under vilka de har en innovativ karaktär (som höjer den genomsnittliga profitkvoten), och långa perioder under vilka de blir allmänt spridda (och sänker den genomsnittliga profitkvoten och håller den nere).

Vidare finns det växande bevis på att var och en av dessa revolutioner inom arbetsorganisationen, som gjorts möjliga genom successiva teknologiska revolutioner, vuxit fram ur företagens medvetna försök att bryta ner arbetarklassens motstånd mot en fortsatt ökning av utsagningsgraden. Den första teknologiska revolutionen var ett tydligt svar på de brittiska arbetarnas kamp för en förkortning av arbetsdagen. Marx kommenterade själv detta mycket utförligt i *Kapitalet*.¹⁷ Den andra teknologiska revolutionen hade ett nära samband med de starka fackföreningarnas ökade motstånd, både i USA och i Väst-Europa, mot företagsledningarnas ökade direkta kontroll över arbetsprocessen. Taylorismen framstod faktiskt ur försöken att genomdriva en sådan direkt kontroll. Den tredje teknologiska revolutionen var likaså direkt knuten till fackföreningarnas ökade betydelse bland arbetarna inom massproduktionen och till behovet att minska den makt över kontrollen av löpande-bandproduktionen som gjorts möjlig av den starka fackliga organiseringen av denna typ. Vissa kritiker menar att just nu är försök på väg mot en ny och revolutionär omvandling av arbetsorganisationen som ett svar från kapitalets sida på arbetarklassens växande styrka och militans sedan

¹⁵ Harry Braverman (se not 4, s. 147-149); Michel Aglietta, *Régulation et Crise du Capitalisme* (Paris 1976), s. 97ff.

¹⁶ Se Benjamin Coriat, *L'Atelier et le Chronometre* (Paris 1979), s. 139ff. Det är intressant att notera att en "föregångare" till löpande bandproduktion skapades av köttförpackningsindustrin i Chicago, en klar återspeglning av den viktiga roll, som jordbruket spelade i utvecklingen av den amerikanska industrialiseringen och teknologin i jämförelse med den brittiska, belgiska, franska, tyska och japanska industrialiseringsprocessen.

¹⁷ Se Karl Marx, *Kapitalet* (Leipzig 1974), Första boken, kapitel 13/3/c.

1967-68 i Västeuropa, USA och Japan.¹⁸ Och enligt studier av historiker som Gareth Stedman Jones kan man till och med tillämpa en liknande analys på uppkomsten av det moderna fabrikssystemet, på själva den industriella revolutionen.¹⁹

Så här långt tycks alla de beskrivna processerna direkt svara mot kapitalackumulationens inre behov och logik, mot kapitalets objektiva behov. Men nu framträder ett yttre element. Kapitalet har ett ständigt behov av att höja mervärdekvoten och försämra de allmänna arbetsförhållandena för arbetarklassen, och detta behov är särskilt uttalat när det ställs inför en skarp och ihärdig nedgång i profitkvoten; men dess förmåga att förverkliga dessa avsikter beror inte enbart på objektiva betingelser. Det beror också på subjektiva faktorer (dvs. arbetarklassens förmåga att göra motstånd och gå till motattack). Och denna förmåga är i sin tur inte en direkt mekanisk funktion av det som hänt under den föregående perioden, såsom den lönearbetande klassens tillväxt, den relativa graden av arbetslöshet, graden av och homogeniteten i arbetarklassens organisering.

Även om dessa faktorer naturligtvis är mycket viktiga, finns det andra som också måste tas med i beräkningen: Arbetarklassens och den organiserade arbetarrörelsens absoluta (numeriska) styrka (dess vikt i den totala aktiva befolkningen); graden av självförtroende och militans inom arbetarrörelsen; dess självständighet i förhållande till den förhärskande borgerliga ideologin; den relativa styrkan hos arbetarnas förtrupp inom klassen och arbetarrörelsen (dvs. den relativa styrkan hos de skikt inom arbetarklassen som kvalitativt sett är mer oberoende av borgerlig och småborgerlig ideologi, åtminstone i förhållande till klasskampens omedelbara och centrala frågor); styrkeförhållandet mellan arbetarnas förtrupp och de byråkratiska apparater som dominerar de stora arbetarklassorganisationerna; den relativa styrkan (eller svagheten) hos en oberoende antikapitalistisk attraktionspol inom arbetarrörelsen (revolutionära organisationer). Utöver de subjektiva faktorerna inom arbetarklassen finns det naturligtvis liknande faktorer inom kapitalistklassen (de olika politiska partiernas relativa styrka, historiska faktorer och andra, som gynnar eller missgynnar en återgång till vidsträckta begränsningar av den demokratiska friheten och en långtgående repression, etc.).

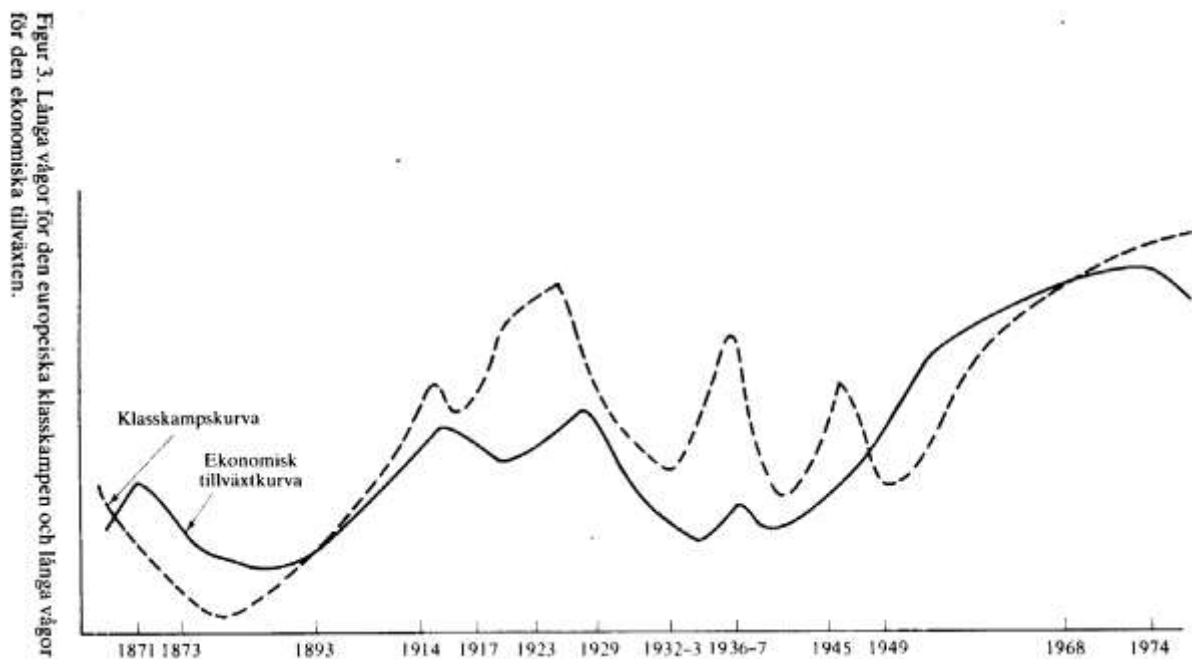
Det är samspelet mellan alla dessa subjektiva faktorer och de tidigare beskrivna objektiva trenderna, som är av avgörande betydelse för resultatet av den skärpta klasskamp som i allmänhet karaktäriserar större delen av den depressiva vågen. Det bestämmer inte bara hur lång tid som måste förflyta, innan kapitalet kan påbörja den omstrukturering som är nödvändig för att återupprätta profitkvoten, det bestämmer också om denna omstrukturering överhuvudtaget kan komma igång (dvs. om den utdragna krisen slutar med en sådan omstrukturering eller med genombrott mot socialismen).

Framträdandet av ny expansiv lång våg kan med andra ord inte betraktas som ett inneboende (dvs. mer eller mindre spontant, mekaniskt, autonomt) resultat av den föregående depressiva långa vågen, hur lång och allvarlig denna än varit. Det är inte kapitalismens rörelselagar utan resultatet av klasskampen under en hel historisk period som bestämmer denna vändpunkt. Det vi här vill hävda är *de objektiva och subjektiva faktorernas dialektik i den historiska utvecklingen*, i vilken de subjektiva faktorerna utmärks av en *relativ autonomi*. De är således inte direkt och oundvikligt bestämda av det som hänt tidigare i fråga om kapitalackumulationens grundläggande trender, trenderna inom teknologins omvandling eller dessa trenders inflytande på själva processen för arbetets organisering.

¹⁸ Aglietta (se not 15, s. 143-145); Benjamin Coriat (se not 16, s. 227ff); Mario Tronti, *Ouvriers et Capital* (Paris 1977).

¹⁹ Se Gareth Stedman Jones, "Class Struggle and the Industrial Revolution", i *New Left Review* (1975):35ff.

Vi vill hävda att det finns en lång klasskampscykel (eller, för att vara mer exakt, en lång cykel, omfattande en uppgång och en nedgång i arbetarklassens militans och radikalisering) som är förhållandevis oberoende av de långa vågorna av snabbare och långsammare ackumulation, även om den i viss mån är sammanvävd med dem. Utan att vilja teckna en bild av en sådan cykel för hela världsproletariatet sedan det kapitalistiska produktionssättets uppkomst, anser vi att den är ganska uppenbar beträffande den europeiska arbetarklassen (fig. 3). När vi talar om en förhållandevis autonom långsiktig klasskampscykel (i hög grad bestämd av de historiska effekterna av arbetarklassens segrar och nederlag i en rad nyckelländer), menar vi naturligtvis bara det och ingenting annat. Ingen marxist kan förneka att den subjektiva faktorn i historien (klassmedvetande och de viktiga samhällsklassernas politiska ledarskap) i sin tut bestäms av socio-ekonomiska faktorer. Men i en långsiktig bemärkelse (dvs. i en historisk dimension) bestäms den inte direkt och omedelbart av den ekonomiska utvecklingen, och inte heller av den ekonomiska utvecklingen under föregående period. Vi kan ge ett slående exempel: Medan den massiva arbetslösheten försvagade fackföreningarnas och arbetarnas militans i början av 1930-talet i Storbritannien, hade den motsatt effekt under 1970-talet.



Figur 3. Långa vågor för den europeiska klasskampen och långa vågor för den ekonomiska tillväxten.

Det är på denna punkt vi inte kan acceptera David Gordons analys, vilken i många avseenden i hög grad liknar vår egen. Gordon drar slutsatsen, att lösningen av den långsiktiga ackumulationskrisen är lika endogen för systemet som att den skapats av den föregående expansiva långa vägen.²⁰ För att göra denna slutsats förenlig med den uppenbara roll som samhällskrafterna (vilka i sista hand kan reduceras till klasskampen), spelar för resultatet av den långsiktiga ackumulationskrisen (för bestämningen av en ny kraftig uppgång i den genomsnittliga profitkvoten), har han infört det allmänna begreppet "samhälleliga ackumulationsbetingelser", som bestämmer möjligheten till en långsiktig uppgång. Detta framstår till en början som ett avgörande brott med "ekonomismen", den djävul som den senaste tidens marxister inom

²⁰ David M. Gordon, "Up and Down in the Long Roller Coaster", *U. S. Capitalism in Crisis* (New York 1978), en serie uppsatser publicerade av Union for Radical Political Economics. David M. Gordon, "Stages of Accumulation and Long Economic Cycles", *The Political Economy of the World System* (Beverly Hills 1980) band 3, en serie publicerad av Sage.

Althusser-Poulantzas-skolan så ihärdigt försöker driva ut. Men när man ägnar mer ingående uppmärksamhet åt samspelet mellan olika faktorer i analysen, ligger den slående skillnaden mellan Gordons endogena symmetriska långa cykler och våra asymmetriska långa vågor just i det faktum att vi grundar oss på de subjektiva faktorernas relativa autonomi och i att vi drar slutsatsen att *resultatet av den depressiva långa vågen inte är bestämt på förhand* (det är avhängigt av resultatet av klasskampen mellan levande samhällskrafter), medan Gordon anser att resultatet av den depressiva långa vågen på förhand är bestämt av ackumulationsprocessen och processen för arbetets organisering under den föregående perioden. Här har vi en ”ekonomism” och en rak ekonomisk determinism, som i allra högsta grad hör hemma i Andra internationalens klassiska tradition, trots den inträngande analysen av institutioner, ideologier, beslutsprocesser och andra mindre betydelsefulla faktorer.

Låt oss upprepa att mycket i Gordons analys är värdefullt, och att den förvisso berikar det marxistiska sättet att angripa problemet med de långa vågorna i den ekonomiska utvecklingen med avseende på metod och resultat.²¹ Men i sina försök att upptäcka en enda uppsättning rörelselagar för det kapitalistiska produktionssättets funktionssätt och för förändringarna i dess historiska och geografiska miljö – vilket han gör genom att bryta ner det allmänna och det specifika i en mekanistisk och inte i en dialektisk helhet – reproducerar Gordon ofrånkomligt alla de svagheter i försöken att förklara de långa vågorna som karakteriserat framför allt Kondratjevs och Schumpeters teorier. Det är inte en tillfällighet att Gordon som en förklaring av de långa vågorna återvänder till det ”ansamlade införandet av långsiktiga investeringsvaror”, en arbetshypotes som inte kan tjäna som bevis efter det att järnvägsbyggandet uteslutits som en viktig drivkraft för de tunga kapitalinvesteringarna. Det är inte heller en tillfällighet att den ryska revolutionen, den kinesiska revolutionen och uppsvinget för de nationella befrielseörelserna i Tredje världen inte finns med i Gordons schema, eftersom de knappast kan betraktas som ett resultat av den föregående ”samhälleliga ackumulationsstrukturen”.

Det vi påpekat med avseende på klasskampens förhållandevis autonoma karaktär gäller också för de dominerande kapitalistiska makternas uppgång och nedgång på världsmarknaden och det störande inflytande som denna rörelse har på de grundläggande trenderna i världsmarknadens expansion och kontraktion. För att begränsa oss till 1900-talet kan vare sig Oktoberrevolutionen, den tyska revolutionens nederlag, Versailles-fördraget och dess sammanbrott eller Hitlers erövrande av makten sägas vara logiska resultat av mönstren i kapitalackumuleringen, arbetets organisering eller den ”samhälleliga ackumulationsstrukturen” i den föregående långa vågen i den kapitalistiska tillväxten. Även om den amerikanska imperialismens dominans på ett tydligare sätt har mera objektiva rötter, räcker det att peka på det direkta inflytande som den stora utvandringen av tyska vetenskapsmän till USA (ett resultat av Hitlers alls icke ofrånkomliga makttillträde) haft, både när det gäller kärnforskningens utveckling och skapandet av en helautomatisk teknik som är nära knuten till kärnkraften i USA, för att förstå att många av de faktorer som medverkar i bestämningen av kronologin i och storleken av denna dominans, ursprungligen saknade bestämning och var beroende av resultatet av och samspelet mellan ett flertal strider på det sociala, politiska och ideologiska fältet.

²¹ Före Gordon drog Aglietta uppmärksamheten till den roll, som förändringen av arbetarnas konsumtionsvanor har spelat för uppkomsten av vad han kallar ”Fordismen” (vi skulle säga ”senkapitalismen”). I samma ämne, se E. Mandel, *Senkapitalismen* del 2 (Kristianstad 1975) s. 109-123 och Harry Braverman (se not 4, kapitel 13). Aglietta gör (precis som Benjamin Coriat) emellertid misstaget att inte relatera den reallöneökning, som blivit möjlig genom den kraftiga uppgången i arbetsproduktiviteten (och den parallella ökningen av produktionen av relativt mervärde) till profitkvotens övergripande tendens, i vilken i första hand är en funktion av trenden i kapitalets organiska sammansättning. När profitkvoten träder in i en fas av konstant nedgång, motsätter sig kapitalet i allt högre grad fortsatta reallöneökningar, trots deras positiva inflytande på mervärderealiseringsen.

Den snabbhet med vilken den amerikanska dominansen lösts upp och underminerats (något som förvånat många iakttagare, som inte kan förstå skillnaden mellan världen som den såg ut 1945-50 och läget 1968-1978) kan inte heller på något sätt betraktas som en direkt funktion av motsägelserna i den ”samhälleliga ackumulationsstruktur”, som bestämde efterkrigstidens långa expansiva våg. Den är det förenade resultatet av en rad världsomspännande sociala och politiska strider och dras utfall, något som absolut inte var förutbestämt, när den kontinuerliga flödesproduktionen infördes eller när elektroniken och de multinationella företagen såg dagens ljus. De senaste 30-40 årens historia blir obegriplig (eller mystifierad), om vi inte tar hänsyn till att den politiska utvecklingen och de politiska besluten i internationell skala är förhållandevis autonoma i förhållande till den allmänna ackumulationsprocessen.²²

Den allvarligaste implikationen i den fatalistiska inställningen hos denna mekanistiska ekonomiska determinism (en implikation som inte finns hos Gordon, det vill vi göra klart för att onödig polemik skall undvikas) är att den suddar ut den centrala motsägelsen mellan de alternativa sätten att lösa kapitalackumulationens långsiktiga historiska kris. Den tillskriver kapitalet en slags obegränsad makt (i allmänhet även skild från de konkreta sociala, politiska och mänskliga krafter, i vilka kapitalet måste förkroppsligas) att fullfölja sina historiska syften.²³ På så sätt kan den utgöra en ursäkt och en tröst för alla dem som bär politiskt ansvar för det som händer i klasskampen och på världsarenan. När man säger att kapitalismen kan leda till antingen socialism eller barbari, menar man samtidigt att både socialismen och barbariet (åtminstone i inledningsskedet) kommer att bära en del av de kännetecken som utmärkte det samhälle, varifrån de har sitt ursprung. Men det skulle vara rena sofismen att dra slutsatsen att det därför inte spelar någon roll, om det är den ena eller det andra som segrar. Vi skulle lika gärna kunna säga att det inte spelar någon roll, om mänskligheten överlever eller går under. Av alla de orsaker vi angett, håller vi fast vid vårt begrepp om en grundläggande asymmetrisk rytm i de långa vågorna i den kapitalistiska utvecklingen, i vilken nedgången (övergången från en expansiv till en depressiv lång våg) är endogen, medan uppgången inte är det. Den senare är snarare beroende av de radikala förändringar i det kapitalistiska produktionssättets allmänna historiska och geografiska miljö, som kan framkalla en stark och ihållande uppgång i den genomsnittliga profitkvoten. Och även om de långa klasskamp-cyklerna och deras ömsesidiga förhållande till sökandet efter radikala omvandlingar i processen för arbetets organisering måste integreras i denna analys, så måste deras relativa autonomi understrykas, liksom den subjektiva faktorns avgörande betydelse för bestämningen av huruvida en oundviklig fas av förbittrad klasskamp (denna fas är naturligtvis ett direkt resultat av den långsiktiga krisen i kapitalets värdeförmering) kommer att sluta i seger eller nederlag för arbetarklassen. En provisorisk syntes av alla dessa analytiska element visas i tabell 2.1.

²² Gordon (se not 20, första citatet) hänvisar till den japanske marxisten Kozo Unos ”stadieteori” för kapitalismen som ram för många av sina slutsatser. Vår enda kunskap om Unos arbete hänför sig till det sammandrag som finns i *Journal of Economic Literature* (1975): 853, av Thomas T. Sekine. Men i denna sammanfattning kommer den mekaniska, ekonomisk- deterministiska karaktären i stadiernas ordningsföljd fram mycket starkare än i Gordons eget arbete. Enligt Sekine karaktäriseras hor Uno ”de olika stadierna därför i första hand av bakomliggande industriella och kommersiella organisationer. På den nationella nivån framkallar de senare ekonomisk-politiska handlingslinjer (inklusive förnekandet av någon aktiv politik), vilka lägger grunden för den dominerande kapitalformens spridning.” I ljuset av dessa invändningar från vår sida, och av vår klart motsatta inställning i, bl a, kapitel 5 i *Senkapitalismen*, kan vi inte förstå hur ”forskargruppen om cykliska rytmer och sekulära trender” kan komma till slutsatsen, att vi inte beaktar vikten av de politiska processerna (Barr, se not 2, kapitel 1, s. 490).

²³ Den franske ekonomen Jacques Attali, som antagligen är Francois Mitterands viktigaste ekonomiska rådgivare, har nyligen försvaret tesen ”att krisen redan är över”, att profitterna är på kraftig uppgång och att den internationella kapitalismen håller på med en ”självrekonstruktion” i Stilla Havsområdet, på Västeuropas bekostnad (*Le Monde*, 1 mars, 1980).

Tabell 2.1. *Analys av den långa vågrytmen i orsaksföljd*

"Depressiv" lång våg	"Expansiv" lång våg	"Depressiv" lång våg
Långvarig underinvestering har lett till ett överskott av penningkapital		
Accelererad forskning efter nya arbetsbesparande och rationaliserande uppfinningar		
Framgångar för kapitalet i den intensifierade klasskampen vilket hämmar införandet av nya arbetsprocesser knutna till ny teknik		
Stora miljöförändringar som leder till en plötslig uppgång i profitkvoten (flera element av a, b, c, d och e under en tidsperiod) ^a		
En ledande kapitalistisk makt träder fram på världsmarknaden vilken garanterar monetär stabilitet		
Långvarig uppgång i profitkvoten och i kapitalackumuleringen		Kraftigt ökade investeringar medger en teknologisk revolution (första fasen)
		En ökning av den relativa mervärdekvoten och den teknologiska räntan sporrar profitkvoten ytterligare
		Den ihållande ekonomiska tillväxten befrämjar omfattande internationell migration, vilken, trots den ökade och kraftiga kapitalackumuleringen, möjliggör reservarbetararméns reproduktion
		Spridning av nya arbetsprocesser leder (med tidsfördröjning) till att arbetarklassen skapar sig nya motstånds- och organisationsformer
		<i>Kapitalets</i> ökade organiska sammansättning börjar få profitkvoten att plana ut på en relativt hög nivå
		Kraftig sysselsättningsökning stärker arbetarklassen och leder till en utplaning av ökningen i mervärdekvoten
		Stor efterfrågan på råvaror höjer priserna i förhållande till industrivaror
		Monetär stabilitet skapas av den kreditexplosion som är nödvändig för att bibehålla tillväxttakten trots de växande motsägelserna
		Skärpt klasskamp
		Skärpt internationell konkurrens
		Den ledande maktens världshegemoni undergrävs; fortsatt upplösning av den monetära stabiliteten; överackumulation
		Långvarig nedgång i profitkvoten inleds
		Försöken att öka mervärdekvoten skärper ytterligare klasskampen
		Rationaliseringsinvesteringar (den teknologiska revolutionens andra fas, en vidare spridning av innovationer, den teknologiska räntans bortfall tar ytterligare på den genomsnittliga profitkvoten)
		Monetära instabiliteten ökar
		Investeringar och ackumulation sjunker
		Sökande efter nya råvarukällor och nya sätt att minska arbetskostnaderna, men utan omedelbara påtagliga resultat
		Den skärpta krisen för kapitalets värdeminskning vidgas till en omfattande social och politisk kris
		<i>Kapitalets</i> värdeminskning accentueras

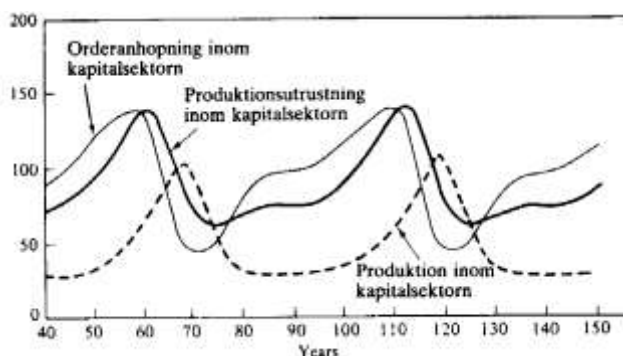
Tidsföljd

^a A, b, c, d och e hänför sig till de fem processer, som motverkar en nedgång i profitkvoten, och som vi anger på s. xxx

Det är intressant att notera att i de förberedande undersökningarna för Systems Dynamics National Project vid M. I. T., som utgör basen för Forrester-artikeln, sade man i 1976 års opublicerade årliga rapport till uppdragsgivarna, avlämnad den 11 mars 1977:

Ett svar på en sådan överdriven efterfrågan [på kapitalvaror] är att höja priset på kapital. I [fig. 4] leder således stora leveransföreningar inom kapitalsektorn till höjda priser på kapitalutrustning. Höjda priser ökar i sin tur avkastningen på investeringarna inom kapitalsektorn. Ökad lönsamhet på kapitalvaruproduktion leder direkt till ökad efterfrågan på kapital, både genom att existerande kapitalvaruproducenter expanderar och genom att nya företag dras till branschen.²⁴

Även om vi naturligtvis inte kan instämma i tanken att högre profiler inom ”kapitalvarusektorn” (en marxist skulle säga avdelning I) beror på högre priser som bara är ett resultat av ökad efterfrågan, så är de högre profiternas strategiska roll som incitament till ökade investeringar på ett riktigt sätt betonade här. Det är synd att denna intressanta linje i undersökningen tycks ha övergivits i det fortsatta projektarbetet. Begreppet ”överproduktion av fysiskt kapital”, som behandlas av professor Forrester, kan aldrig vara absolut i en kapitalistisk ekonomi. Här är det alltid fråga om ”överproduktion” i förhållande till en potentiell försäljning till en förväntad profitkvot.



Figur 4. Kondratjevcykeln som den framträder inom kapitalvarucykeln. Bearbetad efter Forrester.²⁶

Den holländske ekonomen Van Duijn har nyligen också gjort en detaljerad undersökning av problemet med långa vågor. Han har försökt förena Schumpeters innovationsteori med Forresters teori om en överdriven efterfrågan på fasta kapitalvaror och lagt till produktionens livscykel som ett tredje förklaringsmoment. Ökad efterfrågan inom kapitalvara framkallas av det tilltagande framträdandet av nya konsumtionsvaror, på vilka ytterligare konsumtions-efterfrågan manifesterar sig.²⁵ Svårigheten med denna förklaring är att de empiriska bevis Van Duijn själv anger tenderar att visa att de innovationer, som leder till produktion av nya produkter, i allmänhet göres mycket tidigare än i början av en ny expansiv lång våg. Varför inträffar det då en plötslig uppgång i kapitalinvesteringarna för att producera dem i stor skala? Genom att utelämna nyckelfaktorn, alltså en massiv ökning av profitkvoten, så förblir dessa förklaringsmoment, även om de i och för återigen otillräckliga för att förklara vändpunkten från den depressiva till den expansiva långa vågen (Van Duijn har noterat asymmetrin med vändpunkten från den expansiva till den depressiva långa vågen, vilken är endogen). Den är nära knuten till överkapacitetsproblemet.

Professor Forrester har gjort ett intressant försök att bygga en modell som leder till en endogen lång våg. Det är baserad på de supplementära investeringarna i avdelning I, som behövs för att klara av anhopningen av order på ytterligare produktionsmedel,²⁶ investeringar som

²⁴ Systems Dynamics National Project, årlig rapport 1976, presenterad vid ett möte med uppdragsgivarna vid M. I. T. den 11 mars 1977; stencil D-2715-2, s. 12–13.

²⁵ J. J. Van Duijn, *De Lange Golf in de Economie* (Assen 1979), s. 69-74

²⁶ Jay Forrester, ”Business Structure, Economic Cycles and National Policy”, *Futures* (1976):205.

oundvikligen leder till överkapacitet. En sådan modell kan tillämpas på en radikal innovationsvåg, dvs. teknologiska revolutioner såsom de vi beskrivit tidigare. Svagheten i modellen (och i så många andra) är dess eliminering av profitfaktorn, vilken är den strategiska faktorn för den kapitalistiska utvecklingen. Det uppstår inte en stor orderanhopning hos företag som producerar maskinutrustning och råvaror, såvida det inte föreligger ett kraftigt uppsving i profiter och profitförväntningar. Vilka faktorer är det som kan betvinga den överkapacitet, som karaktäriserar den depressiva långa vågen? I första hand är det uppgången i profitkvoten, och först därefter kommer de stora beställningarna av ny utrustning. Men Forresters modell förklarar inte den plötsliga uppgången i profitkvoten. Den kan endast bekräfta att enbart endogena faktorer inte räcker som förklaring av den uppåtgående vändpunkten i de långa vågorna.

3. Långa vågor, inflation och efterkrigsboomens slut

Vi ställer nu som vår uppgift att foga ännu en dimension till den marxistiska teorin om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen. De historiska vändpunkter som första världskriget och den ryska revolutionen utgör kan inte uteslutas ur denna teori.

Förändringen i det kapitalistiska systemets miljö i allmänhet, som vi använde som bakgrund eller ram för de tre successiva uppgångarna i den genomsnittliga profitkvoten, den genomsnittliga kapitalackumuleringen och den genomsnittliga ekonomiska tillväxten, måste åter undersökas, utvidgas och modifieras för att vi ska kunna förstå att de förändringar som inträffade efter första världskriget var av en annorlunda kvalitativ natur än de som inträffade före detta krig.

Vi ska förena dessa förändringar på ett i viss mån provokativt sätt: Revolutionära marxister hävdar att den historiska period som omfattar det kapitalistiska produktionssättets uppgång och expansion nådde sitt slut med första världskrigets utbrott. Därefter har vi trätt in i en ny historisk period, omfattande både en tillbakagång och geografisk begränsning av detta produktionssätt. Den ryska revolutionens seger och de förluster det internationella kapitalistiska systemet tillfogats i Östeuropa, Kina, Cuba och Vietnam är viktiga, om än ingalunda de enda, uttryck för denna omsvängning.

Dessa förändringar är naturligtvis inte uteslutande externa. Orsaken till dem står inte i första hand att finna i påverkan utifrån. Vad revolutionära marxister hävdar är att kapitalismen, i och med första världskriget utbrott, trädde in i en period av utsträckt strukturell kris, en kris som i sista hand kan förklaras med en kvalitativ skärpning av systemets inre motsägelser (dvs. systemets rörelselagar). I denna bemärkelse var kriget, de revolutionära omstörtningar som följde därpå, Rysslands ”utbrytning” från kapitalismen och den svåra depressionen 1929-1932 endast i koncentrerad form uttryck för djupet i denna strukturella kris. Resultatet av dessa katastrofer är en annan sak.

Vi ska återkomma till de ekonomiska särdragen i denna kris. Men innan vi gör det, vill vi klargöra en fråga som för akademiska ekonomer kan tyckas underlig och oviktig, men som förvisso inte är oviktig för de historiker som sysslar med ekonomi, ekonomisk analys och socialt och politiskt tänkande i allmänhet. Denna fråga har också spelat en viktig roll i diskussionen mellan olika grupper av marxister. Frågan är huruvida kapitalismens strukturella kris och historiska tillbakagång utesluter nya ryck av snabb utveckling av produktivkrafterna [dvs. huruvida den i enlighet med sin definition utesluter nya expansiva vågor såsom den mellan 1940 (48) och 1968].¹

Det är intressant att notera att diskussionen tagits upp av två ”dogmatiska” grupper i motsatta ändar av spektrumet av marxistiska ”historiefilosofier”.

I den ena ändan av detta spektrum hävdar man att eftersom det inte går att förneka produktivkrafternas och den internationella kapitalistiska ekonomins snabba tillväxt under de 25 år som följde på andra världskriget, så är hela uppfattningen om en ”kapitalistisk nedgångsepok” vetenskapligt ohållbar och måste därför förkastas.² I andra ändan hävdar man att eftersom det inte går att förneka kapitalismens tillbakagång (den har, trots allt, förlorat en tredjedel av mänskligheten i de områden där den inte längre är förhärskande) är produktivkrafternas utveckling efter 1940 i Nordamerika och efter 1948 inom hela den internationella kapitalistiska ekonomin ett icke-faktum (ekonomiskt tillväxt, ja även snabb ekonomisk tillväxt, är med

¹ En annan variant i denna debatt företräds av Baran-Sweezys teori om de växande svårigheterna med överskottsanvändning under monopolkapitalismen, liksom av de olika skolor, som försvarar teorin att dagens kapitalism tenderar att gå mot permanent stagnation.

² Ett aktuellt exempel: Geoff Hodgson, *Trotsky and Fatalistic Marxism* (London 1975).

andra ord helt oförenliga med stagnationsbegreppet eller med begreppet om produktivkrafternas tillbakagång). (Vi bortser från dem som försöker fly bort från den verkliga analytiska svårigheten genom att förneka att kapitalismen har förlorat någonting och genom att hävda att den fortfarande härskar i Ryssland, Kina, Östeuropa, Cuba och Vietnam. Det räcker med att säga att de knappast kan finna en enda kapitalist, vare sig en rysk, kinesisk, östeuropeisk eller vietnamesisk sådan, som delar deras bisarra övertygelse.)

Vi anser att uppfattningen att det inträffade en fundamental omsvängning i kapitalismens historia 1914 äger fullständig relevans både ur ekonomisk och politisk synvinkel. Denna vändpunkt kan dessutom spåras på varje samhällslig nivå. Vi anser att tillbakagången för det borgerliga samhället, för den kapitalistiska världsexpansionen, ja för det man kan kalla den borgerliga civilisationen, är ett faktum man inte kan förneka, och att man lätt kan verifiera dess uttryck inom det ekonomiska området.³ Man behöver bara se på den ekonomiska krisen 1929-1932 och beakta dess speciella natur för att relatera den till denna tillbakagång.

Men vi anser också att det faktum att kapitalismen 1914 gick in i period av strukturell kris och historisk tillbakagång inte av sig självt utesluter nya periodiska uppgångar i produktivkrafterna⁴ eller ens en ny expansiv låg våg såsom den, vi bevittnat mellan 1940 (48) och 1968. Det betyder bara att den långa vågens natur i väsentliga avseenden kommer att skilja sig från de långa vågor som inträffade under det kapitalistiska systemets tillblivelse- och expansionsperiod. Vi ska undersöka hur den långa vågen 1940(48)-1968 med sin specifika natur av accelererad tillväxt är exakt relaterad till de långsiktiga särdragen i den kapitalistiska tillbakagången.

Låt oss, för att visa på kärnpunkten i vår analys, ta sambandet mellan de ledande kapitalistiska makternas uppgång och tillbakagång på världsmarknaden och det internationella valuta-systemets uppgång och tillbakagång. Det är helt klart att det finns ett sådant samband mellan det brittiska imperiets upp- och tillbakagång och pundets ställning som "världspenning" (dvs. att det ansågs vara "lika gott som guld", fastän Bank of Englands guldreserver aldrig utgjorde mer än en ytterst liten del världens guldreserv, eller 3,6 procent 1913). Det finns ett ännu mera slående och tydligt samband mellan den amerikanska imperialismens absoluta hegemoni inom den internationella kapitalistiska ekonomin och dollarns ställning som världspenning.

Det är intressant att notera att valutasystemet före första världskriget inte var en ren guldmyntfot utan snarare ett guldutbytessystem.⁵ Detta saknar inte samband med ett strukturellt särdrag och en strukturell motsägelse i kapitalismen, nämligen det faktum att kapitalistisk varuproduktion enligt sin natur tenderar till att bli en produktion för världsmarknaden, medan de "många kapital" som organiserar denna varuproduktion i konkurrens med varandra är strukturerade i borgerliga nationalstater. Allmän varuproduktion förutsätter (är omöjlig utan) bytesvärdets självständiga existens (penningen), skilt från och oberoende av de allmänt

³ Man skulle på ett övertygande sätt kunna visa att de "ortodoxa" liberalerna inte har så fel, när de hävdar att ökade statliga ingripanden åtföljs av ett växande slöseri med ekonomiska resurser. Men det skulle också vara sant att påstå motsatsen: Minskade statliga ingripanden under kapitalismen skulle leda till en ständigt större undersysselsättning av arbetskraft och utrustning, vilket likaledes är ett slöseri av ekonomiska resurser i ofantlig skala.

⁴ Tillsammans med Varga och andra teoretiker under den Kommunistiska Internationalens första år (som är de viktigaste källorna till begreppet "en epok av kapitalistisk tillbakagång") hävdade Trotskij uttryckligen att en ny uppgång i produktivkrafterna var möjlig, trots denna tillbakagång, förutsatt att vissa sociala och politiska villkor ändrades radikalt till kapitalismens fördel. Se Trotskij's rapport vid Kominterns tredje kongress 1921 och hans kritik av Kominterns program av år 1928, publicerade i *The First Five Years of the Communist International* (New York 1945) Vol. 1, s. 174 ff, och *The Communist International after Lenin* (New York 1936) s. 1 ff.

⁵ I detta ämne, se Marcesso De Cecco, *Economia e Finanza internazionale dal 1890 al 1914* (Bari 1971) och Roger Dehem, *De l'étalon-sterling à l'étalon-dollar* (Paris 1972). Pund som reservvaluta utgjorde 1913 faktiskt en större andel av de sammanlagda centralbanksreserverna än alla andra valutor 1938 (11 procent mot 7 procent).

producerade varorna. Men penningen är i sin tur strukturerad i nationella valutor. Strävan efter att ständigt utvidga kapitalackumuleringen, att ständigt öka realiseringen av mervärde i förening med det mindre (men ingalunda oviktiga) behovet av att hushålla med den speciella vara, som tjänar som allmän ekvivalent (guld, guld och silver eller i morgon kanske guld och diamanter) har lett till en situation, där guld ensamt inte kan tjäna sitt syfte som världspenning, åtminstone inte i permanent avseende. Det är endast "världspenning i sista hand". Även om det inte finns någon borgerlig "världsstat" och det därför inte heller kan finnas någon "världspapperspenning"⁶ kan en stark och ledande borgerlig stats pappersvaluta i normala fall ersätta guldet och spela rollen som världspenning (den kan alltså tjäna som medel för reglering av kontokuranterna mellan företag och länder på världsmarknaden och som reservvaluta för andra valutor) under förutsättning att den är "god som guld".

Också när många pappersvalutor är knutna till guldet och guldmyntfoten fungerar mellan många länder (de slutliga över- och underskotten i betalningsbalansen regleras genom guldsändningar mellan centralbankerna), så bedrivs den löpande internationella finansiella verksamheten i ett lands, eller ett litet fåtal länders pappersvalutor. Så fungerade pundet fram till 1914.

I Bretton Woods-systemet fungerade dollarn, som var konvertibel mot guld (dock inte för amerikanska medborgare), av praktiska skäl som världervaluta. Till skillnad från det system som rådde fram till 1914, tjänar dollarn i stor utsträckning som reservvaluta för centralbankerna. Därigenom kan man till viss del motverka effekterna av den mycket ojämna guldfördelningen mellan de kapitalistiska länderna, vilken ansågs vara en av de viktigaste orsakerna till den internationella handels sammanbrott efter 1929 (något som redan förbejdats av det som hände efter första världskrigets utbrott).⁷

Men det är klart att den specifika roll, som spelas av en viss nationell pappersvaluta som världervaluta under en hel historisk period, inte kan behandlas som en exogen faktor i den kapitalistiska världsekonomin. Marxister tillbakavisar direkt varje sådan "politisk" penningteori, där olyckliga varuägare, enbart på grund av den styrka som allsmäktiga stater kan visa upp, tvingas acceptera pappersvalutor och betalningsförbindelser. Även om regeringen kan påverka eller manipulera kursen på pappersvalutorna, och även om de naturligtvis kan minska pappersvalutornas köpkraft genom kraftiga inflationsdoser, kan de inte skjuta upp värdelagens verkan. De kan inte under någon längre tid modifiera de olika varornas relativa priser, de kan inte få köparna att föredra dyrare varor som till samma kvalitet också finns till lägre pris, de kan inte heller i det långa loppet säkra större marknader för företag, som har lägre produktivitet än andra. Och de kan framför allt inte få kapitalisterna att hålla sina tillgodohavanden i sådana pappersvalutor som förlorar köpkraft snabbare än andra. När det i den ruinhög som världen utgjorde 1945-1946 rådde en allmän efterfrågan på pappersdollar, så berodde det inte på att det inte fanns någon inflation i USA (det gjorde det) eller på att amerikanska tanks, gevärs och flygplan tvingade potentiella kunder att "köpa amerikanskt". Det berodde i stället på att amerikanska industrivaror producerades med en mer avancerad teknologi och med högre arbetsproduktivitet än i andra länder, det berodde på att deras kvalitet i allmänhet var överlägsen och framför allt på att USA var det enda land som kunde leverera dessa varor (det var det enda landet som hade en stor industriell produktionskapacitet, vilken inte förstörts eller skadats under kriget).

⁶ De speciella dragningsrätternas (s k "pappersguld") misslyckande att ens i något avseende ersätta verkligt guld beror inte bara på det uttalade syftet med dem, som bestod i att öka, inte minska, den "internationella likviditeten". Eftersom det för att skapa sådana dragningsrätter krävs en överenskommelse (dvs kohandel) mellan olika regeringar, återspeglar de oundvikligen dessa regeringars finanspolitik (dvs. en ständig, och mellan de olika länderna varierande, inflation).

⁷ Folke Hilgert, *The Network of World's Trade* (London 1940).

Om det i dag i de imperialistiska länderna råder en ökad flykt från dollarn,⁸ så beror inte det på att det finns färre tanks, gevär och flygplan nu än 1945. Det finns, i sanning, många fler, och betydligt farligare. Det beror inte på att "penningmängden" växer snabbare i USA än i de andra imperialistiska länderna. Den växer faktiskt långsammare än i de flesta av dem, med undantag av Schweiz och Västtyskland. Det beror på att den amerikanska industrin och blivit mindre produktiv än industrin i många av dess största konkurrentländer i en hel rad branscher som svarar för merparten av världsexporten av industrivaror.⁹ Det är i lägre produktivitet som USAs kroniska underskott i handelsbalansen har sina egentliga rötter, inte i de höga kostnaderna för oljeimporten. Man skulle till och med kunna påstå att den sjunkande dollarkursen i förhållande till D-marken, yenen och schweizerfrancen (och därmed också den högre inflationstaken i USA i jämförelse med dessa länder) åtminstone till en del snarare är en följd av än en orsak till underskotten i USAs betalningsbalans. Ty under det rådande internationella "valutasystemet" (man skulle kanske kalla det för ett icke-system) har USA fortfarande i viss utsträckning möjlighet att täcka sitt handelsunderskott genom att ge ut fler pappersdollar, ett fenomen som spelar en inte oviktig roll i underblåsandet av inflationsprocessen i USA liksom i den övriga världen. USA kastar ständigt in växande belopp av värdeminskande pappersdollar i den internationella cirkulationen och håller dem i allt högre utsträckning kvar där (i likvid eller skenlikvid form, en av de roller som Euro-dollar- och Asia-dollarmarknaden spelar), strikt följande Greshams lag. Eftersom tillgången på dessa pappersdollar ständigt är större än den "effektiva efterfrågan" på dem på de internationella penningmarknaderna, måste dollarkursen sjunka i förhållande till andra valutor (åtminstone så länge som "alla andra faktorer förblir oförändrade"). Det går inte att "stabilisera dollarn" inom ramen för det rådande internationella "valutasystemet".

Vi talade tidigare om den *effektiva* efterfrågan på pappersdollar, ty vi kan peka på en sida i världens valutasituation som inte nämns så ofta, men som så att säga på ett negativt sätt bekräftar giltigheten av våra analys. Alla de länder, vars arbetsproduktivitet inom industrin i genomsnitt ligger avsevärt under USAs, är fortfarande mycket ivriga köpare av amerikanska industriprodukter. De har samma begär efter att skaffa sig och till och med att samla på sig dollar som Västeuropa och Japan hade omedelbart efter andra världskriget. Detta gäller inte bara länderna i den så kallade Tredje världen utan också de så kallade socialistiska länderna (en felaktig definition, men det är inte vår avsikt att diskutera denna fråga här). En del av dem tycks kunna gå hur långt som helst i sin iver att skaffa sig och hålla dessa pappersdollar, som undan för undan skrivs ner.¹⁰ Men av just samma ekonomiska orsaker som de är så angelägna att skaffa sig dollar, är det också mycket svårt för dem att verkligen få tag på sådana: De lider själva av kroniska underskott i handels- och betalningsbalanserna med de imperialistiska länderna. 1976 hade de 45 fattigaste "utvecklingsländerna" (semikolonier) ett sammanlagt handelsbalansunderskott på 10,5 miljarder dollar. En annan grupp omfattande 35 icke oljeexporterande "utvecklingsländer" med en avsevärt högre inkomst än den första gruppen (en årlig inkomst per capita på mellan 400 och 2 600 dollar, mot mellan 80 och 400 dollar för den första gruppen) hade ett sammanlagt underskott i handelsbalansen på 23,5 miljarder dollar under samma år (netto, eftersom vi tagit hänsyn till överskotten i några länder, såsom

⁸ Detta gäller, utmärkande nog, också för amerikanska multinationella företag.

⁹ Årlig procentuell produktionsökning per arbetstimme inom tillverkningsindustrin:

	USA	Japan	BRD	Frankrike	Italien	Storbrit.
1960-1975	2,7	9,7	5,7	5,6	6,2	3,8
1970-1975	1,8	5,4	5,4	3,4	6,0	3,1

US Department of Labor, Bureau of Labor Statistics: "Comparative Growth in Manufacturing Productivity and Labor Costs in Selected Industrialized Countries", *Bulletin* 1958, 1977, s. 6.

¹⁰ De "socialistiska" länderna har nyligen infört betalning i dollar i handeln mellan Comecon-länderna i form av böter för för stort ("oplanerat") underskott i handelsbalansen.

Elfenbenskusten, Malaysia, Chile och Argentina under detta speciella år).¹¹Tredje världens sammanlagda handelsunderskott uppgick således till 34 miljarder dollar under 1976. Som ett resultat av dessa ständiga underskott uppgick den kumulativa skulden för 80 ”utvecklingsländer” till 140 miljarder dollar under 1976 och till 224 miljarder dollar under 1977. Man har uppskattat denna skuld till 391 miljarder dollar under 1979 och att den kommer att uppgå till 450 miljarder dollar mot slutet av 1980.¹² De så kallade socialistiska ländernas kumulativa skuld till västvärlden har beräknats till 60 miljarder dollar.

Om det finns någon analogi mellan pundets tillbakagång och tillbakagången för den brittiska världshegemonin och senare mellan den amerikanska imperialismens och dollarns tillbakagång, så är den begränsad och kan ifrågasättas.

Skillnaden mellan USAs politiska och militära ledarställning i den kapitalistiska världen och dollarns tillbakagång är mycket slående. Det är visserligen möjligt att denna ledarställning i allt högre grad kommer att undergrävas av en ökad västeuropeisk och japansk upprustning, men det finns många hinder i vägen för en sådan utveckling, och det kommer i varje fall att bli en utdragen process. Men inte heller under denna övergångsperiod kommer USA att kunna hindra dollarns upplösning som världsvaluta, även om man använder sig av sina oerhörda politiska och militära maktmedel. Denna upplösning kan inte hejdas annat än till priset av en fruktansvärd depression, djupare än den som rådde 1929-33. Och ett sådant pris har inte USA eller den internationella bourgeoisin råd att betala med tanke på de rådande sociala och politiska styrkeförhållandena mellan kapital och arbete i internationell skala.

Nu har vi kommit till själva kärnpunkten. När pundet var den; dominerande världsvalutan, så var detta mer än enbart ett uttryck för den brittiska kapitalismens ledarställning. Det var också ett uttryck för ett uppåtstigande, expanderande, tryggt och socialt sett förhållandevis stabilt kapitalistiskt världssystem. Att ett internationellt valutasystem baserat på guld (och på pappersvalutor konvertibla till guld – en del sådana fungerade faktiskt som reservvalutor) under sådana omständigheter kunde fungera så pass bra var ett uttryck både för den internationella kapitalistklassens tilltro till systemets förmåga att rätta till sina egna avvikelser utan kraftiga ingrepp från myndigheternas sida och för systemets faktiska förmåga att göra det.

Överproduktionskriserna och den arbetslöshet som de framkallade var inte obetydliga under perioden 1893-1913. En del av dem var faktiskt allvarligare än recessionen 1974-1975, åtminstone med avseende på den arbetslöshet de skapade.¹³ Men systemets relativa stabilitet var sådan att kapitalisterna ansåg att de kunde leva med en sådan arbetslöshet och sådana recessioner och övervinna dem genom den normala marknadsmekanismen, och att dessa belastningar inte innebar ett hot om systemets omedelbara politiska och sociala sammanbrott. Och verkligheten visade att de, i det stora hela, hade rätt.

Efter första världskriget, och i synnerhet efter den djupa krisen 1929-1932, förändrades läget radikalt. Denna kris var inte bara den allvarligaste som det kapitalistiska systemet skådat, den var inte bara ett tecken på att systemets inre motsägelser hade nått explosiva dimensioner, utan den åtföljdes också av politiska och sociala krav, som efter oktoberrevolutionens seger i ojämeförlig grad var mycket allvarligare för systemet än de kriser som inträffat före 1914.

Det är för att undvika eller mildra uppkomsten av en ny massiv, kronisk, strukturell arbetslöshet av samma omfattning som 1929-1932, som alla kapitalistiska regeringar, utan ett

¹¹ *Annuaire Statistique des Nations-Unies* (New York 1977).

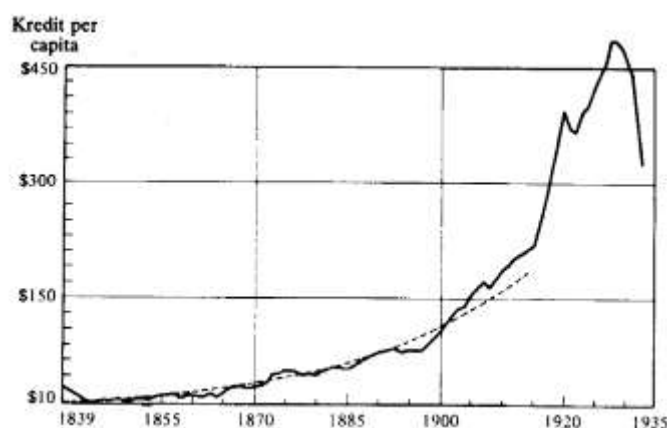
¹² Uppgifterna för 1976 kommer från Världsbankens rapport från 1978; uppgifterna för 1977 kommer från löpande OECD- och FAO-publikationer; uppgifterna för slutet av 1979 och 1980 kommer från en nyligen utgiven OECD-publikation, sammanfattad i *Le Monde*, 7 augusti, 1980.

¹³ Den genomsnittliga arbetslösheten (i procent av arbetsstyrkan) var 5,7 procent under perioden 1870-1913 i de sexton OECD-länderna (Angus Maddison, se not 4, kap. 1).

enda undantag, har använt sig av inflationsdrivande antikris-tekniker. Som den franske liberale professorn Andre Cotta uttryckt det: ”I dag är vi alla keynesianer”, inklusive de ivrigaste förespråkarna för ”ortodoxa” monetaristiska åtgärder.¹⁴ Det fanns inte en enda regering, varken höger eller vänster, som 1975 arbetade utifrån en verkligt deflationär politik. Inte en enda lade fram en balanserad budget, än mindre en budget med överskott, och ingen försökte göra några radikala nedskärningar av arbetslöshetsersättningen (man ska ha i minnet att sådana åtgärder vidtog under krisen 1929 – 1932, och då också i betydelsefulla länder).

Detta val görs inte av ideologiska orsaker eller på grund av att lord Keynes gjorde politikerna förvirrade eller för att han lurade allmänheten, utan den uppenbara orsaken är naturligtvis den politiska och sociala självbevarelsesdriften. Om det idag fanns fem miljoner arbetslösa i Västtyskland, om arbetslöshetsersättningen skars ner radikalt och om det rådde en akut brist på arbetskraft i Östtyskland, då hade det varit runt Västtyskland man varit tvungen att bygga en mur för att hindra miljontals människor från att fly till Östtyskland.

Det är intressant att notera att den explosionsartade ”kreditinflationen” egentligen började med första världskriget i USA. Den höll igång den kortlivade högkonjunkturen under 1920-talet, avbröts av sammanbrottet 1929 för att definitivt komma till sin rätt med andra världskriget. (Detta passar väl in i vår allmänna karaktäristisk av tiden efter första världskriget som en period som utmärks av kapitalismens strukturella kris. Perioden utgör alltså inledningen till nedgången för det kapitalistiska produktionssättet.) Detta framgår klart av figur 5.¹⁵



Figur 5. Bankkredit per capita i USA, 1839-1933.

Övergivandet av guldmyntfoten, tillgripandet av den allmänna och permanenta inflationspolitiken och pappersvalutornas oåterkalleliga tillbakagång som reservvalutor under dessa omständigheter är inte enbart (eller i grunden) knutna till USAs försvagade maktställning eller till avmattningen i framstegen inom den amerikanska industriproduktionen. De är knutna till kapitalismens behov av att använda inflationen som ett medel för att finna lösningar, ja till och med tillfälliga surrogatlösningar, på systemets i tilltagande grad explosiva inre motsägelser. Utan de senaste trettio årens skuldexpansion (offentlig skuldexplosion under kriget, privat skuldexplosion i högre grad än offentlig i USA liksom i Västtyskland och Japan efter kriget) skulle det aldrig ha kunnat bli någon ny lång expansionsvåg. Men denna permanenta skuldexplosion är den viktigaste roten till den permanenta inflationen som världsfenomen, användbar på den internationella kapitalistiska ekonomin som helhet. Enligt professor Dupriez var den exponentiella tillväxten för perioden 1945(8)-1971 1,4 procent för guldreserverna, 3,7 procent för valutareserverna och 11,6 procent för krediter till den privata sektorn genom bank-

¹⁴ Vi får inte glömma att även under Arthur F. Bums' så kallade konservativa ledning, så tillät den amerikanska centralbanken årliga ökning av penningutbudet, som med mellan 50 och 100 procent översteg bruttonationalproduktens reella tillväxt.

¹⁵ George F. Warren och Frank A. Pearson, *Gold and Prices* (New York 1935), s. 142.

depositioner för de tio största imperialistiska länderna.¹⁶ Kort sagt: Även om kapitalismen på grund av sin egen inre styrka kunde arbeta sig ur en lång depressionsperiod före första världskriget (efter att ha fått en avgörande initialchock från yttre faktorer), så kunde den inte längre göra det efter detta krig och efter den stora depressionen 1929-1932. Den behövde då konstgjord stimulans, såsom permanent inflation, ökad statsinterventionism, permanent upp- rustning etc., för att kunna slå in på en ny långsiktig expansionsväg.

I denna bemärkelse har dollarns tillbakagång sina rötter just i betingelserna för dess ökade betydelse inom valutasystemet omedelbart före och efter andra världskriget, medan pundets tillbakagång däremot inte berodde på dess starka ställning i det internationella valutasystemet, som på det stora hela fungerade som det skulle för kapitalismen före första världskriget. Dollarns nedgång har sina rötter i de allmänna kapitalistiska expansionsbetingelserna i en epok som karaktäriseras av kapitalistisk tillbakagång. Den är rotad i just de betingelser som gjorde att den långa vågen av relativ stagnation 1914-1939 kunde övervinnas. Den återspeglar med andra ord en grundläggande skillnad mellan den expansiva långa vågen 1940(48)-1968 och de föregående expansiva långa vågorna. Vi måste förstå denna skillnad inte bara för att förstå ursprunget till den rådande lågkonjunkturen utan också för att kunna göra förutsägelser om hur kapitalismen kanske kommer att kunna övervinna den i framtiden. Alla dessa över- väganden visar tydligt på det specifika i varje enskild lång våg i dess historiska sammanhang, och de måste utgöra en varning för alltför eleganta och alltför mekaniska analogier.

Hur har den allmänna inflationen efter 1940 varit knuten till det kapitalistiska produktions- sättets explosiva inre motsägelser och till de medel, som under ett kvarts sekel använts för att neutralisera deras verkan som en fast broms på den ekonomiska tillväxten, vilket var fallet under perioden 1914-1939?

Enligt vår åsikt (vilken ingalunda delas av alla marxister, men som vi menar är den som står närmast Marx' egna uppfattningar) måste vi söka kapitalismens inre motsägelser (vilka är roten till en uppbromsning av eller ett sammanbrott för den utvidgade reproduktionen, den kapitalistiska tillväxten) inom produktionssfären och inom cirkulationssfären. Reproduktionen är, som Marx så tydligt visade i *Kapitalets* andra bok, lika med enheten av produktions- och cirkulationsprocessen. De bildar de ömsesidigt betingade fenomenen av växande svårigheter att hålla kapitalackumuleringen uppe (beroende på den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens) och växande svårigheter att sälja det allt större berget av producerade varor (eller, vilket är samma sak, att fullt ut utnyttja den existerande varuproduktionskapaciteten), under förutsättning av en växande diskrepans mellan utvecklingen av samhällets produktiva kapacitet och "slutkonsumenternas" köpkraft, en diskrepans som är inbyggd i systemet som ett resultat av dess grundläggande rörelselagar.

Vi kan inte här gå in på att visa varför denna kristeori (som höjer sig över den klassiska dispyten mellan förespråkarna för överackumulationsteorierna och förespråkarna för underkonsumtionsteorierna) är den som bäst stämmer överens med Marx' egen uppfattning, varför den är den logiskt sett mest sammanhängande, och varför den är den som bäst kan förklara de tjugoen verkliga överproduktionskriser, som industrikapitalismen bevittnat sedan 1826. Låt det vara nog med att säga att för oss är varje överproduktionskris på en och samma gång en överproduktionskris av kapital och en överproduktionskris av varor. Hur de båda är strukturerade i förhållande till varandra måste naturligtvis förklaras i detalj, innan denna tes kan övertyga någon. Tyvärr saknar vi utrymme för att göra det här. Vi vill därför be läsaren att

¹⁶ Leon H. Dupriez, "1945 bis 1971 als Aufschwungsphase eines Kondratieff Zyklus?" *Problèmes économiques contemporains, textes réunis par Paul Löwenthal* (Louvain 1972) s. 321.

ta den för given, så att vi kan gå vidare och studera inflationens funktion (skuldinflation, kreditinflation) i ljuset av denna hypotes.¹⁷

Michel Aglietta har på ett övertygande sätt visat hur de konkreta mekanismerna verkar, mekanismer som från den monopolstyrda prissättningen, via en permanent expansion av bankkrediter leder till den permanenta inflationen i det totala penningutbudet, ”penningmängden”, under centralbankernas och regeringarnas medverkan. Vi har gjort en liknande analys i *Senkapitalismen*, och det gör även Andre Gunder Frank i sin kommande bok.¹⁸ Vi behöver inte fortsätta vår behandling av dessa mekanismer här. Det som bör understrykas är förbindelsen mellan dessa fenomen och systemets övergripande behov (dvs. deras funktion att få systemet att temporärt övervinna de mäktiga stagnationstrender i den tillbakagående kapitalismen som var så påtagliga under mellankrigsperioden). Kreditinflationen har spelat en dubbelroll i sin stimulans av den långa efterkrigsboomen. Den har skapat en kraftigt utvidgad marknad, vilken i det viktigaste och avgörande kapitalistiska landet (USA) svarar för en betydelsefull del av den totala försäljningen på två nyckelfält inom produktionen, nämligen bilar och hus. Man kan se ett slående uttryck för dessa ”realiseringsproblem” av mervärde (för att använda ett marxistiskt uttryck) i det faktum att medan den totala privatskulden 1945 i USA uppgick till 75 procent av nationalinkomsten, nådde den 1956 100 procent och 1970 150 procent. 1980 kommer den att ligga i närheten av 175 procent.¹⁹

Samtidigt har kreditinflationen gjort det möjligt för affärsföretagen att expandera utöver och förbi de mervärdemängder de har tillägnat sig (de har med andra ord expanderat genom en ständigt växande skuldsättning). Här finns det återigen en del tecken som är mycket slående.²⁰ Och även om denna tendens har minskats något genom utvecklingen efter recessionen 1975 (en kraftig ökning av profitmängden, som inte åtföljts av en motsvarande investeringsökning, och på så sätt har skulden temporärt kunnat minskas), så är den här för att stanna som historisk tendens.

För att parafrasera en brittisk statsmans berömda yttrande: Efter andra världskriget flöt den internationella kapitalismen mot en expansion på ett hav av skulder. Och det är inte fråga om ett irrationellt beslut som fattats av affärshajar eller demagogiska politiker, utan det var den enda utvägen för kapitalismen under de rådande ekonomiska betingelserna och de sociala och politiska styrkeförhållandena.

Business Week har inte tvekat att karaktärisera hela den amerikanska ekonomin som en skuldeekonomi. Vid slutet av 1978 hade den sammanlagda amerikanska skulden faktiskt stigit till nästan 4 triljoner dollar (mot 500 miljarder 1946 och 1 triljon 1960). Denna tillväxt har hela tiden varit större än BNP-ökningen. Den årliga totala privata och offentliga skuldökningen, som låg kring 13,5 procent under perioden 1968-1973, saktade av under recessionen 1974-1975, men nådde av ny topp på 14,2 procent under återhämtningen 1976-1978. Och fastän företagens skuldökning sjönk från 15,6 till 12 procent, så steg konsumenternas skuldsättningsökning från 12,6 till 16,4 procent och in-teckningslånen ökade från 11,5 procent till 14 procent per år. Vid slutet av 1978 nådde den totala konsumentenskulden den häpnadsväckande summan 1,2 triljoner dollar, dvs. en tredubbling sedan 1969.²¹ Denna företeelse är inte begränsad till USA, även om det måste medges att den är mera uttalad där än i de andra

¹⁷ Arrighi hävdar att inflationen används ”för att motverka de eftergifter, som avtvingats dem [kapitalisterna] i produktionen genom arbetarnas växande strukturella styrka”. ”Towards a Theory of Capitalist Crisis”, *New Left Review* (1978):3 ff.

¹⁸ Michel Aglietta, se not 15, kap. 2, s. 263-269, 297-298, 210-322.

¹⁹ De officiella regeringskällorna för dessa uppgifter finns i Mandel, *The Second Slump* (London 1978), s. 29. Förutsägelseerna för 1980 grundar sig på tillväxten av konsument- och företagskrediter under 1976, 1977, 1978 och 1979.

²⁰ Se Mandel, *The Second Slump* (London 1978) s. 81-82.

²¹ *Business Week*, 16 oktober, 1978 och 23 april, 1979.

stora imperialistiska länderna. Till och med Västtyskland, som är känt för sin konservativa kreditpolitik, kunde bevittna en uppgång i den privata skuldsättningen under 1977 och 1978 från 764 miljarder till 927 miljarder D-mark (dvs. 20 procent, en ökning som steg till 28 procent under det sista kvartalet 1978).²²

Betyder detta att det var fråga om en ”inbillad” eller artificiell expansion, att den expansiva långa vågen 1940(48)-1968 inte på något som helst sätt kan jämföras med de klassiska expansiva långa vågorna under kapitalismens uppgång? Naturligtvis inte.

När keynesianerna, som är så rikt företrädna i Cambridge, och de liberalt borgerliga och reformistiska politiker inom arbetarrörelsen som de inspirerar, så stolt pekar på de framsteg systemet gjorde under den expansiva vågen, har de otvivelaktigt rätt i vissa avseenden. Ingen kan på allvar ifrågasätta att den materiella produktionen gjorde oerhörda framsteg (och inte bara vapenproduktionen, produktionen av giftiga varor eller andra oanvändbara ting), att arbetsproduktiviteten ökade avsevärt, att sysselsättningen var avsevärt högre i de imperialistiska länderna än under mellankrigsperioden, att levnadsstandarden för merparten av befolkningen steg kraftigt i västländerna eller att arbetarna därför kunde kräva och erövra många viktiga sociala reformer som inneburit en verklig social förbättring (t ex inom hälsovården i Storbritannien, utökad betald semester och sociala trygghetslagar i flertalet imperialistiska länder). Och om den stora massan i de semikoloniala och koloniala länderna inte har kunnat dra någon fördel av dessa reformer, kan man påpeka att deras tillvaro förvisso inte var lyckligare under 1920- och 1930-talet, då det rådde massiv arbetslöshet i väst.

Så den expansiva långa vågen efter kriget är en verklig, och inte någon inbillad våg om man använder sig av marxistiska (dvs. materialistiska) kriterier vid bedömningen av den, såsom materiell produktion, arbetsproduktivitet eller världsexport. Det har ägt rum en kraftig ökning av den materiella produktionen. Ökningen av den genomsnittliga profitkvoten och den efterföljande ökningen av kapitalackumuleringen har åstadkommit en kraftig expansion på världsmarknaden. Den permanenta inflationens funktion har inte bestått i att åstadkomma denna uppgång (enbart monetära fenomen skulle aldrig kunna göra det). Dess funktion har varit att under en hel period överbygga eller minska de motsägelser som finns inneboende i expansionen (dvs. få den att vara längre och skjuta upp den räkningsdagen, då dessa motsägelser exploderar i en intensiv profitabilitetskris och överproduktionskris). I denna bemärkelse har inflationen (dvs. kreditinflationen) spelat exakt samma roll inom ramen för den långa vågens tidsrymd som Marx tillskrev krediten inom industri- och konjunkturcykeln:

Kreditsystemet framträder som den huvudsakliga hävstången för överproduktion och överspekulation inom handeln, endast emedan reproduktionsprocessen, som till sin natur är elastisk, här forceras till sin yttersta gräns och detta just därför att en stor del av det samhälleliga kapitalet användes av icke-ägare, som behandlar det på ett annat sätt än ägaren, som ängsligt överväger hur han ska använda sitt begränsade privatkapital i sin egenskap av fungerande kapitalist.²³

När von Hayek och Wien-skolan utbrister: ”Vad var det vi sa!” med avseende på den permanenta ”moderata” inflationens oundvikliga kumulativa långsiktiga biprodukter²⁴, så är de oförmögna att besvara den självklara invändningen, att deras egen medicin misslyckades med att bota depressionen 1929-1932, och att den inte har lyckats åstadkomma någonting någonstans. Den milda inflationstekniken lyckades åtminstone åstadkomma en temporär lösning som varade i ett kvarts sekel med accelererad tillväxt.

²² *Der Spiegel*, 26 februari, 1979.

²³ K. Marx, *Kapitalet*. Tredje boken (Köthen 1973), s. 401.

²⁴ Det finns en bra sammanställning av dessa varningar i von Hayek, *A Tiger by the Tail* (London 1972). Se även Jacques Rueff, *The Monetary Sin of the West* (New York 1972).

Varför kom då nästa vändpunkt? Varför kunde inte inflationen fortsätta att överbrygga den kapitalistiska expansionens inre motsägelser? Vilka ekonomiska motsägelser var det som bestämde slutet av den expansiva långa vågen 1940(48)-1968?

För det första har en av det kapitalistiska produktionssättets grundläggande rörelselagar fortsatt att göra sig gällande under hela den expansiva långa vågen. *Kapitalets* organiska sammansättning har hela tiden ökat.

Vi är fullständigt medvetna om att detta ämne är föremål för en omfattande debatt bland ekonomer, framför allt (men inte uteslutande) bland icke-marxister. Vi håller gärna med om att denna ökning av kapitalets organiska sammansättning, framför allt under den första delen av den expansiva långa vågen, var mindre uttalad än vad som följer av själva definitionen av den tredje teknologiska revolutionen (dvs. semiautomatisering). Man bör inte glömma att inom ramen för de marxistiska analytiska begreppen är det rent fysiska ersättandet av arbetskraft med maskiner (vilket är ett allmänt drag i den kapitalistiska industrialiseringen, framför allt i dess senaste fas, semiautomationen) inte någon bra indikator på kapitalets ökande organiska sammansättning. Detta begrepp avser värdeförhållanden (knutna till tekniskt förutbestämda förhållanden), inte fysiska kvantiteter. Det hänför sig inte heller till kapitalutrustningens värde i jämförelse med lönekostnaderna inom industrin (variabelt kapital), utan snarare till priset på kapitalutrustning *plus kostnaderna för råvaror och energi*, dividerat med lönekostnaderna.

En annan svårighet består i att man utifrån den marxistiska ekonomiska teorin endast får ta med lönekostnaderna för det produktiva arbetet och inte landets sammanlagda lönekostnader. Därför går det inte att statistiskt verifiera kapitalets ökade organiska sammansättning med utgångspunkt från sådana totalsummor som bruttonationalprodukten. Det är lättare att finna verifiering utifrån statistik som gäller industrin som helhet, och ännu lättare är det med särskild statistik för var och en av de viktigaste industribranscherna.

I *Senkapitalismen* riktade vi en utmaning till våra kolleger som ännu inte har tagits upp. Låt dem som förnekar att tendensen i kapitalets organiska sammansättning är att den ökar ange ett enda exempel på en industribransch, där arbetskostnaderna idag utgör en större andel av totalkostnaden än vad den gjorde för sjuttiofem, femtio eller fyrtio år sedan. Det blir svårt att finna något sådant exempel, för att inte tala om svårigheten att finna någon allmän trend i den riktningen. Ty vad är semi-automation om inte ett arbetskraftsbesparande tekniskt framsteg?²⁵

Det har nyligen publicerats två rapporter om den framtida produktionen av kapitalutrustning inom den franska telefon- och telekommunikationsindustrin. Båda påpekar att det för framställningen av nästa generation telefonväxlar kommer att erfordras 50 procent mindre mantimmar om de nya växlarna är semielektroniska och 80 procent mindre mantimmar om de är helt elektroniska.²⁶ Liknande siffror angavs nyligen för samma industri i USA. Sådana förändringar har skett och sker inom varje enskild industribransch sedan den tredje teknologiska revolutionen kom igång. För att de ska kunna ändra kapitalets organiska sammansätt-

²⁵ Några marxister, såsom Robert Rowthorn, har gjort invändningar mot denna bekräftelse på kapitalets ökade organiska sammansättning. I *Kapitalet*, första boken och framför allt i den ursprungligen tänkta fjärde delen, betonar Marx att det variabla kapitalet inte bara omfattar lönerna till de manuella arbetarna utan också till den "kollektiva arbetaren", som är nödvändig för den övergripande produktionsprocessen, såsom tekniker, etc. Detta är helt riktigt, och i vårt begrepp "arbetskostnader som delar av de totala produktionskostnaderna" avser vi inte något annat än detta. Men Marx utsträckte aldrig begreppet "kollektiv arbetare" till att gälla utanför produktionsfären, så att därmed även cirkulationskostnader, löneanställda inom handel och försäljning, statligt anställda, etc., skulle omfattas av begreppet "variabelt kapital". Han höll fast vid distinktionen mellan produktivt och improduktivt arbete genom samtliga 4 volymer av *Kapitalet*, om än med en något modifierad gränsdragning mellan dem. Därför ansåg han heller aldrig att det förelåg någon identitet mellan det variabla kapitalet och de totala lönekostnaderna i nationalinkomsten.

²⁶ *Le Monde*, 11 oktober, 1978.

ning krävs det antingen att reallönen per timme på några få år fördubblas eller femdubblas eller att realkostnaderna för råvaror och ny kapitalutrustning under förhållanden med långsammare löneökningar (dvs. 50 till 100 procent) under samma period måste sjunka med kanske 25 till 40 procent, om man utgår från ett givet förhållande mellan lönekostnaden och totalkostnaden. En sådan hypotes är naturligtvis fullständig orimlig och svarar inte i något avseende mot det som hänt inom någon industribransch under de senaste tio till femton åren, för att inte tala om det som kommer att hända under de kommande tio åren. För att bara ta ett exempel vill vi nämna halvlederindustrin. I slutet av 1960-talet kunde de då fortfarande ganska dyra chipsen tillverkas i en fabrik som kostade 2 miljoner dollar att uppföra. I dag kostar det 50 miljoner dollar att uppföra en fabrik som till minimal lönsamhet kan tillverka de nu så billiga chipsen.²⁷

För det andra ebbar de specifika betingelserna för en *påbörjad* teknologisk revolution, för igångsättandet av nya industribranscher som ger en sådan oerhört stor teknologisk ränta (superprofiter) åt de ledande företagen, långsamt ut, när den teknologiska revolutionens landvinningar börjar bli allmänt tillämpade. Övergången från en expansiv till en stagnerande lång våg är i kapitalismens historia förenad med sådana övergångar från revolutionär introduktion till allmän spridning av ny teknik. Det blir allt svårare att tillförsäkra sig en teknologisk ränta. Priset på typiskt ”nya” produkter börjar sjunka i takt med att utbudet ökar och konkurrensen åter gör sig gällande.

Dataindustrin är ett strålande exempel på denna trend. Utvecklingen från den vacuumrör-baserade datorn till transistordatorn och till de silikonbaserade integrerade kretsarna har inneburit en oerhörd kostnadsänkning. Mellan 1965 och 1971 sjönk kostnaderna i sådan grad att genomsnittspriset per kretsfunktion (en transistor) sjönk från 2 dollar till mindre än 3 cent. I Tyskland har prisrasen varit ännu tydligare (från cirka DM 2 för en transistor 1965 till DM 0,002 per transistorfunktion i en integrerad krets idag). Samtliga funktioner i den första amerikanska datorn (ENIAC, som 1943 kostade 2 miljoner dollar) kan idag utföras av mikroprocessorer som inte kostar mer än mellan 50 och 500 dollar.²⁸

Som ett resultat av denna allmänna spridning av den tredje teknologiska revolutionen genom mikroprocessorer²⁹ hotas IBM:s monopol inom dataområdet, och den oerhörda teknologiska ränta företaget på grundval av detta kan tillgodoräkna sig, i dubbelt avseende: Å ena sidan av framväxande amerikanska konkurrenter som tagit ledningen inom mikroprocessormrådet (t ex Texas Instruments, Control Data, Honeywell-Bull, Burroughs, Intel och Amdahl), och å andra sidan av en gemensam offensiv från det japanska monopolföretaget Fujitsu och det tyska multinationella företaget Siemens, som i nära samarbete med varandra förbereder sig för att slå ut IBM på dess egen mark (dvs. nästa generation stordatorer).³⁰ Om de kommer att lyckas återstår att se, men de kommer säkerligen att undergräva IBM:s överprofiter genom häftig priskonkurrens. I USA har Wall Street redan föregripit en sådan utveckling, ty förhållandet mellan pris och avkastning på IBMs aktier har sjunkit från 30/1 på 1960-talet till 13/1 idag. Man har beräknat att i Västtyskland sjönk priserna på datorerna med i genomsnitt 11,5 procent i absoluta tal mellan 1971 och 1977, och att den relativa prissänk-

²⁷ ”Microelectronics: A Survey”, *The Economist* 274 (1980):4.

²⁸ Harry Braverman (se not 4, kap. 2, s. 198). En av de tyngst vägande tyska kapitalisterna, Friedrich Bauer vid Siemens, citerad av Peter Bartelheimer och Winfried Wolf, ”Neue Technologien und BRD/Kapital”, *Die Internationale* (1979):42.

²⁹ Enligt Friedrich Bauer (se föregående not, s. 41) är detta bara början. Medan den nuvarande LSI-teknologin (largescale-integration) gör det möjligt att få in 50 000 ”chips” i en enda silikonkristall, så kommer denna siffra om tre år ha stigit till 1 miljon!

³⁰ Bartelheimer och Wolf (se not 28, s. 56-59).

ningen (med beaktande av prisökningarna på industrivaror i allmänhet) var så hög som 54,9 procent.³¹

När den enormt höga teknologiska räntan sjunker, hotas den genomsnittliga profitmängden i dubbelt avseende. Det är inte längre företagen med den lägsta produktiviteten, som bestämmer dessa ”innovations”produkters värde, när produktions- och marknadsföringsbetingelserna för dessa varor ”normaliserats”, när betingelserna med strukturell knapphet har försvunnit. I den mån som den relativa monopolställningen fortfarande existerar och överprofiter fortfarande realiseras, så sker detta nu i allt högre grad på de mindre produktiva företagens bekostnad (de ökar således inte längre den totala profitmängden).

Från 1965 kan man också tala om en begynnande nedgång i innovationsgraden och om en stagnation i revolutionära ”informations”insatser (kybernetik) som en del av nationalinkomsten per capita.³²

Man kan anföra många orsaker till tillbakagången i innovationsgraden och dess betydelse. Det finns många källor som bekräftar den. Vi kan se vad *The Economist* skriver om den kemiska industrin:

Teknologin har nått en plåtå. Pionjärtiden, under vilken man skapade nya molekyلفöreningar för nya plaster och fibrer, är över. Det som återstår är bara de svåra molekylljedjorna, och utsikterna till höga avkastningar har försvunnit. Det finns inte någon immanent efterföljare till den bortdöende petrokemiska boomen, även om de allt högre olje- och gaspriserna bringar den dag närmare, då det blir lönsamt att tillverka kemiska produkter av vegetabiliska råvaror. Branschen börjar fundera på att tillämpa biokemiska och genetiska tekniker. Men de erfarenheter man gjort av till exempel syntetiska proteiner och drugfrom-bugs (där man använder naturlig kemi snarare än syntetisk) är nedslående. Det kommer att ta 10-20 år innan någon ny stimulans från det hållet kan omstrukturera branschen.³³

Detta är vare sig endast eller i grunden en fråga om bristande vetenskapliga kunskaper, bristande uppfinningsförmåga. Det är en fråga om lönsamhet, som *The Economist* så riktigt säger, och en fråga om allmänt socio-ekonomiskt klimat, både med avseende på framtida marknader och framtida profitförväntningar. För att uppfinningarna ska kunna följas av innovationer, måste viktiga kostnadssänkningar (produktivitetsvinster) åtföljas av möjligheten till massproduktion (dvs. snabb spridning av innovationerna). Det kan därför visa sig att de tekniska framstegen går långsammare, när övergången från uppfinning till innovation försvåras (dvs. blir mindre profitabel), och när spridningen av radikalt ny teknik och radikalt nya produkter blir riskablare på grund av den allmänna uppbromsningen av den ekonomiska tillväxten.³⁴ Här spelar återigen lönsamheten en nyckelroll. Också vid snabbt växande efterfrågan, men med sjunkande profitkvot, går det trögt med kapitalinvesteringarna. Vi kan peka på halvledarindustrin i USA för att finna bekräftelse på det. Fastän det råder stor (och växande) efterfrågan på chips, så följer inte kapitalinvesteringarna efter med en snabb expansion av produktionskapaciteten, ty under de senaste fem åren har branschen fått bevittna ett fall på 31 procent av den genomsnittliga avkastningen på aktiekapitalet och en nedgång på 18 procent av vinstmarginalen före skatt.³⁵

³¹ Bartelheimer och Wolf (se not 28, s. 54).

³² Det finns mycket som talar för tanken att vi under många år framöver inte kan räkna med någon period av lång och ostörd expansion i stil med den vi bevittnat mellan 1950 och 1975. En av orsakerna är bland annat en viss uttömning av möjligheterna i de mest profitabla tekniska revolutionerna, vilka byggdes upp under 1930- och 40-talen, och som efter kriget språngartat kommit att dominera världsekonomin utveckling.” Professor Kurt Tothschild, *Wiener Tagebuch*, december 1977.

³³ *The Economist*, 7 april, 1979.

³⁴ Se Christian de Bresson, *L’Innovation selon Marx* (opublicerat manuskript).

³⁵ *The Economist* 274 (1980):4.

Monopolens roll och strategi kan inte heller skiljas från denna situation. Behovet av att först säkra en täckande avskrivning av de gigantiska kapitalinvesteringar, som gjordes under den föregående vågen (t ex inom kärnkraft och framställningen av kärnvapen), gör det ytterst osannolikt att det snabbt kommer att göras motsvarande kapitalutlägg i konkurrerande sektorer, som t ex solenergi.³⁶

För det tredje blir det allt svårare att åstadkomma en fortsatt ökning av kapitalets omslagshastighet. Revolutionen inom telekommunikationsområdet har gjort det möjligt att på några få sekunder föra över ofantliga penningssummor från New York till Tokyo eller från London till Johannesburg (vilket sker dagligen, trots skrien om det barbariska apartheidsystemet). Men under de senaste tio åren har fortsatta framsteg inom områden som transporter, varuförsäljning och omsättning av likvida kapitalinnehav blivit alltmer sällsynta, vilket delvis har tekniska men framför allt socio-ekonomiska orsaker, eftersom de bryter mot institutionella sociala barriärer som hör till kapitalismens innersta natur, såsom privategendomen, borgerliga (dvs i högsta grad orättvisa och klassbundna) fördelningsnormer och nationalstatens fortbestånd.

För det fjärde skapade den långa perioden av accelererad tillväxt betingelser med växande obalans mellan å ena sidan ökningen av den produktiva kapaciteten i fast kapitalutrustning och konsumtionsvaror och å andra sidan den motsvarande ökningen inom råvarusektorn, som fortfarande är närmare knuten till naturbetingelserna och därför mindre flexibel. Därför blev det omöjligt att i det oändliga upprätthålla den relativa prissänkning på råvaror som varit för handen under nästan tjugo år (1952-1971). Här var 1972 den verkliga vändpunkten, och inte oljeprishöjningarna efter Yom Kippur-kriget. Det omvända förhållandet mellan råvaru- och energipriserna och priserna på industriprodukter har också ett samband med de ändrade styrkeförhållandena mellan den imperialistiska och den semikoloniala bourgeoisin, en biprodukt av de nationella befrielseörelsernas framgångar under de senaste 25 åren, dock utan att denna förändring påverkat denna bourgeoisin beroende av imperialismen. Men alla dessa faktorer har otvivelaktigt haft en negativ påverkan på industrikapitalets genomsnittliga profitkvot.

I denna mycket begränsade omfördelning av mervärde i världsskala till fördel för de härskande klasserna i de semikoloniala länderna såg W. W. Rostow konstigt nog källan till en ny långsiktig *uppgång* i den ekonomiska tillväxten.³⁷ Om man bortser från att omfattningen av denna omfördelning är starkt överdriven (OPEC-ländernas nettointäkter måste ställas mot förlusterna för flertalet av de icke-oljeexporterande semikoloniala länderna, förluster som fortsätter att vara enorma), och att man inte bör blanda samma den verkliga ofördelningen av profiter (avkastning på oljetillgångar) med ökade krediter till de semikoloniala länderna (som är liktydigt med ökade skulder och därför, på medellång sikt, med stagnerande, ja kanske sänkt köpkraft på världsmarknaden), så består den avgörande svagheten i hans påstående i att det inte tar hänsyn till de relativa råvaruprisökningarnas effekt på profitkvoten. Denna övergripande effekt är negativ. Ökade råvaru- och energipriser betyder att kapitalet får en högre organisk sammansättning och, med övriga faktorer oförändrade, en lägre genomsnittsprofit. Detta kan inte uppvägas av den högre profitkvot, som tillfaller kapital som investerats inom råvarusektorn (t ex de stora oljemonopolen), såvida inte detta kapital utgör en mycket stor andel (cirka 50 procent) av det sammanlagda investerade kapitalet, något som inte alls är fallet.

³⁶ "På andra sidan Atlanten blir man alltmer medveten om att när en innovation utvecklas i skuggan av de väldiga offentliga eller privata organisationerna riskerar den inte bara att inriktas mot att sänka redan inmutade ställningar och avkastningar . . . utan också paradoxalt nog, att en sådan innovation tar död på sin egen egentliga innebörd." *Le Monde*, 15 december, 1978.

³⁷ Se W. W. Rostow (se not 3, kap. 1, s. 287).

Den enda positiva effekten av den långsiktiga omsvängningen i terms of trade mellan råvaror och industrivaror inom en kapitalistisk ekonomi är, att den stimulerar sökandet efter alternativa råvaror och energikällor (den främjar således innovationssträvandena). Men vilken omfattning och vilken betydelse detta kan få på tillväxtens allmänna trend beror återigen på den relativa lönsamheten. Det är först när investeringar inom dessa områden ger löften om viktiga överskottsprofiter (av sådan omfattning att de leder till en avsevärd ökning av den genomsnittliga profitkvoten) som man kan förvänta sig denna indirekta effekt på tillväxten i den internationella kapitalistiska ekonomin. Men sådana överskottsprofiter inom alternativa teknologier är inte på något sätt aktuella, i varje fall inte inom den närmaste framtiden eller i tillräckliga mängder. Tvärtom, de alternativa energikällorna är fortfarande betydligt dyrare än den dyra oljan. Rostows analys måste med andra ord anses vara felaktig. Den svarar uppenbarligen inte mot någon synbar trend i den internationella ekonomin under 1970-talet, ett decennium som har karaktäriserats av sjunkande och inte ökande tillväxt.³⁸

För det femte har det under hela den expansiva långa vågen stadigt byggts upp en potentiell överproduktion (dvs. en utökning av den produktiva kapaciteten, utöver slutkonsumenternas köpkraft). Det bästa tecknet på detta är det stadigt sjunkande kapacitetsutnyttjandet inom den amerikanska industrin, både när den cykliska konjunkturen befinner sig på topp och när den är nere i botten (tabell 3.1). Men denna allmänt nedåttpekande trend i kapacitetsutnyttjandet³⁹ har varit en mera allmän tendens i alla imperialistiska länder, vilket framgår klart av tabell 3.2. Dessa siffror är desto mera meningsfulla eftersom 1978 var ett år i den ekonomiska återhämtningens tecken, medan genomsnittet för perioden 1964-1973 inkluderar flera recessionsperioder.

Tabell 3.1. *Kapacitetsutnyttjande*

Boom		Recession	
År	Procent	År	Procent
1966	92	1967	78
1968	86,5	1971	75
1972	78,5	1975 (mars)	65

Källa: Se Mandel, E., *The Second Slump*, London 1978, s. 26.

Tabell 3.2. *Kapacitetsutnyttjande i tillverkningsindustrin (i procent)*

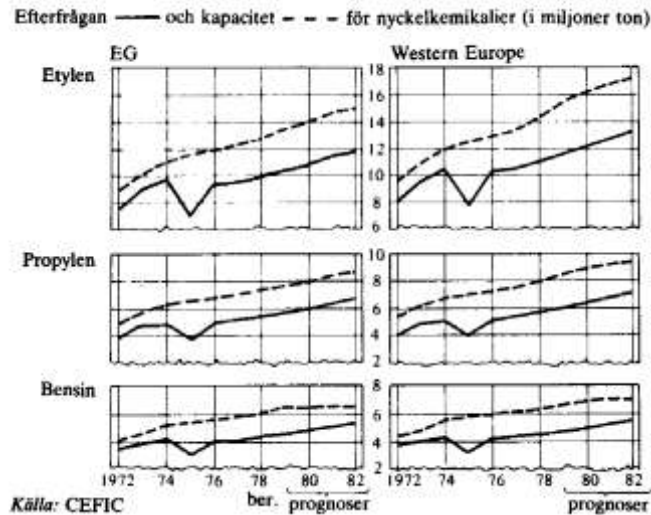
	Årliga genomsnitt 1964-1973	Första hälften av 1978
USA	85,4	83,1
Japan	92,6	85,8
Västtyskland	86	80,8
Frankrike	84,8	83,7
Canada	88,1	85,4
Italien	78,5	72,4

Källa: Uppgifter i *Perspectives Economiques de l'OCDE*, No. 24, december 1978, s. 12.

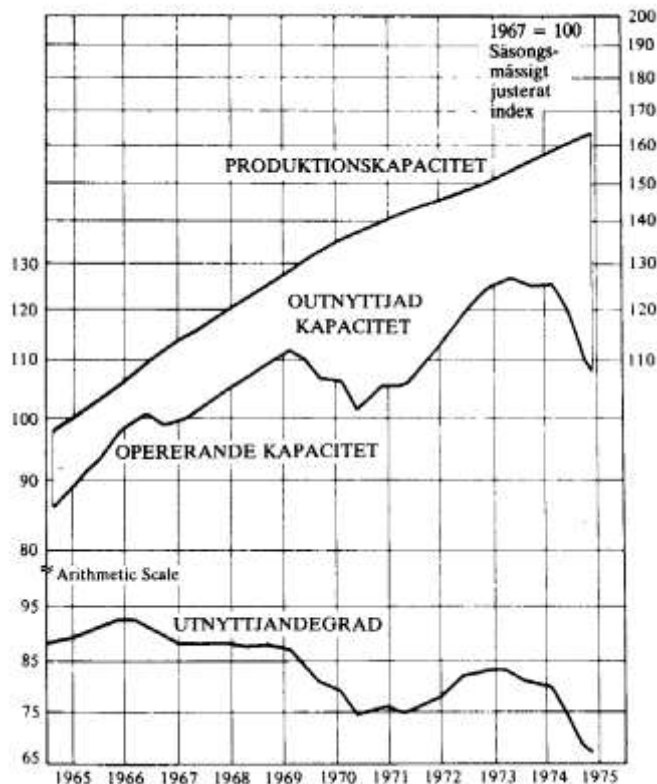
³⁸ En parallell vederläggning av Rostows teori har lagts fram av Immanuel Wallerstein, "Kondratieff up or Kondratieff down?" *Review* (Binghamton) 2(1979):663 ff. Rostow går faktiskt tillbaka till Kondratjevs ursprungliga förklaring av de långa vågorna [långsiktiga fluktuationer i terms of trade mellan industri och jordbruk (råvaror)], vilken den ryske ekonomen själv övergav mycket snabbt, och som inte håller, när den konfronteras med empiriska bevis.

³⁹ "Det är sannolikt att kapitalanläggningarna nu är tillräckligt omfattande för att produktionen ska kunna upprätthållas under åtminstone ett decennium framåt utan några mera omfattande investeringar." Jay Forrester, *Fortune magazine* interview, 16 januari, 1978.

Denna situation med kronisk överkapacitet är särskilt uttalad i specifika industribranscher. Vi ska peka på två exempel: Före krisens utbrott förväntade sig EG-länderna att stålindustrin under 1980 skulle sälja omkring 185 miljoner ton. Den verkliga försäljningen kommer antagligen att ligga under 145 miljoner ton. Den produktionskapacitet man byggt upp fram till 1980 var på 230 miljoner ton. Här har man alltså redan på planeringsstadiet skapat förutsättningar för en oerhörd överkapacitet. Beträffande den kemiska industrin så framgår överkapaciteten av figur 6. Kärnkraftsindustrin lider av en liknande överkapacitet. Kurvan i figur 7 visar den allmänna nedgången i kapacitetsutnyttjande i USA mellan 1965 och 1975.



Figur 6. Överkapacitet för nyckelkemikalier. Bearbetad efter *The Economist*, 7 april 1979.



Figur 7. Sjunkande kapacitetsutnyttjande i USA (1967 = 100, säsongs-mässigt justerat index). Bearbetad efter Systems Dynamics National Project, årlig rapport från 1976, s. 5.

Den stadiga tillväxten av skuldsättningen inom konsumentsektorn under det senaste kvartseklet är, som vi tidigare nämnt, ett lika övertygande tecken på samma trend. Det framgår med särskild tydlighet om vi förenar de två faktorerna: Trots den ständigt ökade skuldsätt-

ningen, trots att tiotals miljoner amerikanska konsumenter ständigt spenderar mer än de tjänar, ligger en växande andel av landets produktionskapacitet överksam. Den massiva arbetslösheten bromsar också möjligheterna till en snabb expansion av sådan konsumtion som gör det möjligt att övervinna överkapaciteten inom produktionen.

För det sjätte, givet alla de tidigare nämnda växande motsägelserna, återstår det för kapitalet endast ett sätt att neutralisera deras effekt på profitkvoten (dvs. att undvika en konstant upplösning av profitabiliteten), nämligen en konstant och kraftig ökning av mervärdekvoten. Även om en sådan ökning otvivelaktigt var för handen under den expansiva vågens första del (på samma sätt som den varit för handen innan den långa vågen kom igång och på så sätt så att säga utlöste den långa vågen) till följd av en kraftig ökning av arbetsproduktiviteten i avdelning II (en ökning av relativt mervärde), så blev det allt svårare att upprätthålla styrkan i mervärdekvotens ökning, mot bakgrund av den expansiva långa vågens kumulativa effekter på den industriella reservarmén och graden av självförtroende och organisering inom arbetarklassen sedan början av 1960-talet. Mervärdekvotens ökning började möta dubbla hinder: Dels började den revolutionära fasen av teknologisk förändring att gå in i sitt slutskede, dels förelåg full sysselsättning. I just det ögonblick som ökningen av kapitalets organiska sammansättning satte fart, började ökningen av mervärdekvoten att bromsas upp. En sänkning av profitkvoten gick inte att undvika.

För det sjunde: Med växande realiseringsvårigheter i förening med sjunkande profitabilitet kan inflationens funktion som medel att skjuta upp sanningens ögonblick fungera endast om inflationsdoserna växer från cykel till cykel. Men erfarenheten bekräftar det som den teoretiska analysen redan förutsagt: Med utgångspunkt från en given inflationsnivå får dess kontinuerliga acceleration en negativ verkan på produktionen till följd av dess inflytande på den ekonomiska expansionen. Det beror på flera orsaker, av vilka en del bör nämnas: Inflationsförväntningarnas snöbollseffekt, den negativa ”real”räntan och tendensen till tveksamhet inför långsiktiga investeringsprojekt mot bakgrund av beräknade och förväntade profiter.

För det åttonde: De multinationella företagens kontinuerliga tillväxt som den typiska organisationsformen för det kapitalistiska företaget råkar allt oftare i konflikt med den begränsade effektiviteten hos den senkapitalistiska statens ekonomiska ingripanden, den kontracykliska ekonomiska planeringen och många andra tekniker, genom vilka motsägelserna i systemet delvis minskades under den expansiva långa vågen. Om vi kombinerar den sjunde och åttonde faktorn (växande, och mellan de olika nationerna varierande inflation, och nationalstatens allt svagare ställning gentemot de multinationella företagen), så integrerar vi i vår analys också en del av de mera påtagliga orsakerna till Bretton Woods-systemets sammanbrott, liksom den därmed tilltagande internationella valutaanarkin.

4. Långa vågor som specifika historiska perioder

Då vi nu gått genom de grundläggande dragen i den marxistiska teorin om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen, måste vi dra en sista slutsats. De långa vågorna är inte bara något som man kan påvisa empiriskt. De utgör inte bara rätt och slätt statistiska genomsnitt för en given tidsrymd. Det finns inget ”formellt” eller ”konventionellt” (dvs. i sista hand godtyckligt) med dem, vilket är fallet i Kutznets berömda långsiktiga trender. De representerar historiska realiteter, segment i det kapitalistiska produktionsättets övergripande historia, som har klart urskiljbara drag. Av samma orsak är deras varaktighet oregelbunden.¹ Den marxistiska förklaringen av dessa långa vågor, med dess säregna sammanflätning av interna ekonomiska faktorer, exogena ”miljö” förändringar och deras förmedling via socio-politiska utvecklingsdrag (dvs. periodiska förändringar i den övergripande balansen mellan klasskrafterna och de inomkapitalistiska styrkeförhållandena, resultaten av avgörande sammandrabbningar mellan klasserna och av krig) ger de långa vågornas historiska realitet en integrerad ”total” karaktär.²

Vi kan finna en slående bekräftelse på denna de långa vågornas historiska ”totalitet” i sambandet mellan en rad dominerande ideologiska trender (åtminstone inom ramen för den borgerliga ideologin) och de allmänna trender i den ekonomiska utvecklingen som de återspeglar genom ett givet prisma.

Är det inte anmärkningsvärt hur credot av ”tillväxtoptimism”, ”garanterad full sysselsättning” och ”teknologisk rationalitet” under hela perioden av accelererad ekonomisk tillväxt 1948-1968 kunde få ljuda utan några egentliga invändningar, både inom den akademiska ekonomin och sociologin och bland ekonomiska rådgivare och politiker med ansvar för den ekonomiska politiken? Och när vi gick över från den expansiva långa vågen till den depressiva, är det inte då en slående tillfällighet att det plötsligt dykt upp så många domedagsprofeter och förespråkare för en ”nolltillväxt”?

Samtidigt som vi är beredda att lägga stor vikt vid uppfattningarna hos våra bildade kolleger som ägnar sig åt rådgivning åt olika regeringar i de imperialistiska länderna, så kan vi absolut inte överdriva deras roll, när det gäller att åstadkomma avgörande vändpunkter i den ekonomiska utvecklingen och i trenderna för industriproduktionen och världsexporten. Vi drar därför slutsatsen att det var omsvängningen från den expansiva till den depressiva långa vågen, som i sista hand bestämde omsvängningen från förespråkandet av den keynesianska politiken med full sysselsättning till den monetaristiska politiken med hög inflation. Det var inte den förhärskande ekonomiska doktrinen som ändrade den ekonomiska verkligheten. Det var den förändrade ekonomiska verkligheten som förändrade den förhärskande ekonomiska doktrinen.

Men för att förstå de långa vågornas fullständigt integrerade karaktär måste vi återigen föra in klasskampens tvingande nödvändighet som huvudsaklig förmedlare mellan de grundläggande trenderna i den ekonomiska utvecklingen och den ekonomiska och socio-politiska ideologin.

Att de keynesianska och neo-keynesianska idéerna accepterades så allmänt under efterkrigsperioden var uttryck både för en bestämd värdering inom kapitalistklassen av de socio-politiska styrkeförhållandena mellan arbete och kapital och en bestämd förutsägelse inom samma klass om systemets möjligheter att expandera. Inom ramen för en ekonomisk tillväxt, som på lång sikt låg över genomsnittet, skulle en politik som strävade mot full sysselsättning,

¹ ”Under de två senaste decennierna har vi utvecklat ett område benämnt system- , dynamik, där vi använder datorer för att simulera beteendet hos komplexa system. Vi har funnit att interaktionen mellan konsumtionsvarusektorerna och kapitalvarusektorerna kan ge upphov till en lång fluktuation i den ekonomiska aktiviteten, som spänner över 45 till 60 år.” Jay Forrester, *Fortune*, 16 januari, 1978.

² Erik Olin Wright (se kapitel 1, not 9, s. 163-164).

om än milt inflationsdrivande, inte välta vagnen över ända (dvs. inte i grunden hota de kapitalistiska profiterarna).³

Den akademiska ekonomins omsvängning i riktning mot den anti-keynesianska kontrarevolutionen var inte i första hand ett senkommet erkännande av den permanenta inflationens långsiktiga hot. Dessa hot hade varit väl kända ett bra tag innan keynesianismen förlorade sin allennarådande ställning bland de borgerliga och reformistiska regeringarnas ekonomiska rådgivare. Den var inte heller resultatet av inflationens oundvikliga acceleration, även om denna otvivelaktigt i början av 1970-talet skapade panikreaktioner bland den kapitalistiska ekonomins teoretiker och utövare. *Den var till sitt inre en produkt av en grundläggande omsvängning inom kapitalistklassen i synen på hur klasskampen borde föras.*

Under den expansiva långa vågen, under den snabba ekonomiska tillväxten och med en given försämring av de internationella styrkeförhållandena till kapitalismens nackdel, såg kapitalistklassen det som sin främsta uppgift att köpa upp arbetarklassen genom reformer, bland vilka full sysselsättning och social trygghet spelade en nyckelroll. Den kapitalistiska expansionen skapade i sig själv de materiella betingelser, under vilka systemet på det stora hela kunde erbjuda dessa saker.

Men när vi går från en expansiv till en depressiv lång våg, kan man inte längre garantera full sysselsättning, utrota fattigdomen, utvidga den sociala tryggheten eller garantera en stadig (om än blygsam) realinkomstökning för de löneanställda. Vid denna punkt blir kampen om återupprättandet av profitkvoten genom ett kraftigt uppsving i mervärdekvoten (dvs. i utsagningsgraden av arbetarklassen) av högsta prioritet.

Den monetaristiska "anti-keynesianska kontrarevolutionen" inom den akademiska ekonomin är endast det ideologiska uttrycket för denna förändrade prioritering. Utan ett varaktigt återinförande av kronisk, strukturell arbetslöshet, utan ett återupprättande av "den enskildes känsla av att var och en måste bära sitt eget ansvar" (dvs. utan resoluta nedskärningar av den sociala tryggheten och den sociala servicen) och utan en allmän politik i återhållsamhetens tecken (dvs. stagnerande eller sänkta reallöner) kan ett snabbt och kraftigt återupprättande av profitkvoten inte komma till stånd: Det är vad den nya ekonomin har att lära.⁴ Den är inte på något sätt särskilt "vetenskaplig", utan det finns mycket i den som svarar mot kapitalistklassens omedelbara och långsiktiga behov, trots alla hänvisningar till den objektiva vetenskapen.

Professor Heilbroner har noterat en rytmisk långsiktig förändring mellan eufori och förtvivlan bland kapitalisterna.⁵ Från vår ståndpunkt är detta följer av och inte orsaker till omsvängningen från en expansiv till en depressiv lång våg. Men vi kan notera en liknande motsvarig-

³ Med detta vill vi naturligtvis inte förneka den nyckelroll, som monopolens överskottsprofiter – vilka har sitt ursprung i monopolens möjligheter att genomdriva "administrativa" priser i de sektorer där de är dominerande – har spelat för den "permanent inflationen" sedan 1940. Men det är symbiosen mellan monopolen och finanskapitalet (dvs. en bestämd kreditpolitik inom banksystemet) och statens och centralbankernas underdåniga stöd, som skapar de tekniska förutsättningarna för en långsiktig tillämpning av dessa "administrativa" priser och den permanenta inflationen.

⁴ Vi upprepar ett citat av den bortgångne professor Harry Johnson, som vi tidigare använt i "The Second Slump": "Svaret [på inflationen] beror . . . i det långa loppet . . . på samhällets önskan att slå in på en ny kurs, bort från välfärdsstaten." *The Banker*, augusti 1975. I en artikel med rubriken "The End of the Welfare State" hävdar professor Jaques Chevallier (*Projet*, mars 1980) att "inom det sociala området . . . måste solidariteten med de allra fattigaste begränsas".

⁵ Robert L. Heilbroner, *Beyond Boom and Crash* (New York 1978). Denna psykologiska förklaring av de långa vågorna är analog med den, som framförts av den belgiske professorn Dupriez och med den "generationsförklaring", som framförts av Gerhard Mensch (se kapitel 2, not 8, s. 74): Barnbarnen betar sig som sina far- och morföräldrar, men inte som sina föräldrar, vilket, tillfälligtvis, ska förklara "den 50-åriga tidsrymden" hos två på varandra följande långa vågor med åldern hos två på varandra följande generationer.

het mellan å ena sidan övergången från en lång våg till nästa och å andra sidan det allmänna ideologiska klimatet, vilket ingalunda endast är begränsat till det ekonomiska området.

Under mellankrigsperioden, med dess typiska stagnationsklimat och det chocktillstånd som rådde efter första världskriget och den ryska revolutionen, skedde det en allmän omsvängning mot irrationalitet och mysticism bland de intellektuella i många imperialistiska länder, framför allt på kontinenten och i Japan (i de anglosaxiska länderna var trenden mindre uttalad, men för den skull ingalunda helt och hållet frånvarande). Denna utveckling stod i skarp kontrast till den atmosfär av optimistisk tilltro till rationalism, naturvetenskap och mänskliga framsteg, som varit förhärskande under förkrigsperioden. I de flesta europeiska länder och i Japan erövrade fascismen herraväldet bland universitetsstudenter och till och med bland professorer långt innan den erövrade den politiska makten.

Under perioden 1948-1968 skedde en kraftig omkastning av denna trend. Trots de omåttliga katastrofer mänskligheten fått bevittna under de föregående åren (Hitler och Stalin, Auschwitz och Hiroshima) var atmosfären återigen optimistisk – tilltro till naturvetenskaperna, en tro på en mer eller mindre obegränsad ekonomisk tillväxt, som skulle leda till mer eller mindre obegränsade mänskliga framsteg. I den atmosfären befann sig högerkrafterna och den yttersta högern på universiteten överallt på reträtt. Och en kombination av historiska faktorer gav under slutet av 1960-talet studentgenerationen en stark impuls att söka sig till vänstern och pro-marxistiska idéer i en omfattning som man aldrig kunnat beskåda i de borgerliga universitetens historia.

Med övergången från den expansiva till den stagnerande långa vågen har detta återigen svängt. De ”nya franska filosoferna” är bara ett exempel på en mera allmän tillbakagång till den skepticism, irrationalitet och mysticism som återigen börjar bli förhärskande i många intellektuella kretsar. Och detta gäller inte bara ”fanatiska extremistgrupper”. Tvärtom, nu är en mäktig offensiv på gång för att åter göra socialdarwinismen, socio-biologin, den ”vetenskapligt” berättigade rasismen och den sociala ojämlikheten respektabel i akademiska kretsar. Denna offensiv tränger samtidigt djupt ner bland de inre kretsarna i de styrande politiska partierna inom bourgeoisin, ja både bland konservativa och ”liberal-konservativa”.⁶ Den åtföljs av ett inte mindre mäktigt uppsving för irrationella, människoföraktande och nedlåtande trender inom den folkliga ”sub-kulturen”, varibland astrologin och ”satanismen” bara är två slående exempel,⁷ vilket återigen i hög grad påminner om det som hände i Tyskland och andra länder i början av 1930-talet.

Det finns förvisso ingen mekanisk parallell mellan å ena sidan upp- och nedgången i studentrörelsen och radikaliserings inom ungdomen och å andra sidan dessa högst avsevärde svängningar inom den borgerliga ideologin och de ideologiska trender som dominerar inom univer-

⁶ Den franska dagstidningen *Le Monde* har, trots sin halvofficiella ställning, blivit skrämmd av hur ideologerna i GRECE-gruppen (Groupement de Recherches et d'Etudes pour la Civilisation européenne) har penetrerat officiella kretsar i Giscard's regeringsparti. Gruppen försvarar öppet en rad klassiska temata i den fascistiska (eller neo-fascistiska) yttersta högern: anti-egalitarism, fiendskap mot den ”liberala” staten, avvisande inte bara av marxismen utan också av den ”orientala jude-kristna traditionen,” etc. En bra granskning av GRECE och allt den står för finns i *The New York Review of Books*, 24 januari 1980, Thomas Sheehan, *Paris: Moses and Polytheism*, s. 13f.

⁷ En skrämmande manifestation av hur denna antihumanistiska och livsföraktande trend inom den populära ”sub-kulturen” befinner sig på tillväxt var den enorma framgången (miljontals läsare och miljontals biobesökare över hela den kapitalistiska världen) för boken och filmen *Omen*, vars huvudtema, reducerat till sitt slutliga ”budskap”, består i en uppmaning att döda en ung pojke, eftersom han är ”Djävulens reinkarnation”, som, om han får förbli levande, kommer att bringa elände och död åt många människor. I ”*The Paradoxers*”, *Broca's Brain* (New York 1978) har Carl Sagan likaså med all rätt tagit avstånd från den våg av pseudovetenskap och antivetenskap, som nu, under täckmanteln av den protestantistiska fundamentalismens pånyttfödelse, översvämmar Amerika, såsom *The Late Great Planet Earth* (New York 1975) (10 miljoner sålda exemplar) och böcker, som förlöjligar evolutionen.

siteten. De objektiva förutsättningarna för en radikaliserings bland ungdomen och studenterna fortsätter att verka på lång sikt, även om de konjunkturellt motverkas av den omfattande arbetslösheten bland ungdomen, kravel på att till varje pris skaffa sig ett jobb, fruktan för att inte få något jobb och besvikelsen över fördröjningen av en övergripande politisk lösning av den samhällskris, som de är så djupt indragna i (dvs. besvikelsen över den socialistiska revolutionens historiska fördröjning).

Inte heller finns det något skäl till att identifiera den växande misstänksamheten mot den kapitalistiska teknologin och kapitalismens missbruk av naturvetenskaperna med ett allmänt återgång till irrationalism, mysticism, förtvivlan och förakt för människorasen. Vi socialister och marxister deltar inte i 1950- och 1960-talens ”produktivistiska” credo. En stor del av kritiken mot detta credo är mer än berättigad. Man behöver inte nödvändigtvis godta den typ av förutsägelser om en oundviklig absolut brist på energi och råvaror som Rom-klubben⁸ gjort, för att förstå att den nuvarande generationen har ett kollektivt ansvar att till kommande generationer överlämna en sådan miljö och sådana naturtillgångar som utgör den nödvändiga förutsättningen för den mänskliga civilisationens fortbestånd och blomstring. Inte heller måste man godta askesens och självtuktens utarmande implikationer, som är så främmande för marxismens anda – en anda som strävar mot livsglädje och ett oändligt berikande av människans möjligheter – för att förstå att en hela tiden växande produktion av en ändlös mångfald av alltmer oanvändbara varor (ja i allt högre grad direkt skadliga varor, både för miljön och för samhällsmedlemmets hälsosamma utveckling) inte motsvarar ett socialistiskt ideal. En sådan produktion uttrycker helt enkelt kapitalets behov av och girighet efter att realisera större och större mervärdemängder, förkroppsligade i ett i det oändliga växande berg av varor.

Men ett tillbakavisande av det kapitalistiska konsumtionsmönstret, i förening med ett inte mindre resolut tillbakavisande av den kapitalistiska teknologin, bör från socialistisk standpunkt baseras på en kraftfull kamp för alternativa teknologier, som utvidgar i stället för begränsar maskineriets frigörande potential (dvs. möjligheten att befria alla människor från bördan av mekaniskt, stympande och monotont arbete, en befrielse som främjar en rik utveckling av de enskilda individerna på basis av tillfredsställelse av deras grundläggande materiella behov). Vi är övertygade om att när detta tillfredsställelse väl är säkrat, i ett samhälle där motiven för personlig rikedom, penningbegär och konkurrens vittrat bort, kommer den fortsatta ”tillväxten” att centreras kring behoven av ”icke-materiell” produktion (dvs. utveckling av rikare sociala relationer). Moraliska, psykologiska och intellektuella behov kommer att avlösa tendensen att förvärva och samla på sig fler materiella varor. Oavsett hur ”impopulär” denna övertygelse kan tyckas vara idag, så tror vi ändå på de oändliga möjligheter som finns i den mänskliga intelligensen, den mänskliga vetenskapen, de mänskliga framstegen, det mänskliga självförverkligandet och den mänskliga friheten, utan att på något sätt ställa försvaret av dessa friheter (och då i första hand frihet från otillfredsställda behov, men också frihet att tänka och skapa och att verka politiskt och socialt) under någon förmyndarinstant som antas kunna säkra dem åt mänskligheten.

Men oavsett vilka reservationer man kan göra, så är sambandet mellan en fundamental förändring från en expansiv till en depressiv lång våg och en inte mindre fundamental förändring av de härskande stämningarna bland de borgerliga ideologerna alltför slående för att det ska kunna bero på en tillfällighet. Den antihumanistiska, antiegalitära och antidemokratiska innebörden i denna förändring är illavarslande nog. Den sammanfaller med det internationella kapitalets inte mindre illavarslande långsiktiga behov inom ramen för en depressiv lång våg.

⁸ Som en av Rom-klubbens senare studier medger, att har man väl accepterat hypotesen att det inte finns några gränser för vetenskapens framsteg, uppfinningsrikedomen och förmågan att anpassa sociala institutioner till arternas överlevnadsbehov, så faller också slutsatserna om ”tillväxtgränser”.

Vi kan därför acceptera tanken att de långa vågorna inte bara utgör rytmiska upp- och nedgångar i den kapitalistiska ekonomiska tillväxten. De bildar distinkta historiska perioder i reell bemärkelse. Följande uppställning visar tydligt på detta:

1. 1789-1848: Industriell revolution, stora borgerliga revolutioner, Napoleonkrigen och bildandet av en världsmarknad för industrivaror: ”uppåtgående” svängning 1789-1815(25); ”nedåtgående” 1826-1848.
2. 1848-1893: Den industriella kapitalismens period av ”fri konkurrens”: ”uppåtgående” svängning 1848-1873; ”nedåtgående” 1873-1893 (den fria konkurrenskapitalismens långa depression).
3. 1893-1913: Den klassiska imperialismens och finanskapitalismens glansdagar: ”uppåtgående” svängning.⁹
4. 1914-1940: Kapitalismens nedgångsepok inleds, imperialistiska krig, revolutioner och kontrarevolutioner: ”nedåtgående” svängning.
5. 1940(48)–?: *Senkapitalismen* föds ur världsrevolutionens historiska fördröjning och arbetarklassens stora nederlag under 1930- och 1940-talen, men den åtföljs av fortsatt nedgång och upplösning av systemet: ”uppåtgående” svängning (men begränsad till reducerade geografiska områden) 1940(48)-1967; ”nedåtgående” svängning 1968-?

Man kan ställa sig följande fråga: Tyder den våldsamma explosionen av det kapitalistiska produktionssättets inre motsägelser efter en lång period, under vilken de hållits tillbaka, på att en ny lång våg av relativ stagnation eller låg tillväxt har kommit för att stanna under en obestämbar tidsperiod, och att någon ny vändpunkt, liknande den som kom 1940(48) eller 1893, mot bakgrund av ramen för det internationella kapitalistiska systemets tillbakagång och förfall, knappast kommer att dyka upp under överskådlig framtid? Eller, i den omvända bemärkelsen: Kan det kapitalistiska systemet, trots den historiska tillbakagången, upprepa ”undret” från 1940(48) och efter en lång ”reningsperiod” under 1970- och 1980-talen¹⁰ öppna vägen för en ny period av accelererad expansion, jämförbar med perioden 1893-1913 eller 1948-1968?

Dessa frågor bör besvaras på två olika nivåer. Vilka är de ”tekniska” kraven på en sådan ny lång expansionsvåg? Vilket är det sociala och politiska pris som måste betalas för den, och, mera allmänt, priset uttryckt i mänsklig välfärd och civilisation?

Från teknisk ståndpunkt kräver en ny expansiv våg, som i anmärkningsvärd grad skulle kunna höja den ekonomiska tillväxten över genomsnittsnivån för 1970- och 1980-talen, en explosiv ökning av ackumulationsgraden och följaktligen av den genomsnittliga profitkvoten och en inte mindre anmärkningsvärd utvidgning av marknaden för kapitalistiska varor i ordets vidaste bemärkelse.

Den depressiva långa vågens ”rationaliseringsfunktion”, som vi kunnat iaktta sedan slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, måste skapa de nödvändiga ekonomiska förutsättningarna för en sådan långsiktig och kraftig ökning av den genomsnittliga profitkvoten. För att detta ska kunna ske måste huvudsakligen följande faktorer vara för handen: a) Kronisk massarbetslöshet som på sikt tenderar att undergräva reallönerna och arbetarnas självförtroende, militans och organisationsstyrka och som höjer arbetsintensiteten avsevärt med en kraftig uppgång i

⁹ Vi har medvetet delat upp tidsrymden 1893-1940 i två skilda perioder för att understryka den historiska betydelsen av den vattendelare, som perioden 1914-1918 utgjorde (dvs. inledningen av det kapitalistiska världssystemets nedgångs- och upplösningsepok). Hans Rosenbergs bok om den ”långa depressionen 1872-1893” är ett imponerande exempel på behandlingen av en lång våg som en specifikt strukturerad historisk period (se kapitel 1, not 2).

¹⁰ Vi använder detta uttryck i analogi med den funktion som Marx tillskrev överproduktionskrisen i den normala konjunkturcykeln.

mervärdekvoten som följd. b) En massiv värdeminskning av kapitalet genom ökad utslagning av ineffektiva företag, och då inte bara små och medelstora utan också stora företag, inklusive många multinationella (dvs. ett nytt språng inte bara i den nationella utan också i den internationella koncentrationen och centraliseringen av kapitalet). c) Nya radikala vägar för att, åtminstone relativt sett, minska kostnaderna för kapitalutrustning, råvaror och energi. d) Massiv tillämpning av nya teknologiska innovationer. e) En ny revolutionär acceleration av kapitalets omslagshastighet.

Teoretiskt sett är sådana radikala förändringar inom teknologi, arbetsorganisation och cirkulationsteknik möjliga; grunden har redan lagts genom den senaste utvecklingen inom mikrodator tekniken. Det skulle innebära ett nytt kvalitativt språng inom automationen (dvs. en omfattande övergång från semi-automation till automation). Likaså kan den genetiska ingenjörstekniken leda till radikala innovationer inom jordbruk, medicin, vetenskaplig utrustning och ett dussin andra industribranscher.¹¹

Men sett utifrån värdeförhållandena (dvs. utifrån det kapitalistiska produktionssättets övergripande rörelselagar och dess inre logik) är det två frågor som ställs i detta sammanhang.

För det första innebär ett radikalt utbyte av människor mot maskiner (den nya automationsvågen kan faktiskt karaktäriseras som "robotism"¹²) ofrånkomligen en kraftig minskning av den totala produktiva sysselsättningen. De beräkningar som gjorts härvidlag varierar mycket kraftigt, men den övergripande trenden går det inte att ta fel på. I Västtyskland har man gjort undersökningar om robotismens effekter, och de minskningar av antalet lönearbetare, som möjliggörs av robottekniken, anges till 4,3 arbetare per robot.¹³ Japanska undersökningar har gjort den uppskattningen, att robotismen kan eliminera en tredjedel av dagens industrijobb inom tio år och 90 procent av dessa jobb inom tjugo till trettio år.¹⁴

En sådan radikal nedskärning av det produktiva arbetet skulle med största sannolikhet innebära en kraftig sänkning av mervärdemängden, även om nya framsteg inom arbetsproduktiviteten och en trend mot stagnation eller rent av tillbakagång för reallönerna kraftigt skulle höja produktionen av relativt mervärde (en minskning av den del av arbetsveckan under vilken arbetarna producerar ekvivalenten till de varor som de köper för sina löner). Under sådana betingelser kan en ökning av mervärdekvoten endast bli marginell och inte på något sätt stå i proportion till de enorma nya utlägg, som är nödvändiga för att finansiera robotismen. Profitkvoten skulle inte växa så kraftigt.

Det tycks vara ett minst sagt orealistiskt antagande att den oerhört stora mängd arbetare, som skulle utstötas ur produktionsprocessen genom dessa revolutionära tekniker, skulle kunna absorberas genom en ny expansion inom den så kallade serviceindustrin. En av de viktigaste effekterna av en allmän tillämpning av mikrodatorerna skulle tvärtom bli en radikal minskning av antalet arbeten inom kontor, administration, telekommunikationer och undervisning. Experter inom västtyska fackföreningskretsar har beräknat att 75 procent av de 2,5 miljoner som idag sysslar med maskinskrivning skulle kunna ersättas av programmerad mekanisk brevproduktion.¹⁵ Hela yrkesgrupper, såsom bokföringskontorister, ritare och bankkontorister, skulle skövlas, om de inte helt och hållet går under. Och då den industri som producerar komponenter till mikrodatorer också kommer att bli föremål för en långtgående automation,

¹¹ En detaljerad beskrivning av många av de nya tekniker, som blivit möjliga genom mikrodatorerna inom nästan alla samhällslivets områden, från produktion till bankväsende, undervisning och administration, finns hos Dieter Balkhausen, *Die dritte industrielle Revolution* (Düsseldorf 1978). Om möjligheterna (och farorna) med den genetiska ingenjörstekniken, se *The Economist* 273 (1980):53 och *Le Monde*, 6 februari 1980, s. 17.

¹² *Ibid.*, s. 100ff ; Bartelheimer och Wolf (se kapitel 3, not 28, s. 47-49).

¹³ *Ventil* (1979):11.

¹⁴ *Deutsche Zeitung/Christ und Welt*, 8 september 1978.

¹⁵ Bartelheimer och Wolf (se kapitel 3, not 28, s. 49).

kan inte heller den skapa de nya jobb som behövs för att suga upp de arbetare som drivs bort från andra branscher.

Och så är det inte minst på grund av att den kraftiga sysselsättningsökningen inom den så kallade serviceindustrin (framför allt inom förvaltning, sjukvård och utbildning) varit en av orsakerna till nedgången i ”den genomsnittliga arbetsproduktiviteten” (en formulering som från marxistisk ståndpunkt inte är särskilt meningsfull) i sådana länder som USA, Storbritannien, Sverige, etc. (dvs. de mest industrialiserade). Och därför är kravet på ”rationaliseringar” och ”lönsamhet” inom dessa sektorer genom kraftiga nerskärningar av antalet anställda så starkt (det ofta förekommande uttrycket ”räntabilisera” är särskilt uttrycksfullt med avseenden på kapitalismens inneboende natur: Låt sjukvården och utbildningsväsendet återigen bli lönsamma!).¹⁶

Sammantaget skulle således ett kvalitativt språng inom automationen (dvs. en övergång från semiautomation till automation) genom massiv tillämpning av mikrodatorer innebära en radikal ökning av antalet permanent arbetslösa. Även vid en årlig tillväxt på 3 procent (en siffra som inte beaktar eventuella nya recessioner och är alltför optimistisk) blir arbetslösheten i Västtyskland, enligt beräkningar av det konservativa IFO-institutet, 3,8 miljoner om den beskrivna trenden fortsätter att råda. Sir Charles Carter, vice-chancellor vid Lancaster University och ordförande i kommittén för forskning och förvaltning vid Policy Institute i London, är inte mindre pessimistisk:

Jag tror att den höga arbetslösheten kommer att bestå. . . . Den nya teknologi, som nu har införts, har en i grunden annorlunda verkan, jämfört med alla tidigare teknologiska förändringar. Service-sektorn kommer inte att kunna suga upp dem som idag arbetar inom tillverkningsindustrin.¹⁷

Amerikanska företagsledare har uttryckt liknande uppfattningar. Brittiska fackföreningsledare talar till och med om 5 miljoner arbetslösa mot slutet av seklet, en siffra som *Economist* finner grovt överdriven, dock utan att förneka att det finns problem och att ”något måste göras”.¹⁸

Även om man bortser från de explosiva politiska och sociala följderna av en sådan permanent arbetslöshet, är det ändå uppenbart att den skapar oerhörda svårigheter när det gäller att realisera mervärde. Den nya teknologin skulle innebära ett nytt kvalitativt språng vad gäller den producerade mängden bruksvärden (både gamla och nya). Men vem ska köpa detta oerhörda berg av varor med en massiv arbetslöshet i de imperialistiska länderna? Och om detta berg även innefattar en kvalitativt större mängd kapitalvaror inom industrin (köpta med mervärde), skulle då inte en sådan radikal omkastning av nationalinkomstens fördelning ge upphov till en våldsam politisk och social kamp? Skulle den inte i varje fall, efter en viss tid, oundvikligen leda till en ökning av den producerade mängden konsumtionsvaror? Den som en följd härav kraftiga ökningen av arbetsproduktiviteten kan inte komma till uttryck på ett annat sätt än i en massiv ökning av produktionen även inom konsumtionsvarusektorn.

Å andra sidan skulle en ny mäktig expansion av marknaden för de varor som de imperialistiska länderna producerat kräva antingen ett språng framåt i industrialiseringen (och välstånd-

¹⁶ Jean Vogé (*Le Monde*, 24 februari 1980, s. XIII) hänför detta problem till en föregiven ”galloperande inflation beträffande de informationskostnader, som är nödvändiga för organiseringen av det socioekonomiska systemet.” Vi skulle snarare vilja säga att det beror på fördröjningen mellan storskalig produktion av konsumtionsvaror i allmänhet och storskalig produktion av den ”nya” typen av konsumtionsvaror, som kan ersätta de tjänster, som är baserade på individualiserat mänskligt arbete.

¹⁷ *The Times*, 23 november 1978.

¹⁸ Se uttalanden av företrädare för ITT vid Genève-konferensen 9-10 november 1978, organiserad av bland andra International Chamber of Commerce (*Le Monde*, 12-13 november 1978). Angående kontroversen om arbetslösheten i Storbritannien, se Clive Jenkins och Barrie Sherman, *The Collapse of Work* (London 1979) och *The Economist*, 9 juni 1979.

det!) i några viktiga semikoloniala länder och områden (de tätast befolkade länderna i Latinamerika, Asien och Afrika) eller en kvalitativ ökning av Sovjets och Kinas integration i den internationella kapitalistiska marknaden eller en kombination av de två möjligheterna.

Det räcker med att räkna upp dessa tekniska betingelser för att förstå att de inte kan uppfyllas enbart med tekniska medel. De kommer inte att uppstå som automatiska produkter av vissa ekonomiska förändringar, av den löpande ekonomiska utvecklingen. För att de ska kunna förverkligas i en omfattning som är stor nog att utlösa en ny process av långsiktig accelererad tillväxt i den internationella kapitalistiska ekonomin, krävs det avgörande förändringar i de socio-politiska styrkeförhållandena mellan klasserna i en rad viktiga kapitalistiska länder och även i internationell skala. Om de ska bli verklighet blir med andra ord beroende av den sociala och politiska kamp, som kommer att sätta sin prägel på den närmaste framtiden, liksom den redan i viss mån har karaktäriserat de år som vi nyss lämnat bakom oss.

Kapitalets världsomspännande offensiv mot arbetet inleddes men den så kallade åtstramningspolitiken, och återgången till den kroniska massarbetslösheten har otvivelaktigt den objektiva funktionen att möjliggöra en kraftig och långsiktig ökning av mervärde- och profitkvoten.¹⁹ Denna offensiv har haft en viss framgång. Under några år har reallönerna faktiskt sjunkit i ett antal viktiga industrialiserade kapitalistiska länder, såsom USA, Västtyskland, Storbritannien och i viss mån Italien. Arbetsprocessen intensifieras överallt mycket kraftigt och därmed också utsagningsgraden av arbetarklassen – det gäller även där reallönerna fortsätter att stiga, om än i betydligt långsammare takt än tidigare.

I sin helhet är emellertid denna kapitalistiska framgång minst sagt blygsam. Och de första effekterna av den blygsamma återhämtning som följde på recessionen 1974-1975 är att många av de blygsamma vinster kapitalisterna kunde realisera har försvunnit igen. De västtyska arbetarna är på god väg att vinna tillbaka de senaste årens försämrade köpkraft. Den brittiska arbetarklassen lyckades mer eller mindre med samma sak under vintern 1978-1979. I Frankrike och Italien har det envisa motståndet från fackföreningarna och från viktiga delar av arbetarklassen fått till resultat att det endast är de underprivilegierade och sämst organiserade delarna av lönearbetarna som på allvar fått känna skärpan i arbetsköparnas offensiv, medan de starkare praktiskt taget kunnat hålla sina positioner. Och detta gäller också med största sannolikhet för Nordamerika och Japan.

Man kan alltså säga, att kapitalisterna, för att driva upp profitkvoten så mycket som krävs för att en förändring av hela det ekonomiska klimatet ska kunna åstadkommas under kapitalistiska betingelser, först på ett avgörande sätt måste bryta ner arbetarklassens organisatoriska styrka och militans i de viktigaste industrialiserade länderna. Och det kommer att ta lång tid i anspråk, såsom under 1920- och 1930-talet. I USA måste man knäcka ryggen på de stora och mäktiga fackföreningarna, som inte ens existerade när krisen 1929 bröt ut. Det skulle innebära ett oundvikligt socialt och politiskt styrkeprov, omfattande oerhörda klasstyrkor med miljontals, ja kanske tiotals miljoner människor på lönearbetarnas sida.²⁰

¹⁹ Se den intressanta debatten mellan Vetter, ledaren för de västtyska fackföreningarna, och den bortgångne Schleyer, ordförande för den västtyska arbetsgivareföreningen, där den förre hävdade "rätten till arbete" (dvs. full sysselsättning) och den senare "plikten att arbeta" (dvs. kravet på arbetarna att arbeta hårdare och förvänta sig mindre av social trygghet, när det råder massiv arbetslöshet) (*Neue Zürcher Zeitung*, 25 maj 1977). Det behövs inte någon "konspirationsteori" för att man ska förstå att under senkapitalismen (trots allt talet om "blandekonomi" och "välfärdsstat") är den massiva arbetslöshetens objektiva funktion (en arbetslöshet, som alla regeringar i väst har överseende med) just att få arbetarna att inta denna "mera ansvarsfulla" attityd (dvs. att "disciplinera" dem till att öka produktionen av absolut mervärde som en marxist skulle säga).

²⁰ En till synes mera tilltalande variant av dessa försök att pressa upp profitkvoten, utan att gå så långt som att fullständigt bryta ner alla demokratiska fri- och rättigheter, skulle vara en form av lagstadgad inkomstpolitik, för vilken vänsterkeynesianer som Galbraith allt oftare pläderar. De växande kraven på en mer tvingande planering (som förenar så olika figurer i USA som den liberala Heilbroner och bankmannen Felix Rohatyn) pekar uppen-

Det som måste betonas är att en sådan offensiv skulle innebära en radikal begränsning av de demokratiska fri- och rättigheter som idag åtnjuts i de flesta imperialistiska länder. Det är ett imponerande antal representativa talesmän för kapitalistklassen som bekräftar detta. I sitt redan citerade tal hävdar Sir Charles Carter otvetydigt att den arbetslöshet som beror på den nya tekniken, i förening med en ständig inflation, kan resultera i ett sammanbrott vad gäller lag och ordning och i att det rådande politiska systemet kollapsar. W. W. Rostow påstod inte mindre otvetydigt att lösningen ligger i en medelväg mellan välfärds- och krigsekonomi.²¹ Och mest olycksbådande av allt är de trender, som påvisas i Trilateral Commissions rapport, *The Crisis of Democracy*, vilken återspeglar uppfattningarna inom en betydelsefull sektor av ledande företrädare inom det internationella monopolkapitalet. De gör ett rättframt angrepp på den ”överdrivna demokratin”, och de uttrycker sin övertygelse om att de beslut som måste fattas under de närmaste åren (uppenbarligen i det kapitalistiska systemets intressen), och själva ”regeringsdugligheten” i de imperialistiska länderna är beroende av en begränsning av de demokratiska fri- och rättigheterna.²²

Man kan naturligtvis inte på förhand utesluta möjligheten att ett avgörande styrkeprov mellan kapital och arbete återigen kommer att sluta med ett svidande nederlag för arbetarklassen, såsom under 1920- och 1930-talet. Inte heller kan man utesluta möjligheten att den härskande klassen använder nya terroristiska diktaturer, som inte nödvändigtvis behöver vara identiska med Mussolinis, Hitlers, Francos eller det japanska militärväsendet under 1930- och början av 1940-talet, men som liknar dem vad gäller nedbrytandet av arbetarklassens organisationer och de demokratiska fri- och rättigheterna för att uppnå en kraftig nedskärning av lönekostnadernas relativa andel av nationalinkomsten. Men man bör påpeka att styrkeförhållandet mellan kapital och arbete idag är mycket fördelaktigare för arbetet än vad det var under perioden 1923-1940, både internationellt och nationellt i alla berörda länder, om man endast beaktar objektiva kriterier, och i de flesta länder (möjligen med undantag av Västtyskland och USA) om man till dem lägger de subjektiva faktorerna.

På kort sikt är det emellertid omöjligt att tillfoga arbetarklassen ett sådant nederlag. Det kan endast inträffa som ett slutresultat av en period med skärmytslingar och inledande strider, genom vilka arbetarklassens styrka bryts ner, samtidigt som det inte görs några anmärkningsvärda framsteg vad gäller höjandet av klassmedvetandet och arbetarklassens förmåga att skapa en växande förtrupp av radikaliserade arbetare, som på ett avgörande sätt kan bidra till uppkomsten av ett nytt ledarskap och nya revolutionära partier, som förmår bära upp det ansvar som läggs på dem genom de styrkeprov de ställs inför. Personligen tror vi inte att det finns den minsta grund för några pessimistiska slutsatser med tanke på vad som hänt i flertalet av de viktigaste imperialistiska länderna under de senaste tio åren, inklusive Västtyskland och USA (där det tagit längre tid för sådana skikt att växa fram, men där de för den skull ingalunda saknats helt).

Liknande anmärkningar är relevanta, om vi ser på frågan om geografisk marknadsexpansion. För att åstadkomma radikala förändringar i omvandlingen av vissa nyckelområden i den så

barligen i samma riktning. En kortare stund av eftertanke visar emellertid att en sådan tillfällig övergångslösning bara skulle skjuta upp tidpunkten för sanningens ögonblick (så som den gjorde under Weimarrepublikens ”gyllene år” på 1920-talet) utan att på något sätt undvika det. En militant, organiserad och samtidigt belägrad arbetarklass kommer inte frivilligt att gå med på en frysning eller sänkning av reallönerna, inte ens under ”vänligt sinnade vänsterregeringar”. Det är vad de brittiska och tyska arbetsgivarna till sin besvikelse fick inse under 1978, liksom de reformistiska ledarna i dessa länder. Så frågan kvarstår: Hur kan denna militans och detta motstånd hos arbetarklassen brytas utan en radikal inskränkning av strejkrätten, vilket innebär en inte mindre kraftig inskränkning av pressfriheten, föreningsrätten och demonstrationsrätten, etc.?

²¹ W. W. Rostow (se kapitel 1, not 3, s. 630).

²² Se en utmärkt kommentar till denna rapport av Samuel Bowles, ”The Trilateral Commission: Have Capitalism and Democracy Come to a Parting of the Ways?” *US Capitalism in Crisis* (se kapitel 2, not 20, s. 261 ff).

kallade tredje världen till stora marknader för kapitalistiska varor krävs det radikala förändringar av den interna samhällsstrukturen i dessa länder²³, radikala nederlag för de nationella befrielseörelserna och så stora framgångar i en första industrialiseringsfas att en förändring från en repressiv till en reformistisk politik (från en minskad till en ökad levnadsstandard för 75 procent av befolkningen) blir möjlig för den härskande klassen. Det minsta man kan säga är att det finns få tecken på sådana avgörande förändringar, inte ens i ett land som Brasilien, för att inte tala om länder som Indien, Pakistan, Indonesien, Nigeria och Egypten. I mindre länder, såsom Venezuela, Kuwait, Hong Kong, Singapore och Taiwan är det emellertid inte någon omöjlighet och det håller också redan på att ske – men dess inflytande på världsmarknaden som helhet är marginellt.²⁴

Man bör inte förväxla en övergripande hastig världsmarknadsexpansion med en övergripande omstrukturering av den internationella kapitalistiska arbetsdelningen. Om det inom branscher som textil, petrokemi eller lätt elektronisk sammansättningsindustri sker en stor omflyttning från de imperialistiska till de semiindustrialiserade länderna, så är detta på inget sätt liktydigt med en automatisk världsmarknadsexpansion. Sysselsättning till lägre löner i vissa länder ersätter sysselsättning till högre löner i andra. Kapitalutrustning överförs från en världsdel till en annan. Den övergripande effekten på den samlade efterfrågan blir oförändrad. I bästa fall kan det innebära en marginell ökning av den samlade efterfrågan beroende på att multiplikatorn, vid identiska initialinvesteringar, är högre i semiindustrialiserade länder än i metropolerna. Men allt detta är inte på något sätt tillräckligt för att av egen kraft kunna utlösa en ny lång våg med accelererad tillväxt, i synnerhet inte om man beaktar det faktum att de flesta av de industribranscher, som håller på att etablera sig i semiindustrialiserade länder, redan nu står inför en efterfrågan på världsmarknaden som är näst intill mättad.²⁵

Det är fullt möjligt att en sådan omstrukturering av den internationella kapitalistiska arbetsdelningen har en övergripande positiv effekt på sysselsättningen i de industrialiserade länderna. Som en nyligen publicerad OECD-undersökning visar,²⁶ så kompenseras förlusten av arbetstillfällen inom de branscher som etablerar sig i tredje världen mer än väl av ökningen inom branscher som exporterar kapitalutrustning. Men denna effekt är så blygsam och så betydelselös när den jämförs med den rådande arbetslösheten (för att inte nämna den arbets-

²³ I hälsoundersökningar avslöjas några av de så skrämmande aspekterna av det utbredda eländet i den så kallade tredje världen, trots (eller kanske ska man säga att det ofta är en funktion av) ”utvecklingsframstegen”. Enligt Världshälsoorganisationens rapport, presenterad vid en konferens i London den 5–6 juni 1978, saknar tre fjärdedelar av jordens befolkning (3,2 miljarder av jordens befolkning på 4 miljarder människor) tillgång till medicinsk hjälp. Av de 80 miljoner barn, som varje år föds i länderna i den så kallade tredje världen, dör 5 miljoner och 10 miljoner förblir allvarligt handikappade på grund av sjukdomar under den första levnadsperioden (*Le Monde*, 8 juni, 1978). Femtiofem procent av invånarna i dess länder (dvs. mer än en miljard människor) lider av undernäring, men siffran stiger till 62,8 procent för barnen, och den skadar på ett allvarligt sätt utvecklingen av deras intellektuella kapacitet. S. Reutlinger och M. Selowsky, ”Malnutrition and Poverty”, *World Bank occasional paper* No. 23, 1976. J. Cravieto och E. de Licardie, ”The Effect of Malnutrition on the Individual”, A. Berg m. fl., (red.) *Nutridon, National Development and Planning* (Cambridge, Mass. 1973).

²⁴ De stora ”succéerna” vad gäller industrialisering av länder i tredje världen under 1960- och 1970-talet, såsom i Brasilien och Sydkorea, blev möjliga tack vare en radikal minskning, och inte ökning, av reallönerna, vilket också har inneburit att den ”interna marknaden” aldrig nått längre ner än till medelklassen. *The New York Times* (28 juli 1979) publicerade en nykter beräkning, gjord av Sylvia Ann Hewlett, av ”tillväxtkostnaderna” i de halvkoloniala länderna: ”Kapitalistiska strategier, i till exempel Nigeria, Filipinerna och Brasilien, har åstadkommit en snabb ekonomisk tillväxt, men denna ekonomiska dynamik har vilat på elände och fattigdom för massorna. I dessa länder är åtminstone hälften av befolkningen utestängd från moderniseringsprocessen och den har fått stanna kvar i en skriande fattigdom.” Enligt vår uppfattning är denna siffra i verkligheten betydligt högre.

²⁵ Det mest slående exemplet kan vi hämta från textilindustrin, för vilken den årliga tillväxten av den totala efterfrågan (antingen på varor av inhemskt ursprung eller import) är nere i 2 procent i OECD-länderna.

²⁶ OECD: ”L’incidence des nouveaux pays industriels sur la production et les échanges des produits manufacturés”, Paris, juni 1979.

löshet som förutses, om mikroprocessen slår igenom på allvar), att den inte på något sätt kan bilda basen för ett överskridande av den depressiva långa vågen på kort eller medellång sikt.

Om man går in på möjligheten till kraftiga marknadsexpansioner i de postkapitalistiska länderna, måste man betänka, att trots Västtysklands stora framgångar i handeln med öststatsländerna (till vilka man, med erforderlig försiktighet, nu kan foga Japans framgångsrika affärer med Kina), utgjorde försäljningen till de ”socialistiska” länderna ändå mindre än 5 procent av de imperialistiska ländernas sammanlagda export.²⁷ För att den ska kunna öka till 10 eller 12 procent och avsevärt höja den kapitalistiska världsmarknadens årliga tillväxttakt, måste det inträffa en kraftig kreditexplosion på åtskilliga hundra miljarder dollar – dvs. mer än västvärldens kreditexplosion till den så kallade tredje världen under 1970-talets senare hälft. Utan att gå in på effekterna av en sådan kreditexplosion på den genomsnittliga internationella inflationstakten och den permanenta krisen i reservpappersvalutor, bör det påpekas att en sådan omfattande strukturell förändring av dessa länders förhållande till den internationella kapitalistiska ekonomin också innebär en radikal försvagning av deras möjlighet att åstadkomma en långsiktig ekonomisk planering oberoende av fluktuationerna i den internationella kapitalistiska ekonomin och en radikal förändring av den interna maktstrukturen, något som antagligen skulle kräva viktiga sociala och politiska omvälvningar, om inte direkta krig från imperialismens sida (det behöver inte nödvändigtvis handla om kärnvapenkrig).

Vi vill inte på något sätt förringa betydelsen av de förändringar som redan har inträffat, den avsevärda tillväxten i handeln mellan Öst och Väst och där kapitalistiskt samarbete i investeringsprojekt i de så kallade socialistiska länderna och västländernas (och i synnerhet Japans) allt tätare kontakter med Tengregimen i Kina innebär en ny betydelsefull utvidgning. Men det vi menar är att utan sådana radikala omvälvningar som vi nämnt, kommer deras övergripande effekt på den internationella kapitalistiska ekonomin att förbli begränsad och utan den kraft som är nödvändig för att den ska kunna utlösa dynamiken i en lång våg med accelererad tillväxt i denna ekonomi.

Vår allmänna slutsats blir således att den ”tekniska” möjligheten av en ny kraftig uppgång i den kapitalistiska tillväxten är avhängig utgången av avgörande strider mellan kapital och arbete i Väst, mellan kapital och arbete i några av de viktigaste semiindustrialiserade länderna i den så kallade tredje världen, mellan de nationella befrielseörelserna och imperialismen och mellan de ickekapitalistiska länderna och imperialismen (där den interna kampen mellan massorna och de byråkratiska härskarna i dessa länder också är av betydelse), och kanske till och med ett antal internationella krig och inbördeskrig. Här är återigen likheten med läget på 1930-talet slående. Man bör återigen betona att arbetarklassen och de förtryckta folken i världen träder in i denna period av våldsamma omvälvningar under mycket gynnsammare betingelser än under slutet av 1920-talet och 1930-talet, även om de ingalunda är idealiska.

Det har ofta sagts att marxister, och i synnerhet revolutionära marxister, grovt har underskattat kapitalismens förmåga att smidigt anpassa sig till nya och radikala utmaningar, såsom förändrad social och internationell miljö. Utan att vilja förneka att det ligger en del sanning i denna kritik, åtminstone när den riktas mot vissa dogmatiska tankeriktningar som räknar sig som marxistiska, anser vi att den marxistiska teorin om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen i sin analys integrerar just denna förmåga i systemets övergripande historia. Men den gör mer än så. Den pekar också på vad denna anpassningsförmåga kostar, socialt och mänskligt, en faktor som systemets apologeter i allmänhet slätar över genom en diskret tystnad.

²⁷ 1976 köpte de så kallade socialistiska länderna 2,5 procent av den amerikanska exporten, 5,5 procent av EG-exporten och 6 procent av den japanska exporten, och det enda sättet för dem att uppnå detta blygsamma resultat var genom en omfattande skuldsättning.

Ända sedan den ryska revolutionen har man gjort stort väsen av de mänskliga och sociala kostnaderna för de första "socialistiska" experimenten, oberoende av huruvida man accepterar den balansräkning över historiska framsteg som dessa experiment har lett till. Inom ramen för denna föreläsning kan vi inte underkasta denna historiska bokföringsmetod den ingående kritik den förvisso förtjänar. Utrymmet räcket inte heller till för att visa att Stalin på intet sätt var en nödvändig produkt av oktoberrevolutionen, och att även om den masslakt och den ödeläggelse, som Stalin var orsak till, inte var nödvändig för en genomgripande industrialisering och modernisering av Ryssland, så var förvisso oktoberrevolutionen det. Låt oss inte glömma att den "anpassning" som världskapitalismen gick genom för att övervinna stagnationskrisen på 1920- och 1930-talet omfattade fascismen, Auschwitz, andra världskriget och dess oerhörda förintelse, med Hiroshima som slutpunkt (dvs. minst 60 miljoner döda, bortsett från de efterföljande kolonialkrigen med miljontals döda, och den ständiga misären och hungern i tredje världen).²⁸ Det är det pris mänskligheten fått betala för kapitalismens metod att övervinna den stora depressionen och övergången till en ny fas av långsiktig expansion. Uttrycket att en "förintande anpassning" är nödvändig för en "kreativ förintelse" äger sannerligen sin riktighet i detta sammanhang!²⁹

När vi sade att man inte kan utesluta den teoretiska möjligheten att 1990-talet kan föra med sig en ny expansionsfas, måste man omedelbart göra det tillägget att det sociala och mänskliga priset för en sådan "anpassning" denna gång blir ojämförbart mycket högre än på 1930-talet och början av 1940-talet. Att det är så beror inte bara på att kapitalismens fiender, nationellt och internationellt, har blivit mycket starkare än de var förut (och att det därför krävs mycket mer våld och förintelse för att bryta deras motstånd) utan också på att den teknologiska miljön (inklusive kärnvapen, men inte bara kärnvapen eller ens bara vapen) potentiellt blivit mycket mer destruktiv än den var för femtio eller fyrtio år sedan.

Man behöver bara jämföra Pinochets diktatur med Alessandris i Chile. Man behöver bara föreställa sig vad det skulle innebära om man hade en ny Hitler med kärnvapen till sitt förfogande, man behöver bara tänka sig totalitära regimer med möjlighet att i stor skala använda sig av lobotomi eller andra moderna neurokirurgiska metoder för att göra sig kvitt politiska motståndare, och man behöver bara beakta möjligheten att använda internationella livsmedelsreserver inte bara för att muta länder i tredje världen utan också i det uttalade syftet att begränsa befolkningstillväxten, för att få en förkänsla av det potentiella barbari, som är förenat med kapitalismens nästa förintande "anpassnings" stadium till sin strukturella kris som ett villkor för en ny expansion.

Och den objektiva funktion som det nyväckta intresset för irrationella och antihumanistiska "värden" har, är just att göra människornas sinnen beredda att acceptera eller åtminstone passivt "tolerera" en eventuell ny våg av barbari. Det både förbereder den ideologiskt och föregriper den "ideellt".³⁰

²⁸ Enligt *Financial Times*, 6 juli 1979, "var tredje världen på det stora hela självförsörjande vad gäller spannmål fram till 1950, men 1975 uppgick spannmålsimporten till 50 miljoner ton och den förväntas stiga till 100 miljoner ton under 1980-talet." Robin Sokal anger tredje världens spannmålsbrist till 85 miljoner ton år 1979 och till 145 miljoner ton år 1980 (*La Stampa*, 25 juni 1980).

²⁹ Schumpeter använde uttrycket "kreativ förintelse" för att beskriva den process, genom vilken teknologiskt efterblivna företag under kapitalismen hänsynslöst slogs ut av "innovativa" företag. Det är titeln på kapitel 7 i *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3:e uppl. (New York 1962).

³⁰ "Science fiction"-boken *The Third World War*, som inte skrivits av en yrkesförfattare utan av general Sir John Hackett och andra ledande Nato-generaler och -rådgivare är ett exempel på denna ideologiska förberedelse och detta "ideella" föregripande. Avsikten med boken är uppenbarligen att förbereda klimatet inte bara för nya ökade rustningskostnader utan också för eventuella preventiva militäraktioner av imperialismen mot den "hotande Sovjetaggressionen".

Vi lämnar frågan om huruvida vår miljö orkar med ännu en tjugo- till tjugofemårsperiod av ekonomisk tillväxt av det slag som vi bevittnat under perioden 1940(48)-1968, med dess gränslösa slöseri med naturresurserna och det växande hot mot den ekonomiska balans som det innebär. Vi vill inte räkna oss till domedagsprofeterna. Vi anser att vetenskap och medveten mänsklig strävan kan lösa alla de problem som vetenskapen, i sin underordning under det privata profitmotivet, har skapat. Men det är klart att dessa lösningar inte kommer att tillämpas i en kapitalistisk ekonomi, åtminstone inte i en omfattning som är tillräcklig för att hindra en ny fas av accelererad anarkistisk ekonomisk tillväxt, vilken ytterligare skulle öka de många hoten mot vår gemensamma framtid.

Om man summerar alla dessa hot och kostnader som den ”destruktiva anpassningen” för med sig (och som är det enda kapitalismen, under bestämda osannolika omständigheter kan uppnå i de avgörande strider, som redan, och under förutsättning av en gynnsam utgång för borgarklassen, i växande grad sätter sin prägel på den långa vågen med stagnerande trend), bör man göra den sammanfattningen, att i stället för att spekulera om möjligheten till en sådan ”anpassning”, vore det klokare att undersöka de sätt och medel som står till buds för att undvika den. En ny ”våg av ekonomisk tillväxt”, som växer fram i efterdyningarna av ett krig som förts med ”taktiska” kärnvapen, eller kanske bara med klassiska vapen med samma förintelsekraft som Hiroshima-bomben, med några hundra miljoner döda, är knappast den framtid man vill se fram emot.

Vi är djupt övertygade om att det finns en annan väg ut ur denna period av ekonomisk depression, en väg som skulle reducera de sociala och mänskliga kostnaderna till en ytterst ringa del av kostnaderna för kapitalismens ”destruktiva anpassning”. Det är den socialistiska vägen, som innebär att producenterna tillägnar sig sina produktionsmedel, att dessa produktionsmedel används planerat i det direkta syftet att tillfredsställa behov och inte att göra profiter, där beslut om vilka prioriteringar som skall göras sker genom majoritetsstyre och demokratiska processer som inbegriper alla demokratiska fri- och rättigheter, såsom information, frihet att välja mellan olika alternativ, debatt, diskussion och politisk pluralism. Den innebär vidare att ekonomin styrs av de förenade producenterna själva och att samhället styrs av sina medborgare, organiserade i demokratiska organ som de själva administrerar, den innebär att den uppsvällda och kostsamma byråkratiska statsapparaten dör bort i allt snabbare takt, och den innebär en snabb reduktion av den ojämna inkomstfördelningen och av penning- och marknadsekonomin. Socialismen innebär slutligen en radikal nedskärning av arbetsdagens längd, utan vilken självstyre och självadministration förblir en utopi eller bara är humbug. Det är så Karl Marx uppfattade socialismen (ett styrelseskick av förenade producenter). Den kan endast förverkligas i bred internationell skala. Det är mänsklighetens skapande anpassning till den nuvarande epokens behov och möjligheter, baserad på det medvetna valet att undvika kostnaderna för kapitalismens spontana ”destruktiva anpassning”. Vi vet inte om den går att förverkliga i tid för att undvika de katastrofer som mänskligheten står inför under de närmaste decennierna, men den är den enda väg som ligger öppen för oss för att kunna undvika dem. Att kämpa för detta är det enda förnuftiga, anständiga och uppriktiga vägvalet för var och en som inte har övergivit tron på mänsklighetens framtid och som vill säkra denna framtid.

5. Gamla problem och nya data: en inventering av den internationella debatten

Under de senaste hundra åren verkar det ha funnits en lång våg av medvetenhet om långa vågor som har löpt mer eller mindre ”kontracykliskt” i förhållande till själva fenomenet. När begreppet lanserades av de marxistiska ekonomerna Parvus och van Gelderen under den långa expansionen 1893-1913 fick det knappast något gensvar bland akademiska ekonomer. Under den långa depressionen under mellankrigstiden kom sedan problematiken till sin rätt med Kondratievs och Schumpeters pionjärbete och Dupriez viktiga bidrag, liksom Trotskijs distinkta inlägg i debatten.

Under den långa högkonjunktur som följde på andra världskriget glömdes teorin om långa vågor i stort sett bort eller avfärdades som irrelevant. Den här författaren var nästan det enda undantaget när han i mitten av 1960-talet förutspådde att den långa expansionen skulle leda till en ny lång depression, och att denna skulle dyka upp i slutet av 1960-talet eller i början av 1970-talet. I och med att depressionen bröt ut har dock intresset för och debatten om långa vågor exploderat. Antalet böcker och artiklar i lärda tidskrifter är så stort att det är omöjligt att behandla var och en av dem.

Denna nya massa av argument och data gör det nödvändigt att först klargöra en punkt. Vad är det egentligen vi diskuterar? Långa vågor av exakt vad? Detta är inte en semantisk fråga. Vi anser nämligen att långa vågor handlar om produktion, sysselsättning och nationalinkomst i internationell skala, alltså om grundläggande trender i världshandeln. Konceptet med långa vågor var trots allt en biprodukt av konjunkturcykelteorier som handlar om i stort sett samma saker. Förklaringen till långa vågor kan därför inte skiljas från problemet med återkommande överproduktionskriser, som i sin tur är organiskt kopplade till det kapitalistiska produktions-sättets grundläggande rörelselagar.

Som vi hävdade i kapitel 1 är den enda ”öppna” frågan i detta avseende om vi ska förlägga den första långa vågen till 1820-talet, då det som Marx själv kallade världsmarknaden för industrivaror uppstod, eller om den långa depression som inleddes då hade föregåtts av en lång expansion som ungefär sammanföll med krigsperioden mellan Storbritannien och Frankrike i kölvattnet av den franska revolutionen.

Kondratievs teori utgick från långa cykler av prisfluktuation, och Andre Gunder Frank och framför allt Immanuel Wallerstein har drivit sina analyser av sådana cykler många århundraden tillbaka i tiden. Om den baseras på empiriska bevis finns det inget illegitimt i denna strävan. Det är då bara en långvågsteori för priser, inget annat.¹ Men Wallerstein går mycket längre. På grundval av dessa prisfluktuationer konstruerar han en enhetlig långcykelteori för världsekonomin, som projicerar den ojämna relationen ”kärna kontra periferi”, och inte den nuvarande mervärdeproduktionen, som den huvudsakliga motorn för kapitalackumulation i världsskala från åtminstone 1400-talet fram till idag.² Den bortser därmed från den grundläggande egenskapen hos det kapitalistiska produktions-sättet som sådant, om inte själva dess existens, som baseras på obetalt arbete som extraheras från lönearbetare.

Det är sant att den primitiva kapitalackumulationen till stor del hade sitt ursprung i att ”periferin” plundrades av handelskapitalet i ”centrum”. I denna specifika form av ackumulation förekom direkt eller indirekt överföring av en överskottsprodukt som hade producerats

¹ Immanuel Wallerstein, ”Long Waves as Capitalist Process”, avhandling inlämnad till Colloquium Research on Long Waves, Paris, 17-19 mars 1993. Wallerstein baserar sig på bland annat Braudel och Spooner, ”Prices in Europe 1450 to 1750”, i *Cambridge Economic History of Europe*, Vol. 4.

² I. Wallerstein, ”A Brief Agenda for the Future of Long-Wave Research”, i Kleinknecht, Mandel och Wallerstein, red., *New Findings in Long Wave Research* (London, 1992).

av annat än lönearbete, i huvudsak bönders och självständiga hantverkares arbete. Efter en viss punkt i historien blev dock den huvudsakliga massan av överskottsprodukter som drev den kapitalistiska ackumulationen, både i världsskala och i alla viktiga länder, mervärde som hade producerats av lönearbete. Det finns inga empiriska bevis som skulle få oss att förkasta den definitionen. Så vår slutsats kvarstår: de långa vågorna i fråga är långa vågor av kapitalistisk utveckling, som sammanfaller i tid med det kapitalistiska produktionssättets hegemoni och kan ses sedan början av den industriella revolutionen.

En annan fråga är vilket kronologiskt ramverk som måste antas. Om valet är godtyckligt kommer det att bli extremt svårt att hitta någon statistisk bekräftelse på "långa vågor" som inte ger upphov till frågor. Men ur vår egen synvinkel är "långa vågor" inte t.ex. "medelvärden" av först mer och sedan mindre tillväxt för slumpmässiga femtioårsperioder, som 1800-50, 1850-1900, 1900-50 och 1950-2000. De motsvarar verkliga historiska perioder. Och medan en kronologi som abstraherar från denna verklighet till och med kan få den stora depressionen 1929-40 att försvinna, så är faktum att den verkligen var mycket reell.

Relaterat till detta är problemet med de så kallade Kuznets-svängningarna, som Solomos Solomou har återinfört i den aktuella debatten i ett försök att motbevisa teorin om långa vågor. Kuznets idé var 20-25-åriga svängningar, episodiska till sin karaktär, längre än den normala konjunkturcykeln men kortare än de postulerade långa vågorna.³ Än en gång leder dock detta bara till nya frågor, eftersom man ersätter orsaksanalys med statistiska serier.

När Solomou säger att jag själv blev "vilseledd" genom att anta en nedgång i profitkvoten som förklaring till slutet på efterkrigstidens högkonjunktur, så glömmer han att det var detta som gjorde att jag redan 1964 kunde förutspå att högkonjunkturen skulle ta slut i slutet av 1960-talet eller början av 1970-talet. Hur skulle detta ha varit möjligt om diagnosen hade varit så felaktig?

Solomou opponerar sig mot att jag använder bevis för långa vågor från Kuczynski, och säger: "Endast om historien kapas vid 1872 skulle det vara möjligt att tala om faser av Kondratiev-vågor i den ekonomiska utvecklingen i världen."⁴ Men det är inte vad data visar. "Kapningen" 1872 motsvarar början på en lång depression,⁵ vilket de flesta historiker anser vara ett obestridligt faktum. Den följdes av en period av expansion, med en genomsnittlig tillväxttakt som var 50% högre än under de föregående decennierna.

Och skulle Solomou förneka att tillväxttakten sedan sjönk kraftigt mellan de två krigen, sköt i höjden igen under efterkrigstidens högkonjunktur och har varit radikalt lägre igen sedan början av 1970-talet? Är inte detta perioder av oregelbunden varaktighet (1873-93, 1893-1913, 1914-40, 1940(48)-73, 1973-2000?), som inte på något sätt kan reduceras till ett 22-årsmönster? Svarar de framförallt inte mot en inre logik som, långt ifrån att vara rent episodisk, har stått sig ganska väl i ljuset av vad som har hänt sedan vår analys presenterades i den första upplagan av denna bok 1980?

Solomou försöker förklara de i grunden oregelbundna ekonomiska tillväxtmönstren under det senaste ett och ett halva seklet med ett "teknologiskt gap" som har lett till "extremt oregelbundna G-vågor (Gerschenkronianska upphämningsvågor)", men som i huvudsak beror på teknologiska gap mellan de nationella ekonomierna. Andra faktorer, såsom kreditinflation, avfärdar han som i stort sett irrelevanta. Ändå har händelserna sedan den mexikanska skuld-krisen och börskraschen 1987 gjort att detta antagande inte längre stämmer.

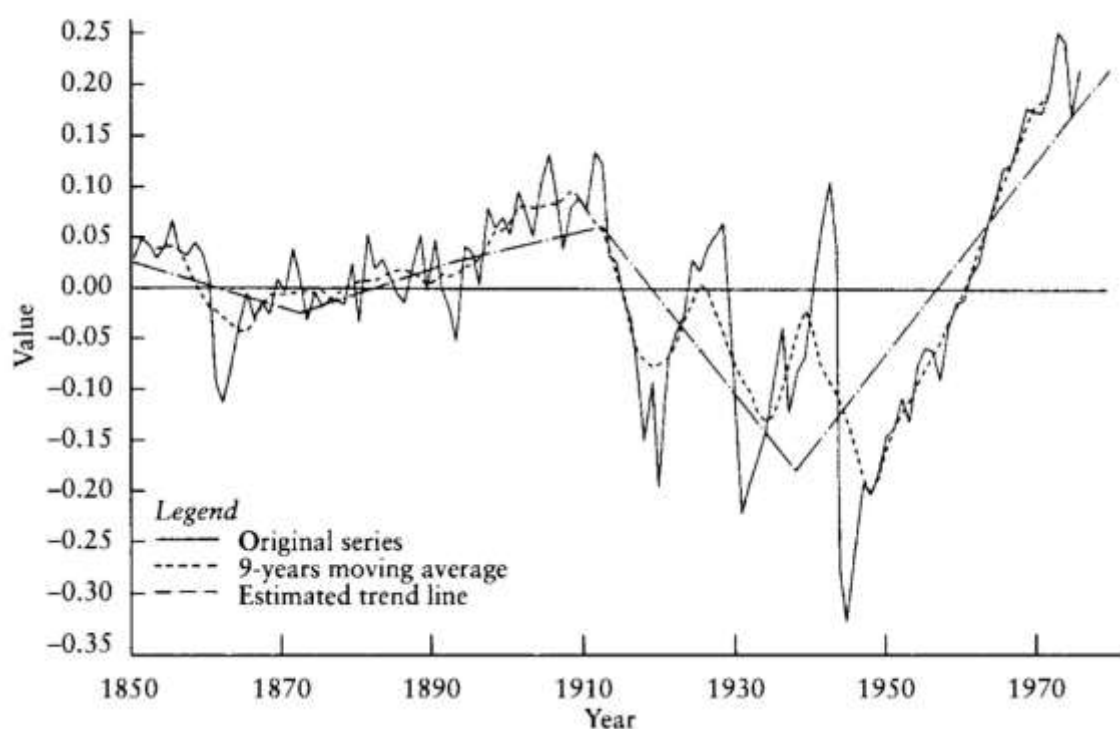
³ Solomos Solomou, *Phases of Economic Growth 1850-1973* (Cambridge, 1987).

⁴ *Ibid*, s 56.

⁵ Solomou bortser från det faktum att ett stort antal ekonomihistoriker tydligt identifierar långa vågor före 1872: åtminstone den långa depressionen 1826-48 och den långa expansionen 1848-73.

Svagheten i Solomous argument framgår tydligast i slutsatsen: ”Det bör understrykas, att eftersom det fortfarande finns en viss grad av relativ efterblivenhet i världsekonomin, är detta ett tillräckligt villkor för att G-vågens tillväxtbana ska fortsätta in i framtiden, när väl den snabba ekonomiska tillväxten återupptas.”⁶ Under vilka förutsättningar? Solomou kan inte svara på sådana frågor. Men vi gjorde det 1978 och kan vara ännu tydligare i dag.

Den exakta periodiseringen av de långa vågorna är också en kontroversiell fråga. Kleinknecht listar de försök som gjorts av tolv olika författare, och om han lyfter fram min egen är det för att han anser att den är den mest ortodoxa och den som inkluderar världsmarknadstrender.⁷ Han vill först och främst testa om långa vågor verkligen finns på grundval av statistiska bevis. Och grovt sett är hans slutsats att det finns övertygande bevis för långa vågor inom världsekonomin under de senaste hundra åren, men inte för perioden före 1890. Kleinknechts egna bevis på trendkorrigerade nioåriga glidande medelvärden vittnar dock tydligt om verkligheten med långa vågor. Vi återger bara en av hans grafer: vi skulle kunna återge fler.



Figur 8. Världsindustriproduktion: Inklusivt gruvdrift (Trendkorrigerad med $-41,62127 + 0,02519$ år). Anpassad från Kleinknecht (se not 7 i detta kapitel), s 39.

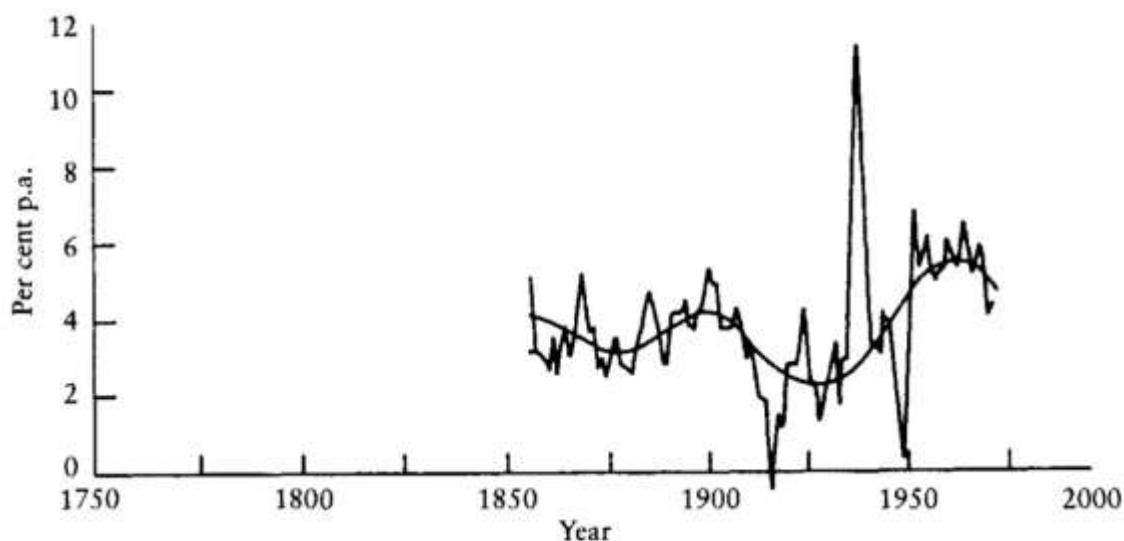
Sådana trender är tydligast för världsprодукtionen och för produktionen i de stora industri-länderna, med undantag för USA under perioden före 1880, av välkända strukturella skäl. Den enda möjliga tvistefrågan är om fluktuationerna är så stora att det går att identifiera ett mönster av långa vågor. Men för att den strukturella arbetslösheten ska öka dramatiskt, med alla dess konsekvenser för överproduktion och överkapacitet, räcker det att den genomsnittliga produktionstaktens ökning under en lång depression konsekvent faller under genomsnittet under den långa expansionen, samtidigt som arbetsproduktiviteten fortsätter att expandera som tidigare. Ett mönster av långa vågor kan därför urskiljas.

Här måste man ta hänsyn till en viktig aspekt av hypotesen om långa vågor, nämligen att förändringar i tillväxttakten är kumulativa. Om skillnaden i årlig tillväxttakt mellan en lång

⁶ Solomou (a.a.), s 161 f, 171.

⁷ Alfred Kleinknecht, *Innovation Patterns in Crisis and Prosperity* (London, 1987), s 23-4.

expansion och en lång depression endast är 1% eller ännu mindre, är den kumulativa effekten efter tjugo eller tjugofem år ändå obestridlig.



Figur 9. Kapitalistisk världsindustriproduktion.^a Anpassad från Kuczynski, citerad av Cleary och Hobbs, i Christopher Freeman, red., *Long Waves in the World Economy*.

^a Tillväxttakt i procent per år, 11-årigt glidande medelvärde

Omfattande bevis för långa vågor erbjuds i boken som redigerats av Christopher Freeman,⁸ liksom i Andrew Tylecotes bok i ämnet. Tylecotes periodisering stämmer i stort sett med vår egen, liksom hans historiska kommentarer och reservationer beträffande USA. Hans anmärkningar om Storbritannien (där vi gjorde ett misstag i kapitel 1, som Van Duijn koncentrerade sin kritik av boken som helhet på) tar vi också på allvar. Men samtidigt verkar Tylecotes allmänna aversion mot marxismen tvinga honom att anklaga oss för att hävda att det i slutet av 1940-talet skedde "en radikal förändring av den samhällspolitiska miljö i vilken systemet verkar (förstörelse av fackföreningar, eliminering av borgerlig demokrati, atomisering av arbetarklassen, omöjlighet till kollektiv försäljning av varan arbetskraft, etc.)".⁹ Detta är en märklig missuppfattning av vad vi faktiskt skrev. Vi har aldrig påstått att arbetarklassens allvarliga nederlag inträffade i slutet av 1940-talet. Vi placerade dem snarare under 1920- och 1930-talen (fram till 1942-43), och att de i olika grad omfattade alla de stora imperialistiska länderna utom USA, och även de flesta underutvecklade länderna (främst Kina, Indien och Latinamerika). Under dessa två decennier ökade mervärdet kraftigt, och den därav följande minskningen av arbetarklassens reala konsumtion *höll i sig fram till* slutet av 1940-talet (och framkallades inte då). Den långa efterkrigsboomen inleddes således med både en hög profitkvot och en expanderande marknad, eftersom löntagarnas reala konsumtion kunde öka kraftigt från en låg nivå.

Ett antal studier har försökt göra en mer exakt avgränsning av långa vågor i olika nationella ekonomier. Den mest framträdande av dessa är Jesús Albarracíns arbete om den spanska ekonomin, men liknande forskning har gjorts för Frankrike, Belgien, USA, Kanada, Västtyskland, Argentina och Italien.¹⁰ I Sovjetunionen, Östeuropa och de "officiella" kommunistpartierna förnekade ekonomer länge existensen av långa vågor. Men även där skedde en förändring under 1970-talet, initierad av Jürgen Kuczynski i DDR och Paul Boccara i det

⁸ Christopher Freeman, red., *Long Waves in the World Economy* (London, 1983).

⁹ Andrew Tylecote, *The Long Wave in the World Economy* (London, 1992), s 18.

¹⁰ Jesus Albarracin, *La onda larga del capitalismo español*, Colegio de Economistas de Madrid, 1987; se även Fontvielles arbete för Frankrike; Glismann, Rodemer och Wolter för Tyskland; Antonio Piaseo för Belgien; och Kiel Institute for World Economics för ett antal länder.

franska kommunistpartiet,¹¹ och sedan upplöskad i Sovjetunionen av Stanislav Mensjikov.¹² Situationen i Kina är oklar, men denna bok har publicerats av ett av Pekings universitet. Den långa natten av stalinistiskt förtryck och direkt tankekontroll gjorde varje seriös vetenskaplig debatt omöjlig i den miljön. I och med avstaliniseringen kom dock debatten om långa vågor igång igen och tog upp de kontroverser från 1920-talet som var förknippade med Kondratievs arbete. En sovjetisk författare har nyligen gjort en uttömmande sammanfattning av dessa dispyter, som mestadels handlade om frågan om ett automatiskt långsiktigt uppsving (dvs. hypotesen om en lång cykel) som t.ex. Trotskij förkastade från första början. De har ingen betydelse i förhållande till teorin om långa vågor.



Figur 10. Peter Grimes från Johns Hopkins University har skickat mig denna tabell som han tog fram för att visa den procentuella tillväxten av BNP per capita i USA.

Som redan nämnts anklagar Richard Day oss för att försöka göra en eklektisk och därför inkonsekvent kombination av Kondratiev och Trotskij. I själva verket säger vi uttryckligen att det inte finns någon symmetri mellan vändningen från lång expansion till lång depression (som i huvudsak är endogen) och vändningen från lång depression till lång expansion (som inte är endogen och kräver "systemchocker" utifrån). Vår egen teori är alltså distinkt; den måste bedömas på sina egna meriter, bekräftas eller motsägas mot bakgrund av historiska bevis och sin teoretiska följdriktighet. Man kan acceptera den. Man kan förkasta den. Men man kan inte behandla den som en eklektisk kombination av andra teorier.

Days misstag här är att knyta kontroversen om långa vågor till en politisk fråga som var en del av den allmänna ekonomiska debatten i SUKP och Sovjetunionen under 1920-talet och början av 1930-talet: det vill säga frågan om vilka möjligheter och begränsningar självförsörjning hade i förhållande till den internationella kapitalistiska ekonomin. I den debatten argumenterade Trotskij och Vänsteroppositionen (senare Förenade oppositionen) konsekvent mot att det var möjligt och meningsfullt att tänka sig Rysslands ekonomiska utveckling oberoende av världsekonomin. Att det var omöjligt med total isolering var faktiskt ett av de vikti-

¹¹ Paul Boccard et al., "Cycles longs, mutations et crise", *Issues* 16 (1983); och "Cycles longs et la longue phase de difficultés", *Issues* 29 (1987).

¹² Se den tyska översättningen, Stanislav Mensjikow, *Lange Wellen in der Wirtschaft* (Frankfurt/Main, 1989).

gaste argumenten mot teorin om att fullborda uppbygget av socialismen i ett land. Inte heller i denna fråga intar vi en ”eklektisk” ståndpunkt: vi är helt överens med Trotskij och har alltid varit det. Men den viktiga punkten här är att det inte på något sätt motsäger teorin om långa vågor av kapitalistisk utveckling. Vad det innebär är att världsmarknaden kommer att ha olika inverkan på den sovjetiska ekonomiska utvecklingen under långa depressioner och under långa expansioner av den internationella kapitalismen. Historien har helt klart bekräftat den hypotesen.

När vi använder begreppen ”endogen” och ”exogen” i detta sammanhang, måste vi klargöra exakt vad vi menar. Om ”exogen” definieras i förhållande till det borgerliga samhället, eller till det kapitalistiska produktionssättet i dess bredaste och mest abstrakta mening, så finns det naturligtvis ingen anledning till tvist. Det verkliga problemet (och den teoretiska svårigheten ur marxistisk synvinkel) är huruvida de tre långa uppgångar som började 1849, 1893 och 1940(48) var oundvikliga produkter av de depressioner som föregick dem, eller om de bara inträffade som ett resultat av ”systemchocker” som krig, borgerliga revolutioner, segerrika kontrarevolutioner eller kraftiga ökning av guldproduktionen. Vår egen ståndpunkt är till förmån för den andra hypotesen, som verkar stämma överens med de historiska bevisen.

När det gäller Boccara och Mensjikov lider båda deras värdefulla bidrag till teorin om långa vågor av en alltför rigid extrapolering från konjunkturcykelteorin. Boccasars nyckelbegrepp är en växling mellan överackumulering och devalvering av kapital. I den normala konjunkturcykeln grundar sig denna växling på det fasta kapitalets livslängd och den ökande fysiska och moraliska föråldring som endogent induceras mot slutet av högkonjunkturen. Men eftersom inga större delar av det fasta kapitalet håller i tjugo till trettio år (med undantag för byggnader och järnvägar, som förvisso inte har spelat någon större roll för investeringarna under ett århundrade eller mer) är det inte uppenbart varför deras föråldring skulle utlösa en ökad långsiktig devalvering av kapitalet och därmed en lång depression.

Mensjikov har konstruerat en genial modell som i huvudsak bygger på tre variabler, nämligen arbetsproduktivitets tillväxttakt, kapitalintensiteten (kapitalstock per faktiskt använd arbetstimme) och profitkvoten. Var och en av dessa variabler, hävdar han, justeras i olika takt. I huvudsak anpassas arbetsproduktiviteten till kapitalintensiteten och kapitalintensiteten till profitkvoten. Detta förklarar den långsiktiga rörelsens endogena, praktiskt taget automatiska, karaktär. Svängningar skapas av de långsamma anpassningsrytmerna. Om profitkvoten är hög finns det mindre behov av arbetsbesparande innovationer; följaktligen sker en lång expansion. Om profitkvoten sjunker kommer även nyinvesteringarna att minska och en lång depression inleds. Mot slutet av depressionen kommer däremot innovationerna att öka och därmed också profitkvoten, vilket till slut leder till att nyinvesteringarna ökar och en ny lång expansion inleds.

Grundantagandet här är en stabil eller nästan stabil mervärdekvot, så att profitkvoten uteslutande eller i huvudsak är en funktion av fluktuationer i kapitalets organiska sammansättning. Det finns dock inga empiriska bevis för detta. Tvärtom: sådana ekvationer eliminerar helt enkelt klasskampen och dess kumulativa långsiktiga effekter, det som Marx kallade rivalernas relativa styrka. Och när Mensjikov anklagar oss för att hävda att kapitalismen övervann den långa mellankrigsdepressionen genom ”olyckor eller knep”, ”reformer eller militarisering”, så gränsar hans formel till det absurda.¹³ Hur kan man betrakta Hitlers maktövertagande, Francos seger i spanska inbördeskriget, USA:s massiva upprustning, andra världskriget, USA-imperialismens dominans inom den kapitalistiska ekonomin efter kriget eller Marshallplanen som ”tillfälligheter eller knep”? Vad Mensjikov förutsätter är att en lång depression som tvingar kapitalismen att förnya sin teknologi och sina organisationsformer, inklusive arbetsorganisa-

¹³ *Ibid*, s 102.

tionen, automatiskt kommer att lyckas lägga bördan av en ny arbetsorganisation (och mycket annat) på arbetarklassen. Detta förnekar vi.

John Sterman, som liksom Forrester arbetar på M.I.T. Systems Analysis Center, har konstruerat en simuleringsmodell där långsiktiga rörelser i princip är resultatet av den inverkan på ekonomin som helhet som investeringsbeslut i produktionsvarusektorn (avdelning I i Marx reproduktionstabeller) har.¹⁴ De olika långsiktiga resultaten korrelerar sedan med olika tillväxttakter för försäljningen till slutkonsumenterna, det vill säga avdelning II. Vid en viss grad av korrelation mellan de två tillväxttakterna kommer överkapaciteten i avdelning I att utvecklas ganska långsamt under flera på varandra följande konjunkturcykler. Om disproportionerna blir större kommer en kumulativ tillväxt av överskottskapaciteten att ske.

Sterman kan stödja sig på empiriska data från den amerikanska ekonomins historia för att underbygga sin teori. Men han bygger inte i tillräcklig utsträckning in förmedlingen mellan profitkvoter *ex ante* [på förhand] och *ex post* [i efterhand] i sin teori. Mindre överkapacitet och mindre fysisk föråldring leder inte automatiskt till fler investeringsbeslut, såvida inte dessa motiveras av "rimliga" vinstförväntningar. Det är sant att en ökande överkapacitet och föråldring i värdetermer automatiskt leder till lägre investeringstakt. Men det ger oss bara en asymmetrisk långsiktig rörelse: en endogen vändning från lång expansion till lång depression; och en vändning från lång depression till lång expansion som utlöses av exogena faktorer (systemchocker) som leder till en kraftig uppgång i de förväntade och uppnådda profitkvoterna.

Anwar Shaikhs bidrag till marxistisk ekonomisk teori i allmänhet och till en marxistisk förklaring av långa vågor har varit helt enastående. Tyvärr går han vilse i en viktig fråga. Han skriver så här:

Mitt argument liknar Mandels [där långa vågor av ökad och minskad ackumulation är direkta uttryck för motsvarande långa vågor i profitkvotens uppgång och nedgång], med en avgörande skillnad. Mandels teori är en teori om långa vågor som bygger på upp- och nedgångar i profitkvoten. I motsats till detta har jag länge hävdats att Marx teori om en långsamt fallande profitkvot utgör en naturlig grund för en teori om långa vågor.¹⁵

Vi har naturligtvis aldrig förnekat den genomsnittliga profitkvotens långsamt fallande tendens. Men kapitalismens historia ställer marxisterna inför en verklig utmaning. Under tre perioder, efter 1848, efter 1892 och efter 1940(48), har det skett en imponerande långsiktig acceleration av kapitalackumulationen, vilket ur marxistisk synvinkel innebär en inte mindre imponerande ökning av profitkvoten. Det är omöjligt att hävda att detta på något som helst sätt "uttrycker" den genomsnittliga profitkvotens långsamt fallande tendens. Tvärtom bryter det tillfälligt den tendensen.

Anwar Shaikh hävdar att det som är relevant för övergången mellan långa vågor är den ökande profitmängden. Enligt Marx dämpar denna ökning visserligen delvis den sjunkande genomsnittliga profitkvotens effekter på den kapitalistiska affärsverksamheten. Marx säger dock tydligt att det bara är en av flera sådana tendenser. Det var och är vår uppfattning att åtminstone alla dessa "motverkande krafter" (förutom systemchockerna) måste verka för att en lång expansion ska kunna ske.

Anwar Shaikhs uppgifter visar i sig att denna uppgång i profitkvoten ägde rum under efterkrigstidens högkonjunktur i den amerikanska tillverkningsindustrin. Han tillägger sedan:

Under efterkrigstiden uppvisar den normala profitkvoten en tydligt nedåtgående trend. Men detta maskeras [!] av en 17-årig våg i kapacitetsutnyttjandet, som stiger kraftigt 1958-1966 för att sedan

¹⁴ John Sterman, "The Economic Long Wave: Theory and Evidence", i T. Vasko, red., *The Long Wave Debate* (Berlin, 1987).

¹⁵ Anwar Shaikh, i *New Findings* (se not 2), s 175.

sjunka lika kraftigt 1966-1975. Den faktiska profitkvoten stiger alltså under uppgången i efterkrigstidens långa våg, för att sedan falla under nedgångsfasen. Mandel skulle tolka detta som ett bevis på att den faktiska profitkvoten stiger och sjunker och att detta orsakar den långa uppgången och nedgången. Jag skulle tolka det som en effekt av en långsamt fallande profitkvoten, där den minskande lönsamheten till slut kväver den långa uppgången.¹⁶

Vi har inget att invända mot den sista delen av meningen. Men det har inte alls med saken att göra. För det verkliga problemet är inte vad som kvävde den långa expansionen. Problemet är vad som gjorde den möjlig. Anwar Shaikhs diagram 7.6 visar en kraftig ökning av profitkvoten. Vad var det då som orsakade efterkrigstidens högkonjunktur? Helt enkelt en ökning av kapacitetsutnyttjandet? Varför inträffade det? Var det inte också en funktion av expanderande marknader? Och leder inte detta oss tillbaka till *alla* ”motverkande krafter” funktion i den helhet som nämns ovan?

Rabah Benakouche hävdar att vårt antagande om en ökande organisk sammansättning av kapitalet inte bekräftas av empiriska data, och som stöd för sitt argument hävdar han att kapitalets organiska sammansättning återspeglas i kvoten mellan kapital och produktion.¹⁷ Detta är felaktigt. Gerard Duménil och Dominique Levy har nyligen tagit fram data för USA som bekräftar en konstant ökning av kvoten mellan kapital och arbete mellan 1869 och 1989, det vill säga under 120 år, även om rytmen var mycket starkare under perioderna 1869-1912 och 1951-89 och mycket svagare mellan 1912 och 1951.¹⁸ Kvoten mellan kapital och arbete överensstämmer inte helt med kapitalets organiska sammansättning, men den är nära förknippad till den. Alltså visar det sig att vi har rätt.

Benakouche gör det intressanta påpekandet att profitkvotens upp- och nedgångar måste ställas i förhållande till vad han kallar arbetsprocessens organisation. Vi skulle föredra att hålla oss till den klassiska marxistiska terminologin om mervärdekvoten. Men när han talar om hur relativt ”poröst arbetet är” borde han i alla händelser ha klargjort den centrala frågan. Kapitalets möjlighet att utvinna mer merarbete från produktivt lönearbete beror på slutresultatet av två motsägelsefulla rörelser: arbetsproduktivitetens tillväxttakt, som är källan till det relativa mervärdet, och arbetarnas förmåga att genom den pågående klasskampen öka arbetskraftens värde (produktionspriset) genom att i lönerna införliva köpkraft för ytterligare varor och tjänster. Vi återkommer till detta i nästa kapitel.

I själva verket är den ständigt stigande massarbetslösheten under den nuvarande lågkonjunkturen till stor del ett resultat av arbetsproduktivitetens konstanta ökning under förhållanden med en kraftigt minskad genomsnittlig tillväxttakt för produktion och inkomster.

I den första upplagan av denna bok hade vi svårt att få fram statistiska uppgifter om långsiktiga fluktuationer i den egentliga profitkvoten. Vi använde därför räntefluktuationer som en indikator (eller återspeglning) av profitkvoten. Men sedan dess har Dumenils och Levys studier direkt bekräftat den långsiktiga fluktuationen av profitkvoten i USA.

Anwar Shaikhs uppgifter visar i sig att denna uppgång i profitkvoten ägde rum under efterkrigstidens högkonjunktur i den amerikanska tillverkningsindustrin. Han tillägger sedan:

Under efterkrigstiden uppvisar den normala profitkvoten en tydligt nedåtgående trend. Men detta maskeras [!] av en 17-årig våg i kapacitetsutnyttjandet, som stiger kraftigt 1958-1966 för att sedan sjunka lika kraftigt 1966-1975. Den faktiska profitkvoten stiger alltså under uppgången i efterkrigstidens långa våg, för att sedan falla under nedgångsfasen. Mandel skulle tolka detta som ett bevis på att den faktiska profitkvoten stiger och sjunker och att detta orsakar den långa uppgången och

¹⁶ *Ibid*, s 185.

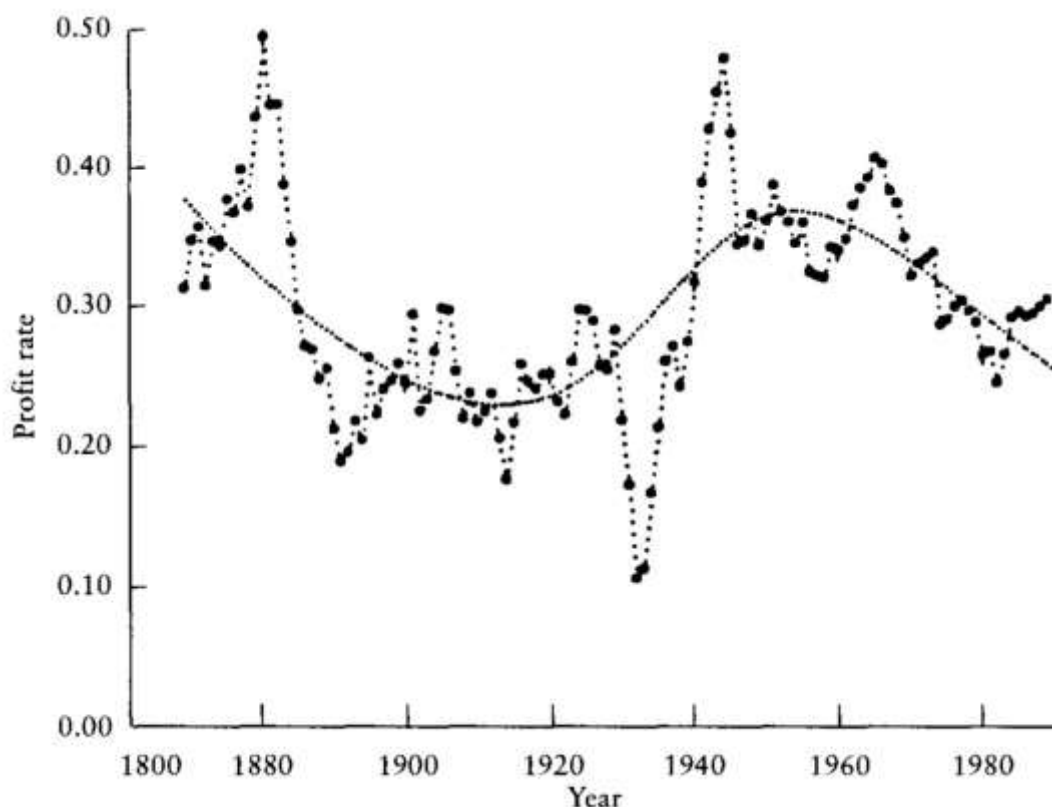
¹⁷ Rabah Benakouche, *Inflação e Crise* (Persepolis, 1981), s 95-6.

¹⁸ Duménil and Levy, *The Economics of the Profit Rate* (Brookfield, 1993), s 274.

nedgången. Jag skulle tolka det som en effekt av en långsamt fallande profitkvoten, där den minskande lönsamheten till slut kväver den långa uppgången.¹⁹

Vi har inget att invända mot den sista delen av meningen. Men det har inte alls med saken att göra. För det verkliga problemet är inte vad som kvävde den långa expansionen. Problemet är vad som gjorde den möjlig. Anwar Shaikhs diagram 7.6 visar en kraftig ökning av profitkvoten. Vad var det då som orsakade efterkrigstidens högkonjunktur? Helt enkelt en ökning av kapacitetsutnyttjandet? Varför inträffade det? Var det inte också en funktion av expanderande marknader? Och leder inte detta oss tillbaka till *alla* "motverkande krafter" funktion i den helhet som nämns ovan?

Rabah Benakouche hävdar att vårt antagande om en ökande organisk sammansättning av kapitalet inte bekräftas av empiriska data, och som stöd för sitt argument hävdar han att kapitalets organiska sammansättning återspeglas i kvoten mellan kapital och produktion.²⁰ Detta är felaktigt. Gerard Duménil och Dominique Levy har nyligen tagit fram data för USA som bekräftar en konstant ökning av kvoten mellan kapital och arbete mellan 1869 och 1989, det vill säga under 120 år, även om rytmen var mycket starkare under perioderna 1869-1912 och 1951-89 och mycket svagare mellan 1912 och 1951.²¹ Kvoten mellan kapital och arbete överensstämmer inte helt med kapitalets organiska sammansättning, men den är nära förknippad till den. Alltså visar det sig att vi har rätt.



Figur

11. Den historiska profilen av profitkvoten och dess tendens (1869-1989). Anpassad från Duménil och Levy.²²

Benakouche gör det intressanta påpekandet att profitkvotens upp- och nedgångar måste ställas i förhållande till vad han kallar arbetsprocessens organisation. Vi skulle föredra att hålla oss till den klassiska marxistiska terminologin om mervärdekvoten. Men när han talar om hur

¹⁹ *Ibid*, s 185.

²⁰ Rabah Benakouche, *Inflação e Crise* (Persepolis, 1981), s 95-6.

²¹ Duménil and Levy, *The Economics of the Profit Rate* (Brookfield, 1993), s 274.

²² *Ibid*, s 251.

relativt ”poröst arbetet är” borde han i alla händelser ha klargjort den centrala frågan. Kapitalets möjlighet att utvinna mer merarbete från produktivt lönearbete beror på slutresultatet av två motsägelsefulla rörelser: arbetsproduktivitetens tillväxttakt, som är källan till det relativa mervärdet, och arbetarnas förmåga att genom den pågående klasskampen öka arbetskraftens värde (produktionspriset) genom att i lönerna införliva köpkraft för ytterligare varor och tjänster. Vi återkommer till detta i nästa kapitel.

I själva verket är den ständigt stigande massarbetslösheten under den nuvarande lågkonjunkturen till stor del ett resultat av arbetsproduktivitetens konstanta ökning under förhållanden med en kraftigt minskad genomsnittlig tillväxttakt för produktion och inkomster.

I den första upplagan av denna bok hade vi svårt att få fram statistiska uppgifter om långsiktiga fluktuationer i den egentliga profitkvoten. Vi använde därför räntefluktuationer som en indikator (eller återspeglings) av profitkvoten. Men sedan dess har Dumenils och Levys studier direkt bekräftat den långsiktiga fluktuationen av profitkvoten i USA.

En av förklaringarna till att profitkvoten under en lång expansiv period ligger kvar över genomsnittet är att det på lång sikt finns olika källor till övervinster, varav de mest påfallande är tekniska och monopolistiska vinster. Det faktum att dessa finns tillgängliga hänger samman med dialektiken mellan vetenskapliga upptäckter, teknisk innovation och teknisk spridning, som redan har behandlats i kapitel 2 i denna bok. Vi såg där att Schumpeter, och senare Gerhard Mensch samt Van Duijn, Dosi och andra, menar att det sker en ”hopbuntning” av tekniska innovationer mot slutet av långa depressiva vågor och är den främsta orsaken till en expansiv lång våg. För att verifiera Mensch/Van Duijn-hypotesen har Kleinknecht gjort en grundlig genomgång av befintliga data och det aktuella läget i kontroversen, och särskilt utgått från Mandavis utvärdering av 120 större innovationer.²³ Efter att ha tagit hänsyn till ett antal kritiska synpunkter, särskilt från Clark, Freeman och Soete,²⁴ drar Kleinknecht slutsatsen att hypotesen om ”kluster av innovationer” inte kan ifrågasättas. Han tillägger att en lång depression sannolikt kommer att ha ett motsägelsefullt inflytande på framväxten av ny teknik, eftersom den å ena sidan ger ett starkt incitament att gå i nya riktningar, men å andra sidan ökar riskerna med en sådan utveckling. Enligt Kleinknecht tyder de empiriska bevisen på att den ”depressionsutlösande” mekanismen är starkare än de hämmande faktorerna.²⁵ Det är dock tveksamt om slutsatsen är giltig, åtminstone i en så förenklad form.

För att rädda sin ursprungliga ståndpunkt, som egentligen innebär en teknologisk förklaring av långa vågor, har Mensch utvecklat en mer sofistikerad förklaring av vändningen från lång depression till lång expansion.²⁶ Han anser nu att en viktig bidragande faktor är att det sker nedslående värdeminskningar på installerade kapitalvaror i stagnerande branscher. Detta får investerare att söka efter alternativ, med hänsyn till fluktuationer i kapacitetsutnyttjandet, och gör därmed systemet redo för ny teknik.²⁷

Det finns dock en lucka i Menschs resonemang. För att massiva (till skillnad från förberedande) innovationer skall kunna ske måste det samtidigt ske en kraftig ökning av profitkvoten och en betydande utvidgning av marknaden. Inga massiva investeringar i ny teknik och nya produkter kommer att ske så länge den förväntade försäljningen ligger under ett visst tröskelvärde. Vi talar om miljardtals enheter, om inte mer, som säljs över hela världen under flera decennier. Så frågan är inte: Finns det nya uppfinningar tillgängliga? eller Har nya innovationer påbörjats? Frågan är: Är de av tillräcklig omfattning och varaktighet för att möjliggöra en

²³ Se Mandavi, *Technological Innovation, an Efficiency Investigation* (Stockholm, 1972).

²⁴ Freeman (se not 8), kapitel 6.

²⁵ Kleinknecht (se not 7).

²⁶ Mensch, Coutinho och Kaasch, kapitel 4 i Freeman, red. (se not 8).

²⁷ Anwar Shaikh har skrivit vad som verkar vara den definitiva studien av kapacitetsutnyttjandet i USA.

upprepning av efterkrigstidens högkonjunktur? Bevisen hittills pekar tydligt i motsatt riktning.

Varken miljarder ”ekologiskt rena” bilar eller miljarder hushållsrobotar eller robotar för laser-tillämpningar kommer sannolikt att säljas inom en överskådlig framtid. Elbilen har visserligen passerat det rent experimentella stadiet.²⁸ Detsamma gäller nya framsteg inom biotekniken. Men en massiv introduktion av dem (och därmed ett massivt uppträdande av teknologiska vinster) hämmas av formidabla ekonomiska hinder.²⁹

Det bör tilläggas att vi redan i den första utgåvan av denna bok nämnde vikten av att de tekniska innovationer som krävs för att leda till en verklig teknologisk revolution är kumulativa. Var och en av dessa innebär nya maskinsystem, baserade på olika energikällor. Först hade vi maskiner som tillverkades genom hantverksarbete och som fortfarande drevs med ånga (den första teknologiska revolutionen). Sedan fick vi av människor styrda maskiner som drevs med elektricitet (andra tekniska revolutionen). Den tredje teknologiska revolutionen, som fortfarande pågår, innebär maskinsystem som drivs halvautomatiskt genom massiv användning av mikroelektronik.

Christopher Freeman urskiljar fem ”Kondratiev-vågor” (den femte är fortfarande på gång) i ett intressant avsnitt som vidareutvecklar de synpunkter vi har framfört i detta avseende. Han koncentrerar sig sedan på en grundlig analys av den ”tredje Kondratiev-vågen”, som han kallar ”stålets, elektrifieringens och imperialismens tidsålder”.³⁰

Slutligen bör vi betona en samhällsekonomisk aspekt av problemet med tekniska revolutioner, en aspekt som kopplar efterfrågedynamiken till utbudsdynamiken. Om vi bara tar den tredje tekniska revolutionen, så kan vi säga att uppemot 40% av den höga tillväxten under efterkrigstidens högkonjunktur berodde på endast två sektorer: bostäder och bilar. Inte nog med att miljarder enheter byggdes och såldes inom dessa två sektorer, de ledde också till en enorm försäljning inom andra industrisektorer: gummi, kullager, batterier, bensin och andra bränslen, motorvägar, hushållsutrustning, färg, glas och så vidare. För att en ny expansiv våg skall uppstå måste nya produkter produceras som har samma kumulativa dynamik. Och det är uppenbarligen inte fallet med färgteveapparater eller persondatorer. Här står vi inför en grundläggande motsägelse i den kapitalistiska tillväxtprocessen: nämligen att det krävs både en kraftig ökning av profitkvoten och en enorm utvidgning av marknaden för att åstadkomma en lång expansion. Normalt kolliderar det kapitalistiska sättet att säkerställa det första villkoret med det kapitalistiska sättet att säkerställa det andra.

Att anta att en stigande profitkvot mer eller mindre automatiskt skulle garantera en motsvarande expansion av marknaden för masskonsumtionsvaror är lika orealistiskt som att anta att en massiv ökning av försäljningen av konsumtionsvaror automatiskt skulle leda till en ökning (för att inte tala om en långsiktig ökning) av profitkvoten. Endast under exceptionella omständigheter kommer dessa två villkor för långsiktig expansion faktiskt att sammanfalla.

En lång depression kommer alltså att stimulera sökandet efter ny teknik och nya produkter, men den kommer också att hämma allt som ligger bortom de tidiga stadierna av innovation. Det är alltså inte den tekniska innovationen *per se* [i sig] som utlöser en ny långsiktig expansion. Det är först när expansionen redan har inletts som tekniska innovationer kan ske i stor skala. De enorma teknikvinster som de genererar för de innovativa företagen ger sedan fart åt en långsiktig expansion. Senare, när de nya teknikerna och produkterna blir mer

²⁸ I november 1993 ägde en internationell rallytävling för elbilar rum i den franska staden La Rochelle.

²⁹ Kraftiga nedskärningar i de statliga subventionerna till hälso- och sjukvårdssektorn har tvingat läkemedelsbolagen att dra ned på sina FoU-utgifter. *Financial Times*, 23 mars 1994.

³⁰ Christopher Freeman, ”The Third Kondratieff Wave”, bidrag till symposiet om långa vågor som hölls i Bryssel i januari 1989.

utbredda, börjar naturligtvis de tekniska vinsterna att urholkas. Detta sker trots oligopolens ansträngningar att försvara dem, bland annat genom att sätta upp hinder för nya massiva innovationer som skulle kunna "moraliskt avskriva" den enorma produktionskapacitet som redan finns på plats. Därför tenderar innovationsinitiativet att glida över till nya mindre företag, även om dessa inte har medel för massiva satsningar och endast kan fungera som initiativtagare, inte som generaliserare, av innovationer.

Vi står därför fast vid vår "kapitalackumulation" som förklaring till de långa vågorna. Det är den summa av faktorer som i slutändan kompenserar en långsiktig nedgång i profitkvoten som är det grundläggande villkoret för möjligheten till en ny lång expansion. Massiva tekniska innovationer förklarar varför denna rörelse tar fart, inte varför den inträffar.

Hela denna debatt har synnerligen konkreta implikationer. Uppenbarligen fortsätter konjunkturuppgångar att äga rum under långa depressioner, precis som periodiska överproduktionskriser fortsätter att bryta ut under långa expansioner. Men är det möjligt att den nuvarande "långa depressionen" så småningom kommer att ge vika för en "mjuklandning"? När vi förutspår något annat är vi varken dogmatiska eller ägnar oss åt politiskt önsketänkande. Vi utesluter inte en sådan möjlighet i princip. Vi identifierar bara vad som är dess grundläggande förutsättning: en massiv "systemchock" som kombinerar en kraftig ökning av profitkvoten (orsakad av en ännu kraftigare ökning av mervärdekvoten) och en avsevärd utvidgning av marknaden. Det senare kan i den nuvarande världssituationen endast ske genom en total integration av f.d. Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina i den kapitalistiska världsmarknaden. Det förstnämnda skulle kräva ett stort nederlag för arbetarklassen (inte nödvändigtvis i form av fascistliknande diktaturer) och ett inte mindre allvarligt nederlag för befrielseströrelserna i "tredje världen", i båda fallen åtminstone i alla de viktigaste länderna.

De första stegen i denna riktning har förvisso redan tagits, men slutresultatet är långt ifrån säkert. Att anta att massarbetslöshetens och massfattigdomens utbredning i världen ensamt skulle kunna leda till sådana resultat är att bortse från potentialen för massmotstånd och dess olika politiska uttryck. I ljuset av vad som händer i ett antal länder är det inte en realistisk hypotes.³¹ Så vi återkommer till problemet med klasskampscykelns relativa självständighet från långa vågor i den internationella kapitalistiska ekonomin som sådan. Ur marxistisk synvinkel utgör detta ett grundläggande metodologiskt/teoretiskt problem, och vi upprepar här bara vad vi sade vid Brysselsymposiet i januari 1989.

För att föra kontroversen till dess avgörande slutsats: bestäms klasskampscykeln mekaniskt av ekonomiska krafter som i huvudsak härrör från sysselsättningsnivåer [dvs. från fluktuationer i arbetskraftens reservarmé]? Gör långvariga depressioner det oundvikligt med förkrossande nederlag för arbetarklassen? Var Adolf Hitlers seger 1933 oundviklig? Eller bör man snarare säga att det faktiskt finns en relativ autonomi för vilka resultat klasskampen leder till på lång sikt, en relativ frikoppling av klasskampen från upp- och nedgångarna i investeringar, produktion, sysselsättning och inkomster? Kan den subjektiva faktorn i historien ... göra en avgörande skillnad mellan seger och nederlag för till exempel fascismen? ...

³¹ Den dramatiska nedgången i reallönerna i Latinamerika återspeglas i följande siffror:

Industrilöner i reala termer:

	1980	1988-89	1990-91	1992-93
Argentina	100.0	90.1	79.9	77.5
Brasilien	100.0	78.7	88.0	97.3
Chile	100.0	101.3	106.7	114.2
Colombia	100.0	122.3	130.9	134.5
Mexiko	100.0	61.1	65.8	71.0
Peru	100.0	60.2	37.9	39.6
Venezuela	100.0	48.0	40.2	40.6

Source: IDB (1993), ECLA (1993), World Bank (2)

Det är, i ljuset av empiriska bevis, obestridligt att reallönernas långsiktiga fluktuationer inte är en enkel funktion av arbetslöshetens upp- och nedgångar, utan en funktion av en hel rad variabler, som jag har försökt analysera på annat håll.

Det finns en intressant filosofisk debatt som ligger bakom denna kontrovers. Två varianter av determinism står här mot varandra: å ena sidan en mekaniskt ekonomisk (ekonomistisk) rätlinjig determinism; å den andra en dialektiskt parametrisk socioekonomisk determinism. Jag hävdar att den andra varianten av determinism, som ser två eller tre möjliga utfall för varje specifik historisk kris – förvisso inte otaliga, inte heller sådana som är utan förhållande till de grundläggande drivkrafterna i ett givet produktionssätt, men definitivt flera – motsvarar både Marx' teori och Marx' analytiska praktik.³²

³² I *New Findings* (se not 2), s 331.

Andre Gunder Frank hävdar att vår tes om klasskampens relativa oberoende av de rådande ekonomiska förhållandena på något sätt hänger samman med vårt politiska engagemang för världsrevolutionen, d.v.s. för arbetarklassens offensiva potential. En granskning av vad jag sade på Brysselsymposiet, där Gunder Frank var närvarande, och vad jag säger i denna bok, kommer att visa att detta inte alls är fallet.

Jag betonar både att arbetarnas kamp mot kapitalets försök har haft en defensiv karaktär ända sedan den långa depressiva vågen inleddes, och att misslyckande eller framgång i denna kamp inte är ekonomiskt förutbestämt.

Med andra ord betonar jag dialektiken mellan de objektiva och subjektiva faktorerna i historien och behovet att ställa parametrisk determinism mot mekanisk determinism.

6. Nya frågor, nya förtydliganden

Sedan den första upplagan av denna bok kom ut har ett antal internationella vetenskapliga symposier bekräftat det växande intresset för frågan om ”långa vågor”. Sådana evenemang ägde rum i juni 1985 i Paris, sponsrade av Fernand Braudel Center, Binghamton och Maison des Sciences de l'Homme; i juni 1985 sponsrade av International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA); i juni 1985 i Weimar (DDR) sponsrade av IIASA; i december 1986 vid universiteten i Siena och Florens; i juli 1987 vid universitetet i Montpellier, sponsrat av samma IIASA och Fernand Braudel Center; i mars 1988 i Novosibirsk (Akademgorodok); och i januari 1989 vid Vrije Universiteit Bryssel, organiserat av Kleinknecht, Wallerstein och mig själv.

De flesta av dessa debatter och diskussioner koncentrerade sig på vad David Gordon har kallat ackumulationens sociala villkor. I en uppsats till Brysselsymposiet hävdade Gordon att vi i det första kapitlet i denna bok har misstolkat hans åsikter genom att klassificera honom som en del av den endogena skolan av teoretiker om ”långa vågor”. Det är möjligt att vår kritik av Gordon var överdriven. Vi noterar dock att han själv uttryckligen kände ett behov av att korrigera sin ståndpunkt i frågan.¹ Låt oss därför, istället för att fortsätta en överspelad polemik, konstatera att vi nu i stort sett är överens om betydelsen av den exogena komponenten (”systemchocker”) i den kausala kedja av faktorer som leder från en depressiv till en expansiv lång våg.

Viktiga nya data har understrukit betydelsen av vissa trender och händelser i den kapitalistiska utvecklingens långa vågor. Låt oss särskilt nämna följande: förändringar i löntagarnas konsumtion, som omfattar det paket av varor och tjänster som anses vara ”socialt nödvändiga” och som kan köpas med en genomsnittslön; förändringar i arbetets organisation på fabriksnivå, inklusive i de så kallade ”tjänsteindustrierna”; mätbara förändringar i intensiteten och resultatet av den aktuella klasskampen, särskilt strejker; förändringar i utbudet av lönearbete, inklusive effekterna av variationer i den internationella migrationen; sambanden mellan en kapitalistisk stats herravälde på världsmarknaden och dess valutas förmåga att accepteras över hela världen som ”allmän ekvivalent”, att vara ”lika bra som guld”; den roll som krig, revolutioner och kontrarevolutioner spelar för sådana hegemoniska makters uppgång och fall; den roll som kreditexpansion och -kontraktion spelar för växlingen mellan ”långa vågor”; förändringar i relationerna mellan ”kärna och periferi” och deras inverkan på långa vågor.

Alla dessa förtydliganden gör att vi kan vara mer precisa i analysen av både begreppet ”sociala villkor för ackumulation” och debatten om ”endogent kontra exogent”. Låt oss först notera bidraget från Mauro Galeati från universitetet i Ancona, som hittills har fått alltför lite uppmärksamhet.² Det återinför i teorin om långa vågor den keynesianska, eller nykeynesianska, aspekten med ”efterfrågestyrning” med hjälp av kraftiga fluktuationer i multiplikatorn. Vi har grundläggande invändningar mot Keynes förklaring av konjunkturcykler. Men ur marxistisk synvinkel (som betraktar ekonomisk tillväxt [utvidgad reproduktion] som en enhet mellan en process för produktion av mervärde och en process för realisering av mervärde, där den första inte på något sätt garanterar den andra) är en studie av fluktuationerna i den ”samlade efterfrågan” under långa vågor en nödvändig och hittills försummad del av analysen av långa vågor.

¹ David Gordon, ”Stages of Accumulation and Long Economic Crisis”, stencil, s 38, senare i Hopkins och Wallerstein, red., *Processes in the World System* (London, 1980).

² ”Aggregate Demand and Kondratieff Cycle: A Methodological Note”, *Newsletter on Long Waves*, sponsrad av Fernand Braudel Center och Maison des Sciences de l'Homme, Paris, april 1987.

Inte utan samband med dessa fluktuationer i den ”samlade efterfrågan” är frågan om nivån på den ”samhälleligt nödvändiga lönen” under på varandra följande långa vågor. Som vi många gånger har erinrat om var Marx kategoriskt emot alla teorier om ”järnhårda lönelagar” av det slag som Malthus eller Lassalle (och i viss mån även Ricardo) antog, vilka i sista hand vilar på demografiska överväganden. Som ett resultat av variationer i utbudet av lönearbetare på grund av fluktuationer i födelsetalen (eller barns överlevnad) antas lönerna alltid sjunka till ett fysiologiskt minimum. För Marx har lönerna däremot två delar: en fysiologisk och en ”historisk” eller ”social”. Den förstnämnda utgör den nedre gräns under vilken lönerna inte kan sjunka utan att arbetarklassen, och därmed kapitalismen själv, hotas av sönderfall. På samma sätt har den historiska/sociala delen en övre gräns bortom vilken lönerna inte kan stiga utan att mervärdet, och därmed kapitalismen, försvinner. Men mellan den nedre och den övre gränsen kan lönerna fluktuera och gör det också, som en funktion av vad Marx kallade ”kraftförhållandet mellan de kämpande [klasserna]”.³

Vi kan anta att det, under konjunkturcykelns högkonjunktur och under en expansiv lång våg, i allmänhet finns ett större utrymme för löntagarna att införliva nya varor och tjänster i den socialt erkända genomsnittslönen. Omvänt gäller att det under en ekonomisk kris och under en lång depression finns större utrymme för kapitalisterna att eliminera ett visst antal varor från den genomsnittliga reallönen. Men detta är bara möjligheter. I vilken utsträckning de faktiskt förverkligas, om alls, beror på en dialektik mellan objektiva och subjektiva faktorer i historien, bland vilka graden av organisation, klassmedvetenhet och stridbarhet hos det borgerliga samhällets två grundläggande klasser, liksom kvaliteten på och enigheten hos deras ledarskap och karaktären på deras historiska traditioner, spelar en viktig roll. Det som Rosa Luxemburg kallade den moderna arbetarrörelsens civiliserande karaktär består just i dess tendens att göra löntagarna medvetna om nya behov och få dem att kämpa för att de ska förverkligas. Marx gjorde samma poäng i *Grundrisse*⁴ och i manuskriptet *Zur Kritik der politischen Ökonomie* från 1861-63. Bebel uttryckte det senare negativt när han talade om arbetarnas ”fördömda brist på behov” (*verdamt Bedürfnislosigkeit*).

Till denna ökning av mängden varor och tjänster som konsumeras av löntagare under faser av ekonomisk expansion måste (vilket Marx upprepade gånger betonade) läggas de civiliserande effekterna av arbetarnas kamp för en kortare arbetsdag, inklusive dess positiva inverkan på utvecklingen av de positiva krafterna. Återigen, i faser av ekonomisk kris och depression, försöker kapitalet att vända denna trend. Men då kommer sedvänjor och traditioner in i bilden. När arbetarklassens familjer har vant sig vid vissa konsumtionsmönster och en viss längd på arbetsdagen, kan deras motstånd mot kapitalisternas försök att urholka tidigare vinster vara mycket starkt, trots en försämrad styrkebalans på grund av massarbetslöshet. Det som för närvarande sker i angreppet på socialförsäkringsbestämmelserna illustrerar väl denna tendens.

Kapitalet kommer att försöka försvaga eller bryta ner arbetarnas förmåga till motstånd genom att utvidga reservarmén av arbetskraft och tillfoga arbetarklassen massiva politiska och sociala nederlag. Omorganisering av arbetsprocessen på fabriksnivå är en väsentlig del av den första trenden. Men detta blir sedan, tillsammans med angrepp på reallönerna, den främsta orsaken till växande klasskonflikter under slutfasen av en depressiv lång våg.

Det är sant att arbetarna ofta går in i en lång expansion i en relativt svag position. Under den föregående depressionen har deras relativa klasstyrka urholkats av långvarig massarbetslöshet och utarmning, vilket kanske har lett till politiska nederlag. Men under den långa expansionen byggs denna styrka gradvis upp igen, tack vare ökad sysselsättning, bättre förutsättningar för organisering och kamp samt svagare motstånd från arbetsgivarna mot löneökningar. (Natur-

³ Marx, [Lön, pris och profit](#), på marxists.org.

⁴ Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth, Middlesex, 1975), s 287-8.

ligtvis utvecklas ingen av dessa processer mekaniskt; den ”subjektiva faktorn” spelar alltid en viktig roll).

Omvänt går arbetarklassen ofta in i en efterföljande depressionsvåg med större styrka än den gick in i den expansiva vågen, en större förmåga att försvara sig och slå tillbaka (återigen med hänsyn tagen till alla varianter av den ”subjektiva faktorn”). Vi får därför en dialektik av ojämn och kombinerad utveckling av aktuella ekonomiska trender, arbetarklassens reaktioner och ekonomiska slutresultat, där lönearbetets strukturella beroende av (underordnande under) kapitalet kombineras med den relativa autonomin hos arbetarklassens reaktioner (kamp). Återigen är detta asymmetriskt. Arbetarna kan inte hindra kapitalet från att reagera på den sjunkande profitkvoten genom åtgärder som leder till en lågkonjunktur. Men det sätt på vilket de försvarar sig kommer att påverka systemets förmåga att inleda ett nytt långsiktigt uppsving på arbetarnas bekostnad. Det finns alltså en rörelse i tre faser: en initial ekonomisk utveckling som följer av kapitalisternas beslut; en rad reaktioner och konflikter inom arbetarklassen och mellan kapitalister; en slutlig ekonomisk utveckling som följer av samspelet mellan den andra och den första. Denna komplexa dialektik motsvarar det grundläggande historiska faktum att den kapitalistiska tillväxten alltid är en ojämn, oproportionerlig tillväxt, vars resultat inte är bestämt i förväg.⁵

Francisco Louça har kastat nytt ljus över debatten om endogen kontra exogen, där han har identifierat tjugotre bidragande faktorer.⁶ Han placerar debatten inom den bredare ramen för förhållandet mellan vetenskapliga upptäckter och tekniska framsteg, och går längre än de slutsatser som vi drog i början av kapitel 2 i denna bok. Där hävdade vi att förhållandet mellan vetenskapliga framsteg och långa vågor i sista hand kan reduceras till den tillämpade vetenskapens roll i samband med kapitalistisk produktion och ackumulation. Men detta stod i konflikt med vårt eget insisterande på klasskampscykelns relativa autonomi. Vi håller med Louça när han förkastar den tekniskt ekonomiska modellen, till förmån för föreställningen om ett tekniskt ekonomiskt delsystem som tillsammans med samhällsinstitutionella förändringar i allt väsentligt förklarar övergången från en lång våg till en annan. Vetenskapliga upptäckter kan tillsammans utgöra en vetenskaplig revolution och sedan utlösa en teknisk revolution. När Louça diskuterar teorier om vetenskapliga revolutioner⁷ betonar han, att även om de oftast utgår från jämviktsteoriens premisser så bekräftar den ekonomiska historien den marxistiska tesen att kapitalismen är ett system i obalans där tillfällig jämvikt är ett gränsfall. I ljuset av denna analys blir debatten om ”endogen kontra exogen” tydligare. Således är tekniska revolutioner, liksom skärpt klasskamp och arbetarklassens och arbetarrörelsens relativa styrka, uppenbarligen endogena under långa vågor. Men det faktiska utfallet av klasskonflikter är inte förutbestämt. Det är en delvis oberoende variabel, och är i just den meningen inte endogen. Den är inte förutsägbar för kapitalistklassen. Den påverkar dess investeringsbeslut och därmed kapitalets förmåga att inleda en ny expansiv lång våg, oavsett om det finns eller inte finns upptäckter, uppfinningar och nya produkter som kan utlösa en våg av massiva tekniska innovationer.⁸

⁵ Pascal Buléon vid universitetet i Caen har skrivit en övertygande analys av vad han kallar ”en internationell cykel av arbetskonflikter” under 1970- och 1980-talen i Europa.

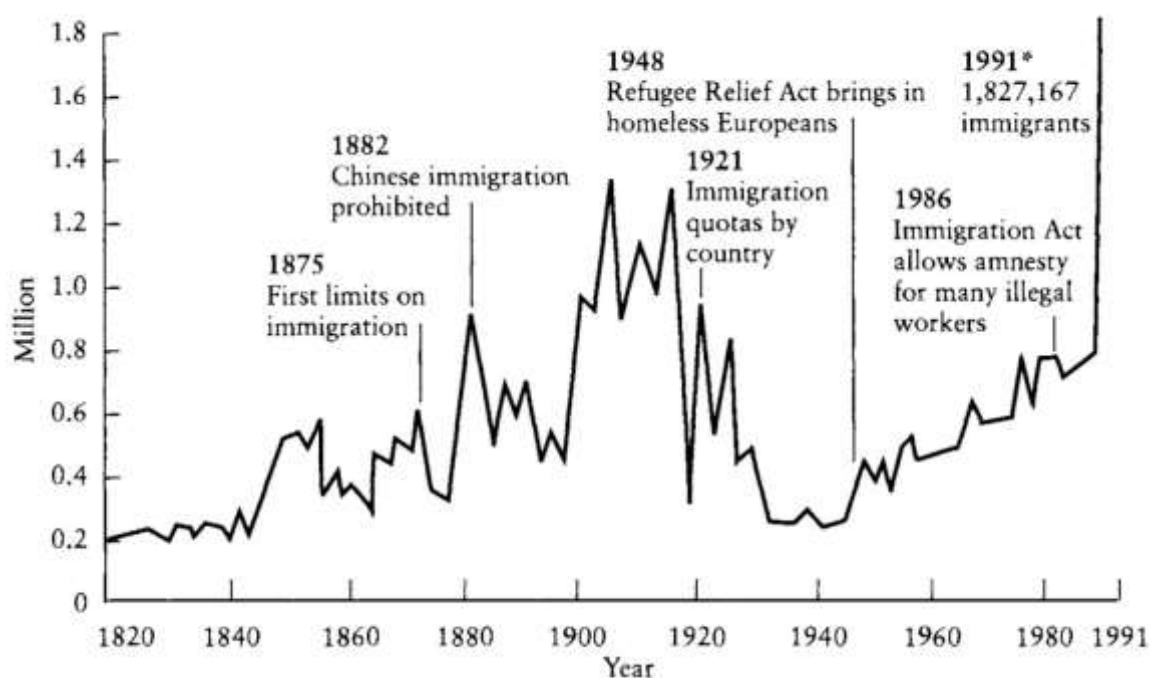
⁶ Francisco Louça, ”A Transição de 'Paradigma tecno-económico' como factor das ondas do desenvolvimento capitalista: o caso da revolução micro-eletrónica”, magisteruppsats, Lissabon, juni 1993, s 113.

⁷ Förutom Kuhns välkända bok *The Structure of Scientific Revolutions*, nämner Louça Bonaventura Santos, *Introducao a uma Ciencia Posmoderna* (Oporto, 1989), och Rene Thom, ”Les limites necessaires de l'investigation scientifique”, stencilerat meddelande till det symposium som anordnades av fransk-portugisiska institutet, Lissabon, 1993. Dessa källor bör läggas till dem som vi citerar i kapitel 2.

⁸ Under tiden har Louça skrivit en ny bok (*Turbulence in Economics: the long historical perspective of the long waves of capitalist development*) som, genom sin bibliografi, sin rika och mångsidiga analys, sin omfattande användning av matematiska metoder för verifiering och bevisföring, är den överlägset bästa boken hittills om problematiken med långa vågor. Den är helt överlägsen mitt eget arbete. Men just på grund av sin extrema

Bortsett från rationalisering (d.v.s. ökade arbetsbesparande investeringar), så ändrar den massiva invandringens upp- och nedgångar förhållandet mellan utbud och efterfrågan på lönearbete och därmed det objektiva styrkeförhållandet mellan kapital och arbete.⁹ Även här har förhållandet till långa vågor belysts ytterligare, särskilt genom Lydia Potts arbete.¹⁰ De uppgifter hon anger visar en tydlig korrelation av internationella migrationsvågor i alla de stora kapitalistiska länderna under 1800- och 1900-talen, med undantag endast för Japan. Det finns starka toppar i den internationella migrationen under långa expansiva vågor, medan det finns en relativ nedgång under långa depressioner. Under efterkrigstiden var denna korrelation med långa vågor ännu mer uttalad. I Västtyskland nådde antalet immigrerade arbetstagare en topp 1973 (11,9% av den totala arbetskraften) och var nere på 7,5% 1987. I Frankrike nåddes den högsta nivån 1973 och har sedan dess stadigt sjunkit.

Följande diagram visar en imponerande korrelation för USA. Att den stigande invandringstrenden i USA inte verkar ha vänt, trots den långa depressiva vågen sedan början av 1970-talet, beror på ett antal faktorer.



* 1991 års siffra är uppblåst av amnestin i 1986 års lag

Figur 12. De stora vågorna av invandring till USA. Bearbetad från *Sunday Times*, 22 augusti 1993.

Först och främst är de officiella siffrorna missvisande när det gäller 1986 års lag som ger amnesti till illegala invandrare: det vill säga, de återspeglar inte en ökning av den verkliga invandringsnivån utan endast av antalet lagligt erkända invandrare. Man bör också komma ihåg att ”invandrare” från Puerto Rico inte alls är invandrare, eftersom Puerto Rico är en del av USA. Och slutligen beror ”porösheten” i USA:s södra gräns inte bara på de enorma skill-

sofistikering och sin längd är den förmodligen inte tillgänglig för alla som är intresserade av diskussionen om långa vågor. Den är också mindre tydlig i sina slutsatser än denna bok.

François Chesnais (*La Mondialisation du capital*, Syros, Paris, 1994) fastställer korrekt korrelationen mellan det så kallade ”globaliseringsfenomenet”, de multinationella företagens dominans och den enorma expansionen av finansiella transaktioner. Men i motsats till vår analys lägger han inte vikt vid klasskampsvågornas relativa självständighet och deras möjliga resultat.

⁹ Detsamma gäller takten i förstörelsen av de ”gamla medelklasserna” (självständiga bönder, handelsmän, hantverkare etc.), liksom den allmänna befolkningsutvecklingen.

¹⁰ Lydia Potts, *Weltmarkt für Arbeitskraft* (Hamburg, 1988), särskilt s. 164-90.

naderna i löner och välfärd mellan Mexiko och Centralamerika, utan också på de nordamerikanska kapitalisternas avsiktliga försök att använda billig, oskyddad invandrad arbetskraft som ett sätt att pressa ner lönerna i USA och främja ”avorganiseringen” av den amerikanska arbetarklassen.

Detta väcker en mer allmän fråga om internationell migration under kapitalismen, en rörelse av enorma proportioner som omfattar mer än hundra miljoner människor, sextio miljoner före början av 1920-talet och mer än trettio miljoner efter andra världskriget.¹¹ Den traditionella litteraturen betonar ofta invandrarnas egna initiativ som svar på eländiga förhållanden i ursprungslandet, till exempel den stora irländska hungersnöden på 1840-talet. Men det synsättet speglar bara en sekundär aspekt av den faktiska historiska utvecklingen.

Under kapitalismen ligger det grundläggande ekonomiska initiativet i kapitalets händer, inte i arbetskraftens. När efterfrågan på lönearbete minskar i ett givet land kommer migrationen att minska, även om fattigdomen och det demografiska trycket i utvandringsländerna fortsätter att öka. Det som händer idag med invandringen från Maghreb och det svarta Afrika till Västeuropa illustrerar detta det kapitalistiska livets faktum. Migrationen svarar alltså i allt väsentligt på kapitalets uppmaning och följer kapitalets internationella rörelser. Det finns faktiskt en slående överensstämmelse mellan sådana rörelser och migrationsflödena under 1800- och 1900-talen.¹²

Det är därför Lydia Potts antagande att det redan finns en världsmarknad för lönearbete i grunden är felaktigt. Det generaliserar vad som bara är en begynnande, embryonal tendens. Den verkliga globala reservarmén av arbetskraft är enorm: massan av undersysselsatta, jordlösa arbetare och fattiga bönder i ”tredje världen”, liksom massan av kvalitativt undersysselsatta industriarbetare där (de som arbetar med en kvalitativt lägre genomsnittlig arbetsproduktivitet), uppgår förmodligen till mer än en miljard människor. Dessutom har de industrialiserade länderna själva ett stort antal hemmafruar och pensionärer som för närvarande inte är anställda i lönearbete och som skulle vara mycket villiga att ta halvtids- eller deltidsjobb, om sådana fanns tillgängliga.

Om det fanns en världsmarknad för lönearbete, så skulle denna enorma massa öka utbudet av arbetskraft i de industrialiserade och halvindustrialiserade länderna bortom alla gränser; det skulle orsaka en allmän trend mot utjämning av löner över hela världen, på en nivå som är radikalt lägre (låt oss säga fyra till fem gånger lägre) än den genomsnittliga lönen i de industrialiserade länderna idag. Det finns absolut inga tecken på att en sådan trend redan är pågående. Man kan invända att institutionella och politiskt ideologiska hinder (rasism, sexism, reaktioner från den fackligt organiserade ”arbetararistokratin”) förhindrar detta. Potts påpekar förvisso detta. Men det är bara en del av den verkliga processen. Bakom kapitalets förmåga att manipulera utbudet av arbetskraft ligger fenomenet med uppdelade arbetsmarknader, som i grunden är ekonomiskt och inte enbart ideologiskt. Detta återspeglar i sin tur kvalitativa skillnader mellan kapitalets rörlighet, som är i det närmaste obegränsad, och arbetarklassens relativa orörlighet, som har sina rötter i lönearbetets själva natur.¹³

Kapitalets förmåga att införa alla dessa begränsningar, och de splittringar inom det moderna proletariatet som blir följderna, är därför varken obegränsad eller förutbestämd. Precis som i

¹¹ På senare tid har det skett en storskalig migration från ett antal länder till de glesbefolkade oljeexporterande arabstaterna.

¹² Det främsta undantaget är strömmen till de så kallade ”tomma länderna” före det amerikanska inbördeskriget, som hursomhelst var liten i jämförelse med vad som hände senare. Det bör tilläggas att dessa länder samtidigt ”tömdes” på sina ursprungliga invånare.

¹³ I ett varuproducerande samhälle är arbetskraften inte bara en vara. Det är en vara som är knuten till människor, som kan reagera (åtminstone till en viss gräns) på det som marknaden försöker påtvinga dem. Ett ton stål eller ett knippe chips kan inte reagera på det sättet.

fallet med lönefluktuationer beror det åtminstone delvis på subjektiva faktorer som förblir oförutsägbara för kapitalet. Där det finns en viss nivå av arbetarklassmedvetenhet och ett minimum av adekvat ledarskap kan uppdelningen av arbetsmarknaderna delvis övervinnas. Invandrade arbetare kan i allt högre grad integreras i en allt mer enad arbetskraft, och kan till och med spela en organiserande roll för den ”inhemska” arbetarklassen. Det finns förvisso historiska exempel på sådana lyckade integrationer: Judiska arbetare i Amsterdam, New York eller Thessaloniki, det judiska förbundet i delar av ryska Polen, italienska arbetare i Belgien och Schweiz, italienska och spanska arbetare i andra europeiska länder. Det måste naturligtvis erkännas att detta under de senaste 150 åren snarare har varit undantag än regel. Men slutsatsen står sig fortfarande. Kapitalet har inte i förväg en obegränsad kapacitet att *införa* uppdelade arbetsmarknader och därmed säkra enorma ökningar av mervärdet som på ett avgörande sätt bidrar till en ökning av profitkvoten och hjälper till att utlösa en ny expansiv lång våg. Graden av arbetarklassens motstånd är i stort sett oförutsägbar för kapitalet. Det är en delvis oberoende variabel.

Elmar Altvater har uppmärksammat de helt olika grader av framgång som kapitalet uppnår i sina försök att införa ett ”dubbelt samhälle”, beroende på det institutionella sammanhang i vilket arbetarklassen och arbetarrörelsen historiskt sett befinner sig.¹⁴ Han identifierar fyra olika situationer: fackföreningarnas fortsatta relativa styrka, som i ”välfärdsstaterna” i Västeuropa; fackföreningarnas relativa svaghet eller ihållande tillbakagång (USA); regeringens brutala och framgångsrika brytande av fackföreningarnas makt (Storbritannien); regeringens strävan att ”avreglera” arbetsmarknaden i avsikt att undanröja starka oberoende fackföreningar, med sociala skyddsåtgärder som beviljas eller undanhålls beroende på den ekonomiska politikens inriktning och graden av massmotstånd (Östeuropa och f.d. Sovjetunionen). Han kunde ha lagt till en femte kategori: nämligen länder som Indien där en enorm reservarmé av arbetskraft gör fackföreningsrörelsen kroniskt svag.

Altvaters typologi bekräftar tydligt de olika graderna av arbetarklassens motstånd mot försöken att genomdriva stora ökningar av mervärdet. Han betonar också nya former av uppdelning av arbetsmarknaden: internationellt genom överföringar till ”tredje världen” av mindre kvalificerade och mycket förorenande jobb; i väst en (blygsam) ökning av egenföretagande som möjliggjorts av ”mikroelektronik”, och uppmuntran av invandring av högkvalificerade arbetare från Östeuropa, i motsats till lågkvalificerade invandrare.

Altvater antar dock att strävanden mot en världsomspännande ”reglering”, med uppkomsten av nya sociala ackumulationsvillkor, på något sätt är automatiskt framgångsrika. Detta är en allvarlig underskattning av de olika graderna av motstånd från arbetarna, som beror på ett antal politiskt ideologiska (subjektiva) faktorer. Eric Tucker gör till exempel följande påpekande:

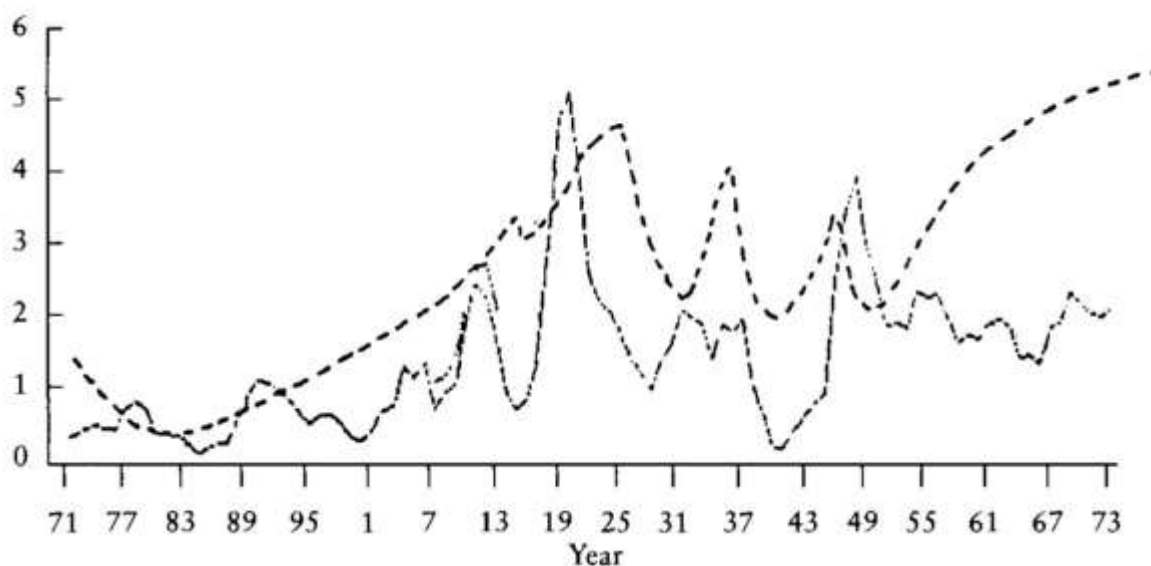
Erfarenheterna från Ontario är lärerika. Den visade att en samlad kampanj från arbetarnas sida för att politisera problemet med osäkra och ohälsosamma arbetsplatser kan sätta press på staten att utnyttja sina regleringsbefogenheter mer kraftfullt. När detta åtföljs av att det väljs en regering som känner sig åtminstone något beroende av arbetarnas röster, kan en tuffare strategi för verkställighet genomföras.¹⁵

Denna analys stärker vår tes om en långsiktig klasskampscykel, som är ett av denna boks viktigaste nya bidrag till teorin om långa vågor. I figur 3 (s 27 i denna volym) framhöll jag en allmän trend för den europeiska klasskampen, härledd från allmän historisk kunskap men inte bekräftad av empiriska data. Beverly Silver har ritat upp en kurva baserad på tidningsrapporter om stora arbetarkamper, som stämmer ganska väl överens med min egen beräknade kurva.

¹⁴ Se hans rapport till det symposium som hölls i mars 1993 i Marilla, Brasilien.

¹⁵ Eric Tucker, s 49 i en stencilrad text utgiven av Center for Research on Work and Society, York University, Kanada.

Om det finns en diskrepans beror det främst på att Spanien (det land där klassexplosionerna kulminerade flera gånger under 1900-talet) saknas i Silvers data.¹⁶ I följande historiska tabell över klasstriderna 1871-1973 är den heldragna linjen Silvers och den streckade är hämtad från första upplagan av denna bok.



Figur 13. Klasstrider (1871-1973).

Vid Brysselsymposiet 1989 presenterade Giorgio Gattei statistik över antalet strejkdagar i Storbritannien, Tyskland, Frankrike, USA och Italien, som visar toppar 1893, 1905-06 (revolution i Ryssland!), 1911-13 (1913 med det absoluta maximumet före första världskriget), 1919-21 (ryska och tyska revolutionerna, stor strejkvåg i Norditalien), 1926 (brittisk generalstrejk). Statistiken är något bristfällig eftersom den inte omfattar Frankrike 1936-45, Spanien 1912-37 och Tyskland 1933-48 (efter 1945 var det en betydande strejkvåg i Tyskland). Gattei sammanfattar sina resultat i följande tabell:¹⁷

<i>Vändpunkt för de långa cyklerna</i>	<i>Maximal aktivitet (Strejker & tvister)</i>
1844-51	1847-49
1866-75	1868-73
1892-96	1893
1913-20	1919-21
1939-48	1946-49
1967-74	1968

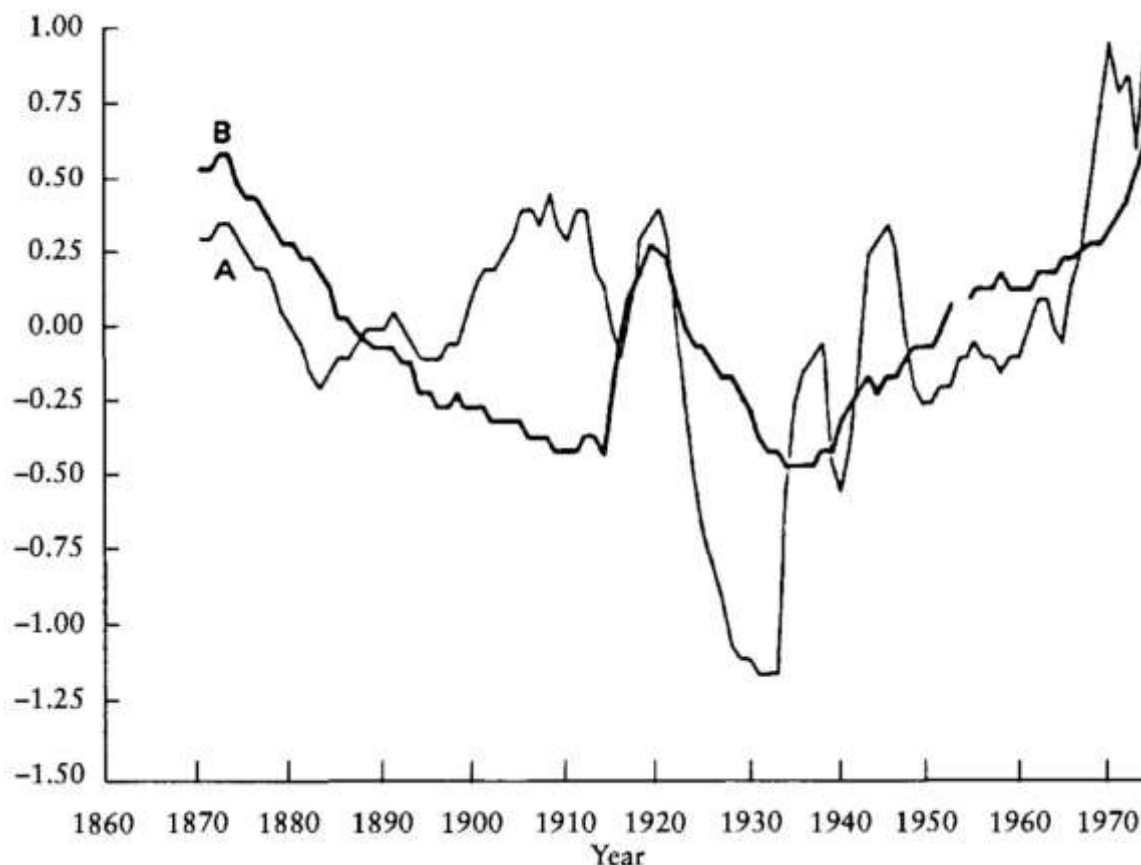
I följande diagram korrelerar Ernesto Screpanti i stort sett samma strejkdata med den kapitalistiska ekonomins långa vågor.¹⁸ Utöver denna statistiska bekräftelse av långa klasskampscyklar, med toppar och dalar som ungefärligen växlar under femtio år vardera, hade Screpanti tidigare försökt sig på en mycket subtil förklaring av de återkommande topparna i den internationella arbetarklassens explosioner i förhållande till långa vågor av kapitalistisk utveck-

¹⁶ *New Findings* (se not 2 i kap. 5), s. 286-93. Vi lämnar frågan om huruvida detta sätt att bedöma klasskampens växlingar verkligen är adekvat åt sidan. Vi tvivlar snarare på det.

¹⁷ Giorgio Gattei, "Every Twenty-Five Years: Strike Waves and Long Economic Cycles", s 15.

¹⁸ Ernesto Screpanti, "Long Cycles in Strike Activity, an Empirical Investigation", *British Journal of Industrial Relations* (mars 1987).

ling.¹⁹ Denna sammankoppling är uppbyggd kring kapitalisternas beredskap att engagera sig i storskaliga investeringar i enlighet med deras medvetenhet och rädsla för arbetarnas stridbarhet och vanmakt. Och detta hänger i sin tur samman med vågorna av proletära framgångar och misslyckanden, förknippade med effekterna av långa expansioner och långa depressioner på styrkeförhållandet mellan klasserna och nivån på klassmedvetandet.



Figur 14. Långa cykler i strejkaktiviteten

Det finns ett antal intressanta och övertygande element i denna analys. Men den lider samtidigt av en överdriven "voluntaristisk" och överdrivet fatalistisk snedvridning. Kapitalets vilja att sätta igång en massiv investeringsvåg i slutet av en lång depression är således inte tillräckligt knuten till en kraftig ökning av profitkvoten. Graden av motstånd (ilska) inom arbetarklassen är inte tillräckligt knuten till arbetsgivarnas försök att införa en radikal förändring av arbetets organisering, vilket är ett av kapitalets sätt att driva upp mervärdet och därmed profitkvoten. Inte heller finns det tillräcklig förståelse för det osäkra, oförutsägbara resultatet av dessa styrkeprov och deras koppling till arbetarklassens (arbetarrörelsens) relativa styrka och svaghet under den föregående 25-årsperioden. Samtidigt försöker Screpanti förklara de på varandra följande vågorna av arbetarmilitans och klassexplosioner som i grund och botten spontana impulser och rörelser, och förminskar därigenom rollen för organisationerna och sammandrabbningen mellan ledarskap. Detta leder till att han identifierar världsomspännande mönster som inte motsvarar den historiska verkligheten.

Varför spred sig inte 1848 års revolution till Storbritannien? Varför uppstod kommunen 1871 i Paris och inte i Tyskland? Varför segrade den ryska revolutionen och besegrades den tyska revolutionen? Varför kapitulerade den tyska arbetarrörelsen inför Hitler 1933 och varför reste

¹⁹ Ernesto Screpanti, "Long Economic Cycles and Recurring Proletarian Insurgency", *Review* (Research Foundation of SUNY) VII/3 (vinter 1984).

sig den österrikiska och framför allt den spanska arbetarklassen mot fascismen 1934-36? Varför har det aldrig förekommit en landsomfattande generalstrejk i USA? Varför utmanade den argentinska arbetarklassen, som genomförde ett stort antal generalstrejker, aldrig borgarklassens politiska makt, medan den brasilianska arbetarklassen, med mycket mindre strejkerfarenhet, åtminstone verkar inleda en sådan utmaning? Är dessa skillnader obetydliga? Var nederlagen oundvikliga? Vi anser att vår förklaring av den relativt autonoma klasskampscykeln, även om den förvisso är enklare än Screpantis, bättre motsvarar vad som verkligen hände i historien och dessutom är teoretiskt mer sammanhängande. Den skulle säkert tjäna mycket på att införliva några av Screpantis bidrag.

Förhållandet mellan den relativt autonoma klasskampscykeln och långa vågor av kapitalistisk utveckling är bland annat rotat i borgarklassens och löntagarnas själva natur som samhällsklasser. I det kapitalistiska produktionssättet är borgarklassen fullt kapabel att avskeda arbetare och stänga fabriker i stor skala, om detta motsvarar dess aktuella bekymmer och intressen. Arbetarklassen kan bara förhindra det genom att direkt utmana kapitalets makt i hela landet. Det finns inget historiskt exempel på att detta har hänt under en svår ekonomisk kris, även om det skulle ha kunnat utvecklas i Tyskland 1923 och återigen i början av 1930-talet om fascismens framväxt hade kunnat vändas. Men under den senare fasen av en kris och under en lång depression kan kapitalet inte mekaniskt påtvinga en motsträvig arbetarklass en politik som skulle innebära att krisens pris betalas av arbetarna. Kapitalet har total makt över fabriker och maskiner. Det har inte total makt över levande arbetskraft.

På liknande sätt som Screpanti har vissa författare till och med vågat korrelera ”krigscyklar” med långa vågor. Återigen erbjuder de intressant material, men deras slutsatser är alltför mekaniska. Vad som dock är viktigt att betona, ännu mer än vi gjorde i den första upplagan av denna bok, är att förekomsten (eller frånvaron) av en hegemonisk makt på världsmarknaden har stor betydelse för expansionen av storskaliga krediter i den internationella kapitalistiska ekonomin. Det kan inte råda något tvivel om att den amerikanska kapitalismen har förlorat sin absoluta hegemoni på världsmarknaden. Detta framgår tydligt av följande tabell.

Tabell 6.1. USA:s produktion i procent av andra länders produktion

	1970	1975	1980	1986	1987
Japan	495	317	254	214	188
Västtyskland	547	371	330	469	401
EU	158	113	93	131	104
Japan & EU	113	77	64	77	67

Detta får stora konsekvenser för systemets förmåga att skjuta upp räkningsdag med hjälp av inflation.²⁰ Som framgår ovan kan en icke-hegemonisk makt inte i det långa loppet påtvinga sina konkurrenter och enskilda kapitalister sin egen devalverade pappersvaluta som allmän ekvivalent, med hjälp av i huvudsak militärpolitiska medel. Om dollarns fall ännu inte har förvandlats till ett fritt fall så beror det på att USA-imperialismen, samtidigt som den förlorar sitt försprång i arbetsproduktivitet gentemot vissa västeuropeiska länder och Japan, bibehåller och till och med ökar denna överlägsenhet jämfört med länder i ”tredje världen” och det forna östblocket. Dessa drabbas då av vad Pierre Salama talande nog har kallat en ”dollarisering” av sina ekonomier.

²⁰ Den nuvarande omfattningen av inflationen, av skuldekonomin, är ganska häpnadsväckande. Dollarskulderna (dvs. exklusive de som är värderade i andra valutor) har nått siffran 10 biljoner dollar: 10.000.000.000.000 dollar, varav för övrigt endast 15% representerar dollarskulden i så kallade tredje världen-länder – som trots allt representerar 50% av mänskligheten. Michael Moffitts bok *The World's Money: International Banking from Bretton Woods to the Brink of Insolvency* (New York, 1983) innehåller en intressant analys av ”skuldekonomin” ursprung och utveckling.

Under hela den moderna kapitalismens historia har det uppstått en ökande konflikt mellan kapitalets tendens att verka i världsskala och att, av självförvarsskäl, organisera sig som nationellt kapital. Det finns en tendens att denna konflikt blir relativt sett mildare under långa expansiva vågor och relativt sett skarpare under långa depressioner.

Den nutida imperialismen föddes som ett resultat av den långa depressionen 1873-93, med dess protektionistiska impuls och impuls att ”tugga av grannarna”, och dess våldsamma krig för kolonial erövring. Under den långa expansiva våg som följde 1893-1913 (då alla makter, om än i olika grad, drog nytta av den växande världshandeln) fortsatte den interimperialistiska rivaliteten att öka. Till en början var den mer fredlig: inga större krig utbröt, med undantag för det mellan Ryssland och Japan. Men upprustningen tog snabbt fart och i takt med att de expansiva krafterna förbrukade sina resurser blev ett storkrig sannolikt. Att det bröt ut just efter den stora ekonomiska krisen 1913 var inte bara en tillfällighet.

Under den långa depressionen 1913-40(48) blev uppdelningen av världsmarknaden bland övervägande nationella kapitalistmakter – det som Bucharin kallade ”statskapitalistiska truster”²¹ – ett av världssituationens utmärkande drag. Kapitalets internationalisering tycktes vara på reträtt. Man kan naturligtvis hävda att detta bara var språngbrädor mot internationell expansionism, som i sig var en språngbräda för att erövra världshegemoni, återspeglad av USA:s imperialism i Latinamerika, den tyska imperialismen i Central- och Östeuropa, den brittiska imperialismen i Mellanöstern, den japanska imperialismen i Kina och Sydasien. Men den grundläggande trenden var en fragmentering, inte ett ytterligare enande av världsmarknaden.²²

Från 1949 och framåt blev tendensen alltmer omvänd. Denna process var förvisso inte utan samband med den amerikanska imperialismens framväxt som hegemonisk makt i världsekonomin, men den grundläggande orsaken låg djupare. Den motsvarade produktivkrafternas ökande internationalisering, det ”fungerande” kapitalets ökande internationalisering, framväxten av multinationella (transnationella) företag som den dominerande kapitalistiska formen på världsmarknaden.²³

Dessa multinationella företag blev alltmer självständiga, även i förhållande till de mäktigaste staterna. En viktig konsekvens av den borgerliga statens svaghet gentemot det ”fungerande kapitalet” är den ökande privatiseringen av pengar, ett av de mest slående dragen i den nuvarande depressiva långa vågen. Kreditpengar skapas i allt högre grad genom spekulativa operationer som inget statligt organ kontrollerar, och vars exakta omfattning inte ens är känd.²⁴ Borgarklassen fortsätter att behöva statsmakten. Men under förhållanden där det ”fungerande kapitalet” till övervägande del är internationaliserat, skulle den enda adekvata formen av statsmakt vara en världsstat, vilket är just vad som inte kan förverkligas under kapitalismen, av både ekonomiska och samhällspolitiska skäl.

²¹ Nikolai Bukharin, ”Imperialism and the Accumulation of Capital”, i Rosa Luxemburg and Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, red. K. Tarbuck (London, 1972), s 256-7.

²² Gilbert Achcars doktorsavhandling med rubriken ”L'Empire et l'argent — Essai sur les fondements de la stratégie impériale des Etats-Unis” innehåller en mycket grundlig och sofistikerad analys av hur den amerikanska härskande klassen – som Achcar definierar på ett mer subtilt och exakt sätt än vad som vanligtvis är fallet – använder sig av utrikespolitiken för att motverka den relativa nedgången för USA:s ekonomiska och finansiella hegemoni i världen.

²³ Dominerande betyder inte uteslutande. Vid sidan av de multinationella företagen överlever ”nationella” monopol, företag med statligt deltagande, nationaliserade företag samt små och medelstora företag som i huvudsak verkar på hemmamarknaden.

²⁴ Sedan några år tillbaka har ”Bank of International Settlements” i Basel, som felaktigt betraktas som ”centralbankernas centralbank”, i sina årsrapporter erkänt att det exakta beloppet för ”flytande kapital” inte alls är känt. Uppskattningarna skiljer sig åt med hundratals miljarder dollar.

Motsättningarna i den interimperialistiska konkurrensen och avsaknaden av en enda hegemonisk makt illustreras av vad som händer inom elektronikområdet. Japan och Sydkorea har fått ett betydande försprång gentemot USA inom många av elektronikens delområden. Men när det gäller spridningen av persondatorer och användare av kabel-TV ligger USA långt före Japan, vilket framgår av följande tabell.

Tabell 6.2 USA:s framryckning (1993 års siffror)

<i>Utrustning och nätverk</i>	<i>Japan</i>	<i>USA</i>
Persondatorer per 100 invånare	5.7	15.2
Persondatorer per 100 anställda	10	42
Persondatorer kopplade till lokala nätverk (%)	9%	52%
Persondatorer kopplade till Internet	39,000	1,180,000
Kabel-TV-bolag	149	11,075
Abonnenter på kabel-TV (miljoner)	1 (3% av hemmen)	57 (60% av hemmen)

Le Monde Diplomatique, februari 1995

Detta är inte utan samband med den japanska kapitalismens specifika form med halvt auktoritära metoder för kontroll över det japanska folket, vilket betonas och fördöms av docent Eisshi Katsura vid Tokyo University of Art and Design (ibidem).

Mer allmänt hävdar Karel van Wolferen (*The Enigma of Japanese Power*, Vintage Books, New York 1990) att den japanska ekonomins enastående framgångar, dess exportsatsning, dess enorma överskott i betalningsbalansen, dess ”finansiering” av de amerikanska underskotten, till stor del har berott på regeringens inriktning. Därför ”spricker inte bubblan [av skyhöga mark- och aktiekurser]” (s. 399). Men kommer den inte att göra det i framtiden?

Faktum är att av de tre stora kapitalistiska maktblocken USA, Japan och Tyskland, så verkar Japan vara det mest sårbara. Och detta är, som vi har sagt tidigare, inte utan samband med de specifika formerna för borgerligt styre i landet, de specifika sätt på vilka det försöker pressa fram (påtvinga) konsensus i samhället, inklusive inom den härskande klassen själv.

Mot bakgrund av detta måste ett viktigt tillägg göras till det resonemang jag i denna bok för om betydelsen av den subjektiva faktorn i historien, närmare bestämt den konkreta dialektiken mellan den objektiva och den subjektiva faktorn i historien.

När vi talar om klasskampens osäkra utgång under en lång depressiv våg, måste vi inte bara undersöka löntagarklassens situation utan också den härskande klassens. Även om det är uppenbart att arbetarklassens relativa styrka försvagas av den stigande arbetslösheten under depressionen, har vi upprepade gånger betonat att denna försvagning endast är relativ. Arbetarna behåller en stor motståndspotential, som ackumulerats under den tidigare expansiva långa vågen.

Just därför är kapitalistklassen under en depressionsperiod splittrad i fråga om vilken strategi som ska följas när det gäller hur man ska påtvinga löntagarna bördan av att återställa profitkvoten genom en radikal höjning av mervärdekvoten (exploateringsgraden). Dess tvekan beror på att om man ”går för långt” så kan det framkalla mycket stora reaktioner att ”slå tillbaka” från arbetarna. Det som nu händer i USA, Storbritannien, Frankrike, Spanien och Italien bekräftar denna diagnos.

De tyska och spanska kapitalisterna valde inte enhälligt fascismen 1933 och 1936 – långt därifrån. I Tyskland tvekade de inför att omedelbart försöka krossa arbetarrörelsen, även efter att Hitler blivit rikskansler. De var rädda för inbördeskrig – vilket faktiskt inträffade i Spanien, där de gjorde en allvarlig felberäkning och nästan förlorade. Om de trots allt vann i Spanien så berodde det på att den ”subjektiva faktorn” var svag på arbetarnas sida, att det

revolutionära medvetandet var otillräckligt och att ledarskapet inte var förutbestämt ("överbestämt") av de ekonomiska förhållandena.

Som ett resultat av att den privata äganderätten består (många kapital) fortsätter den ekonomiska konkurrensen att verka inom ramen för det internationaliserade kapitalet. Politiskt beror statsmaktens relativa effektivitet som ett medel för politiskt socialt försvar av det borgerliga styret fortfarande till stor del på nationalstaternas legitimitet, medan framväxande transnationella statsorgan lider av bristen på något riktigt jämförbart. Eftersom det inte finns någon borgerlig världsstat och pengar behöver stöd av en stat,²⁵ finns det inga riktiga världspengar.²⁶ Den växande privatiseringen av pengar innebär därför en växande internationell monetär oordning. Och en sådan oordning blir ytterligare ett viktigt hinder för att få ett slut på den nuvarande långa depressionen.

Ett av de allmänna kännetecknen på en lång depressionsvåg är att kapitalförslitningen gradvis accelererar. I takt med att tekniska innovationer "populariseras" blir de råvaror som de ingår i billigare. Ett bra exempel är datorer, och särskilt deras mikrochipp och halvledarkomponenter. En mikrodator kostar idag 10.000 gånger mindre än den första ENIAC-datorn, har kapacitet att beräkna 20 gånger snabbare och tar bara 1/30.000-del av utrymmet i anspråk. Integrerade kretsar tycks fördubblas i komplexitet för varje år som går. Åren 1976-78 innehöll varje krets mer än 262.000 "bits". Kostnaden för en "bit" som lagras i minnet minskade med 35% per år under 1970-talet.²⁷

Men sedan kommer haken. Vem ska köpa 25% fler chips, integrerade kretsar eller halvledare varje år? Redan 1960 producerades fem miljarder transistorer. Kommer det att finnas en säljbar produktion av fem miljarder transistorer per år för att hålla jämna steg med minskningen av produktionskostnaderna? Och om detta inte sker försvinner de tekniska vinsterna och även de genomsnittliga vinsterna är dömda att sjunka.²⁸

Så det som måste hända hände också. 1984 gjorde IBM en vinst efter skatt på nästan 7 miljarder dollar: inget annat företag i världen har någonsin tjänat så mycket. År 1992 förlorade IBM 5 miljarder dollar, mer än något annat företag någonsin gjort i världen. Siffran är i båda fallen större än den totala BNP i mer än tio av de hundra största länderna i världen.²⁹

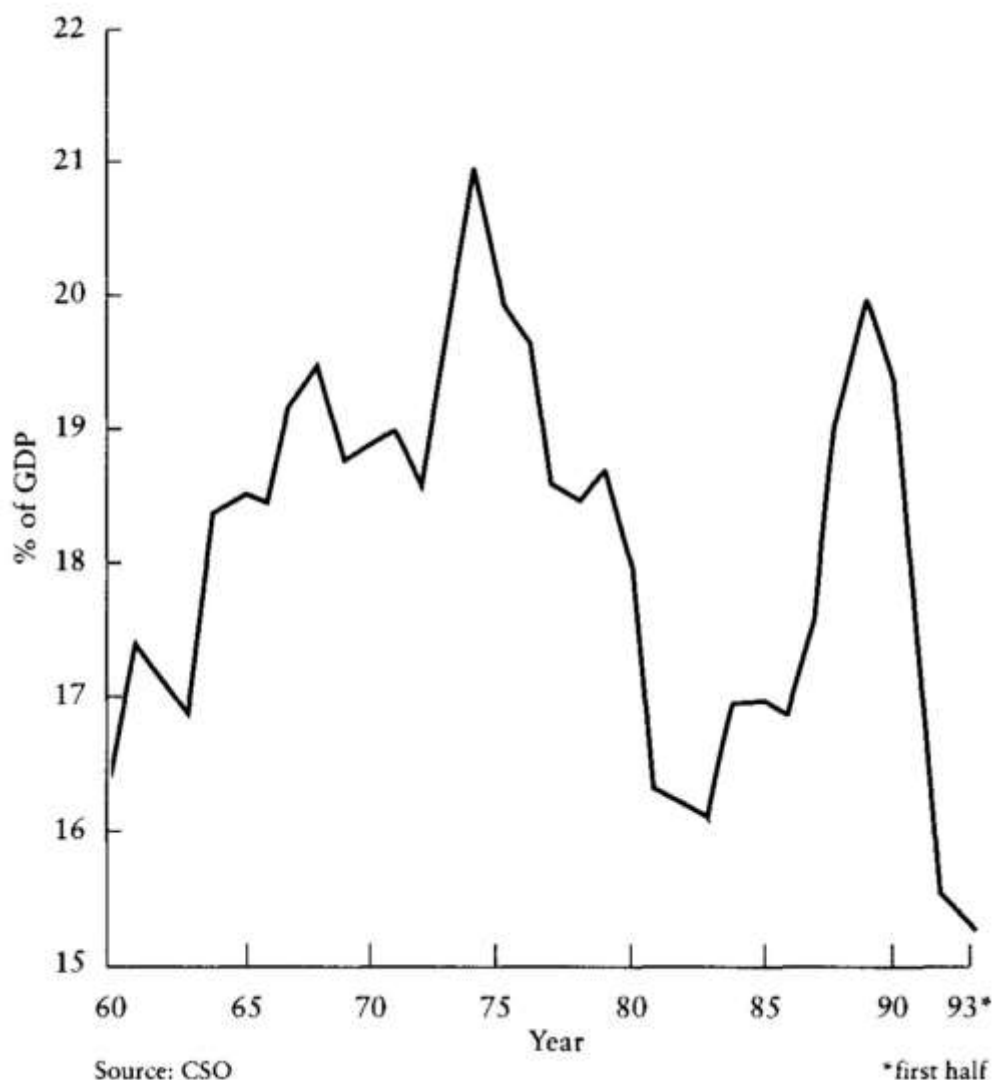
²⁵ Så länge det finns privat egendom kan papperspengar utgivna av privata bankirer alltid användas för att uppnå privata vinster (fördelar) på bekostnad av andra kapitalägare.

²⁶ Samir Amin (*Monthly Review*, oktober 1993) påpekar att världskapitalismen till följd av den kvalitativa ökningen av världsekonomin "globalisering" (internationalisering av produktivkrafterna) "behöver en världsorganisation på alla nivåer, förvisso på den monetära nivån, men också på den politiska nivån. Den behöver en 'världscentralbank', och därför en ny världspeng som ges ut av banken, eller om inte, behöver den en världsstat ..." Vi skulle ersätta orden "om inte" med "och därför". Ingen verklig "världscentralbank" är möjlig utan en världsstat. Och av skäl som klargörs i texten och i fotnot 20 är en sådan världsstat en chimär så länge de viktigaste produktions- och bytesmedlen fortsätter att vara privatägda.

²⁷ Alla data från "La révolution microélectronique", i *Pour la Science* 1979, baserad på artiklar från *the Scientific American* (1977).

²⁸ Robert Noyce (*Scientific American*, 1977) påpekar att ökade forskningsutgifter mer än väl skulle kunna kompensera för dessa förluster. Men ju billigare de nya integrerade kretsarna och chippen är, desto mer måste man sälja för att upprätthålla vinsten. Detta visade sig vara omöjligt. Därav den lönsamhetskris som drabbade först de amerikanska, sedan de europeiska och japanska halvledar- och mikrochiptillverkarna. Fritz Halbach (*Kapitalismus ohne Krisen?*, Prolit-Verlag, Giessen, 1972) har skrivit ett sammanhängande, om än bara teoretiskt och inte empiriskt grundat, försvar för lagen om en tendentiell nedgång för de genomsnittliga vinstmarginalerna.

²⁹ Detta är ett direkt citat från Daniel Bell "Downfall of the Business Giants", *Dissent* (Summer 1993). Men rubriken, och slutsatsen, är verkligen förhastade och lider av överdriven extrapolering.



Figur 15. Kapitalutgifter i Storbritannien. Anpassad från *Sunday Times*, 29 augusti 1993.

Mer exakt, och med mindre extrapolering, säger professor Walter Kunerth, vice VD på Siemens: ”Ju högre teknologinivå, desto större behov av kapital, desto färre aktörer och desto större behov av en stor marknad.” Man skulle kunna tillägga: och ju lägre vinster. En annan expert använde en slående bild: Om Rolls Royce hade uppnått samma produktivitetsökning som TV-industrin så skulle en Rolls idag kosta lika mycket som en cykel.³⁰ Där har man i ett nötskal de viktigaste ”rörelselagarna” för kapitalismen som Karl Marx avslöjade.³¹

Robotar är ett annat exempel på denna grundläggande motsägelse. När de började produceras talade överentusiastiska observatörer om en utplåning av mänskligt arbete. Varje robot som används inom industrin ersätter i genomsnitt två jobb, och för var fjärde till femte maskin återstår en övervakare.³² Det skulle verkligen vara det ”postindustriella samhället”, men också det postmarknadsekonomiska samhället, som Marx förutspådde redan i *Grundrisse* för 140 år

³⁰ *Financial Times*, 10 september 1993.

³¹ Med utgångspunkt från samma sektoriella exempel i Frankrike, Italien och Japan (*Les Firmes multinationales et le procès d'internationalisation*, Paris, Maspéro, 1973) hade Christian Palloix försökt förknippa internationaliseringen av produktivkrafterna och de multinationella företagens verksamhet med kapitalets logik såsom den analyserats av Marx.

³² *Financial Times*, 10 september 1993.

sedan. Tyvärr för marknadsekonomins inbitna anhängare köper inte robotar varor och tjänster. Men de producerar ett berg av varor som blir alltmer osäljbara.³³

Hur som helst visade sig alla historier om ”robotar och försvinnandet av mänskligt arbete” vara science fiction. Vi lever inte i en tid av fullständig automatisering. Vi lever fortfarande i semiautomatiseringens tidsålder. Redan 1983 förutspådde Stanley Polcyn att det i början av 1990-talet endast skulle säljas 40.000 robotar per år, till ett sammanlagt värde av högst 2 miljarder dollar.³⁴ Och nu har det uppstått en överproduktion av robotar och överkapacitet i den robotproducerande industrin.³⁵ Allt detta innebär att de tekniska vinsterna försvinner och att stora massor av varukapital och fast kapital förlorar en del av sitt värde. Kapitalförstörelsen leder till en relativ brist på tillgängligt kapital, vilket försvårar massiva investeringar i ny teknik och nya produkter.³⁶

Vid en första anblick motsäger denna slutsats ett av de viktigaste inslagen i den nuvarande långa depressionen. Hur kan man tala om nedvärdering av kapital i en värld som över-
svämmas av papperspengar, under förhållanden med sjunkande inflation? Men paradoxen är bara skenbar. Den största delen av de ”flytande” papperspengarna finns i händerna på de delar av kapitalistklassen som i grunden ägnar sig åt spekulation (fastighets-, börs- eller valuta-spekulation) och inte åt produktion av mervärde. Men den enorma mängd ränta som de erhåller dras från det totala för närvarande producerade mervärdet. Därför minskar den del av detta mervärde som är tillgängligt för löpande produktiva investeringar, liksom den ökade reproduktionen (tillväxten) i ekonomin som helhet. Den genomsnittliga profittkvoten förblir relativt nedpressad. Slutet på den långa depressionen är inte i sikte.

Låt oss illustrera detta fenomen med en nästan otrolig siffra. Enligt *Financial Times* den 21 mars 1994 har det nominella värdet av terminskontrakt som handlas på alla världens börser nått upp till totalt 14 biljoner dollar per år: 14.000.000.000.000 dollar! Naturligtvis kan samma spekulanter mycket väl använda sig av samma förskottskapital i flera på varandra följande transaktioner, så att det faktiska årliga utlägget i terminshandeln kanske snarare är 14 biljoner dollar delat med fem eller tio. Men även det är en häpnadsväckande siffra om man betänker att det totala privatägda kapitalet exklusive fastigheter och bostäder enligt Chase Manhattan Bank 1993 uppgick till 10 biljoner dollar över hela världen.

Sammanfattningsvis pekar alltså summan av alla de faktorer som diskuterats i detta kapitel på den grundläggande svagheten i teorin om den samtida kapitalismens (själv)reglering. Förvisso

³³ En förvirrad och förvirrande diskussion har på senare tid förts om sysselsättningens framtid i kölvattnet av den explosionsartade utvecklingen inom den s.k. informationsteknologisektorn (IT). Optimister som yttrar sig i till exempel *The Economist* (11 februari 1995) registrerar en stor ökning av jobb som hemsjukvårdare, datasystem-analytiker och programmerare, resebyråer, barnomsorgspersonal, vakter, restaurangkockar, sjuksköterskor, trädgårdsmästare, vaktmästare och städare, läkare och advokater. Huruvida denna ökning skulle kunna kompensera för den kraftiga nedgången i arbetstillfällen inom de traditionella tjänstesektorerna som orsakas av IT – detta är faktiskt den främsta konsekvensen av IT! – är mer än tveksamt.

Om dessa motstridiga uppgifter och åsikter se bl.a. ”The OECD Jobs Study: Evidence and Explanations”; Paul Krugman, ”Past and Perspective Causes of High Unemployment” (Economic Symposium of the Federal Reserve Bank of Kansas City at Jackson Hole, augusti 1994).

³⁴ I *OMNI*, New York (april 1983).

³⁵ General Motors investerade på 1980-talet 80 miljarder dollar för att införa full automatisering av den gigantiska Hamtrack-fabriken i Detroit. Men ”det som var tänkt att bli en uppvisningsanläggning förvandlades till en mardröm”. Se ”GM's Robots Run Amok”, *The Economist*, 10 augusti 1991. Den ”mänskliga faktorn” visade sig vara avgörande.

³⁶ Enligt *Scientific American* (februari 1995) har ingenjörer utvecklat ett minneschipp som rymmer en miljard bitar information och en mikroprocessor som utför över en miljard instruktioner per sekund, vilket är en tusenfaldig ökning av kapacitet och processorkraft sedan 1980-talet.

Priset (det framgår inte av artikeln om det är självkostnadspris eller försäljningspris) kommer att ha gått ner från 10 dollar på 1950-talet till en hundratusendels cent om några år. Men tillverknings- och framför allt försäljningsfrågorna är långt ifrån lösta.

innebär kapitalism borgerlig makt inom samhällslivets flesta områden. Och det innebär att kapitalet kan sätta nya mönster för produktiva investeringar (accelererad teknisk forskning och innovation), nya former av arbetsorganisation, nya mönster för arbetarnas konsumtion och nya varianter av sociala idéer och illusioner, inklusive inom viktiga sektorer av arbetarklassen (konsumism, nyreformism, ”konsensuspolitik” etc.) i relation med varandra. Men denna (själv)reglerande förmåga är inte obegränsad. Den står inför två stora hinder: den kapitalistiska konkurrensen och arbetarnas förmåga till motstånd. Dessa hinder är inte lätta att övervinna. De kan absolut inte övervinnas automatiskt.

Själva karaktären på en lång depression gör att alla försök i den riktningen inte bara är svåra utan också orealistiska. Om långa perioder av välstånd skapar gynnsammare förutsättningar för kompromisser och ”samförstånd”, så gynnar långa perioder av depression konflikter där alla parter vägrar att göra viktiga eftergifter. Inte framgångsrik reglering utan växande motsättningar och stridigheter tenderar att råda.

Det kommer alltså inte att bli någon ”mjuklandning” från den långa depressionen, utan bara konjunkturuppgångar som följs av nya recessioner, med en stadigt ökande arbetslöshet och en långsiktig genomsnittlig tillväxttakt som är mycket lägre än under ”efterkrigstidens boom”.